

P R Æ F A T I O

A D

L E C T O R E M.

Benevole Lector.

UT acquievit Theologus Pacificus **CHRISTOPHORUS WITTICHUS**, non defuere Viri undequaque Docti, qui in animum induxere, se haut vulgari beneficio Rem Literariam sibi adjuncturos, si, quæ *ὁ Μανδραγῆς* edenda reliquisset scripta, in lucem producerent; neque id injuria, jam olim enim **WITTICHUS** Sophocleis suis scriptis, communi Doctorum calculo, æternitatem promeruerat, eamque suo nomini propitiam reddiderat, tum non nisi limatum & politum, à tam limatulo & politulo judicio, sibi spondebat orbis eruditus. Nominandus autem mihi inter illos, Vir multijuga doctrina Clarus, divinorum Oraculorum, apud Amstelodamenses, Interpret facundissimus juxta atque doctissimus **D. GUILIELMUS ANSLARIUS**, cui maxime, familiaris enim eo præter cœteros utebatur, id negotium dedit ipse Autor.

P R Æ F A T I O.

Cunctantibus vero his, & subinde tergiversantibus, calcar addidit Bibliopolarum importunitas, edundi eorum copiam expetentium, nec desistentium instare, suadere, orare, usque adeo donec perpulere. Hinc in lucem emergit primum, Theologia Pacifica defensa, & multimodis aucta, quæ ingratius Autoris in lucem haud edita, vel eo nomine secutis & secuturis longe præferenda: Ipse vivus enim, cum illam prelo destinaverat, sedulo fecit, ut ad umbilicum eam perduceret, unde, quam desiderant reliqui Nostri Autoris fœtus potius, ultimam limam magis experta est: Iterum prodiit scriptum aliquod Socraticum, Anti-Spinoza, sive Examen Ethices, &c. Denique hoc, quod coram cernis, opus Theologicum: Cujus ut tibi cantem laudes, sin à me expectes, Benevole Lector, falsus es animi: Prologum me dedi, non buccinatorum, has partes aliis linquo: Et certe hercle quorsum phaleratæ illæ Præfationes? Quorsum illæ ampullæ, & sesquipedalia verba? Si non ut imperitis rerum os sublinant. Æruscatoribus, qui id unice operam dant, quo vulgus argento emungant, hæc disciplina est, improbæ mercis male ambulanti fidem, locupleti oratione logis & curculionculis referta, tegere, & hoc modo plebeculam in fraudem illicere, ita non decet hominem liberalem, qui sua commoda ex aliorum commodis comparare, more majorum, nititur: Missis igitur illis neniis, de re ipsa sic habeto.

Lustris abhinc sex septemve, WITTICHIIUS, vel sublimitate & majestate Epistolæ ad Hebræos allectus, vel captus prærogativis Novi Testamenti, quas præter cæteras tractat, quippe quæ vel ab ipso Paulo, Libertatis Novi Testamenti Vindice acerrimo, ut Autor autumat, vel ab ejus gregali, verum qui agitante incaluit Deo, quisquis ille quoque fuerit, quod mihi probabile sit, conscripta, vel denique eorum, qui ejus sectabantur disciplinam, precibus impulsus, in enucleanda atque præmandenda hac Epistola, præ-

A D L E C T O R E M.

prælusit, qui in studio exegetico versandum Studioso Theologo: Usus venit postea, ut Autor Noster, quæ antea sat commode cogitaverat, quæque Studiosi amanuenses ex ore dictantis excepta in nostrum, quo usi sumus, codicem con-gesserant, reverteret, & quemadmodum secundum illud πολυθρύλλητον Euripidis: Δούπεραι Φρονίδες σφώτεραι: Sic non pauca decoxit, & plus vice simplici stylum vertit, quæque minus apposite vel accurate dicta atroci stylo effodit, atque ut unum ex alio, si rem recta nobiscum, quod WITTICHIO datum, reputemus via, incidit, sic bene multa asperxit, suaque adjecit manu. Horum, quæ satis explorata atque perspecta WITTICHIO visa, cohibili oratione reliquis subtexuit, altioris vero quæ indaginis, hiulca oratione & abrupta scriptura sejunxit, atque ad tertias reservavit curas, quas mortalibus una cum Autore, deposito illo cœlesti, eripuerunt Superi. Nos, quibus religio fuit, Te vel calidis hisce auctuariis defrudare, eas addidimus, verum distinguendo uti esses, præterquam quod suo satis se produnt indicio, semiluniis cinximus.

Cætera, in eam sollicitudinem naviter incubuit Noster, ut I. in quo totius rei cardo vertitur, hujus Epistolæ ἀξιωματικὴν firmissimis argumentis muniret, eamque divinæ, haut ἰδίας διηλύσεως esse evinceret. II. Quo adjunctus opibus literaturæ Græcæ, quam non canis instar è Nilo bibentis primoribus labris degustaverat, sed probe, crede mihi, aut si nulla mihi apud Te fides sit, Literatissimo Gronovio Filio, in doctissima laudatione funebri τῆς μακαρίτης WITTICHII, imbiberat, eaque sua labia proluerat, genuinum Autoris Θεοπνεύματος sensum enuclearet, eumque cum Analogia fidei, vel Canone Paulino ad amissum congruere ostenderet. III. Id sibi habuit studio, qui hujus Epistolæ problema, sive ζητούμενον investigaret acutissime, πῶς γὰρ ἂν θῆρας ἀμάρτι, ut cum Aristotele loquar.

P R Æ F A T I O

IV. Eiusdem uti colligationem, & totius *ὑποδείξεως* Paulinæ contextum diffueret, atque analysi, quam Logici Problematicam dicunt, retexeret: Frustra enim sunt, & tota errant via, qui Apostolorum Literas *ὁμοεικῶς ὡς τὸν πατέρα*, sine ordine, sine methodo, esse confutas clamitant, utpote quæ divino plane conscriptæ sint filo atque nexu, huic rei testimonio esse potest vel hic ipse Commentarius: Experire ipsa re. Vetustas, quantumvis stupida, summam semper in Deo cogitandi, atque apte ratiocinandi vim intellexit, hinc Deum indigitavit *Νῦν*, salutavit *Λόγον, Σοφίαν*: Persuasum illi erat, intelligere & ratiocinari, non nisi DEUM posse, ex quo pervulgatus ille Veterum de animarum origine manavit error, quas vel ab ipsius summi Dei essentia, si non re, saltem opinione delibabant, vel cum Platoniciς *ἐκ τῆς Τριᾶδος ἢ τῆς Ψυχῆς ἔκ Κόσμου*, ex Mundi anima, sive Tertio Principio, mentium humanarum fonte, derivabant: Plato rogatus, qui Deus otium falleret, ut insignis quidem erat Martheos Promotor, at Philosophus, potius Theologus, antiquitus enim iidem hi erant, non malus quidem, sed infelix, respondisse fertur, *τὸν Θεὸν γεωμετρεῖν*: Hæc pagani. Nobis autem num videretur Deus *Ἀγεωμέτρητος*, artisque Dialecticæ plane rudis? Equidem non putem: Et quid est, quod *Θεῖα λόγια* inter reliqua omnia Oracula, tot gentibus, totque retro seculis divina credita atque habita, tantum extulerunt caput, quantum lenta solent inter viburna cupressi, nisi ratiocinii, quo fluunt, divinitas atque puritas? Quid est, fodes, quo hanc ipsam Epistolam à cæteris Pauli autoritatem falso mentientibus, quales ad Laodicens; Senecam, quæ ipsi verba dedit Hieronimo, vel à Barnabæ, Clementis Romani, aliisque Literis ac Libris apocryphis discrimines, nisi si id est, quod narravimus: At, ut rem in pauca conferam, qui de concinno harum Ta-

A D L E C T O R E M.

Tabellarum ordine addubitare occipit: Næ, is aut oppido bliteus & blennus, aut strenue improbus sit, oportet: Quamvis nullus dissimulem, propius hæc volumina accedere ad methodum naturalem, res ut sese dant, & sponte apud animum cogitanti obijciunt, evolventem, quaque usi sunt ante Aristotelem plerique omnes Philosophi, quam ad Aristotelis argutam Dialecticam.

Porro quæ TE, Benevole Lector, de Investigatione moneam, non habeo. Si luberet laureolam in mustaceo quærere, ogganniendo. Quid ego præstiterim, quæ loca restituerim, quod tædium devoraverim, more ut sit, obtundere Te possem licet enim WITTICHIIUS Noster, dum suas notas incudi reddidit, apographum relegit, tamen nescio qui factum, ut multa, quæ, quod potui, ac per supinam chalcographorum oscitantiam licuit, sustuli, Autoris diligentiam fugerent: Ad hæc accedit, quod Codex noster variis manibus, singulis earum peculiarem compendiarium scribendi venantibus, exaratus, multum negotii & Operis, & Accurantibus exhibuit: At mea non est gloriatio, & si in loco insipiundum censerem, ad excutienda specimina, & schedulas vacuus non sum. Priusquam vero hunc Commentarium plane mitto, quam vellem mecum in eo spectes, & si tibi usus fiet, imiteris, candorem WITTICHII, qui alienæ dolabræ quod debet, debuit autem plurimum Theologi, post Calvinum, nulli secundi, Johannis Cocceji, suæ minime vindicat, sed ad illud idem novale, ex quo suam messem legerat Lectorem allegat, contra quam faciunt hujus memoria Pedarii, qui dum nihil de suo promere possunt, sed aliorum excantant messem, hinc lepide illos pinxit Agatho, teste Æliano, lingentes id, quod alii eructant, insanum docti sibi & suis videntur, absque quibus si esset, melius nobiscum ageretur. Rivulis lutulente fluitantibus ætatem inhæremus, fero & vix fero ad ipsos accedimus fontes,

P R Æ F A T I O

fontes, & ubi tandem aliquando adire contingat, memoria friget, iudicium languet, mors est à tergo :

O curas hominum! ô quantum est in rebus inane!

Haftenus de Investigatione, nunc de Positionibus, aut potius Aphorismis. Paucis itaque operam nobis da, Benevole Lector, nos dum paucis damus, quæ dicenda restant. WITTICHIIUS in Scholæ umbraculis eductus, Scholasticæque disciplinas edoctus, cum primum Earundem illi suboluit fraus, ad veram Sophiam ex Cimmericis tenebris Barbariei se emergentem, Cartesianam vocant, actutum animum appulit; nec fuscis avibus, principio nil sese fefellisse comperit, tum glaucoma ob oculos à Confusione Scholastica objectum plane abigit, & pro sua, quam huius Lucis usu acquisiverat, perspicientia in ipsa Theologia salutari, Reformatam loquor, verum Scholasticorum nugis contaminata, multos nævos sibi notat. Hos vero cum in collegio privato leviter perstringeret, iisque adjectis pro re nata rationibus, tristem literam præfigi juberet, Bone Deus, quantas sibi turbas insciens & imprudens concivit; τὴν Καταρξίαν movisse dixeris.

Homo impotens, in iras vehemens, se pati nescius, MARESIUS, huius enim usus erat Theologiæ Locis, hanc injuriam suam facere, calamum stringere, magno conatu magnas nugas dicere, ubi friget, mala multa ingerere, debachari, Acheronta movere, omnium Hæreticorum manes Orco evocare, & corpusculo Nostri stipare. WITTICHIIUS, Composita illa Mens, ut decet Theologum, ἀνέχεσθαι καὶ ἀπέχεσθαι, reponere, verum pro male dictis dicta bene, pro convitiis orationem honestam, certare rationibus rerumque momentis, ubi vero se nil promovere intelligit, favere linguis, aliter enim eo tempore hæc Sacra non constabant.

Quum

A D L E C T O R E M.

Quum igitur WITTICHIO, per MARESIUM vecordiam, huius in enarranda Theologia sequi filum, integrum non erat, præfagibatque animus, futurum, ut in Scyllam incideret, si alium de illo grege eligeret, cepit rationem, ut vel ringentem adversarium à studio laceffendi retraheret, simulque Collegii sui in utilitatem consularet. Feliciori filo, quam usque antehac ab ullo factum, Theologiæ pertexit Synopsin. Voluit autem eandem esse succinctam & perbreve; Laudamus, ut Virgilius ait, *ingentia rura, parva colimus*. Lemmatis descripsit, ut inveniret remedium levitati studiosæ juventæ aliud, docente Professore, agentis. Nullam peculiarem ei adaptavit τὰς, quippe quæ arbitraria, non raro nativum ordinem turbat, tyronem sæpe torquet.

Egregium, medius fidius, opus, multiplici usu approbatum: siquidem ingens Theologorum proventus ex WITTICHII prodiit Schola, eoque jure optimo meritoque WITTICHIIUM, huius tempestatis SOCRATEM vocaveris. Opus, inquam, examussitatum; dignum, quod omnium seculorum memoriæ typis inculcetur; dignum, quod per omne ævi tempus plenis gloriæ velis feratur. Duplex autem huius libelli dos est: ac tum vastum totius Theologiæ, tam Didacticæ, quam Polemicæ, Colossum in exigua tabella delineatum exhibet, qua gratia eum comparare licet cum vasculis Mentoris, quadrigis Myrmecidis, aut si quæ id genus alia adfabre facta signa celebrat literarum præconium: tum corporis Theologiæ partes apte descriptas, congruentiæ ratione exacte habita, repræsentat. Id enim maximo cavit opere, ne & in hoc, quod adornaret, compendium, jure jaci posset illud verbum: Harena sine calce, sicque culpas in aliis deprehensas & reprehensas, turpiter in se admitteret. Quin, contigua structura ac perpetuo nexu, annulorum ad modum in torque consortiorum, universam Theologiam concinnavit, qua in re sibi vehementer gratulatur Noster. Et quidem illud

P R Æ F A T I O

ipsum est, quo hic libellus reliquis omnibus ejus com-
matis scriptis anteit, atque quo censetur.

Præfari hic cessarem: at, quandoquidem clam me haut
est, præter meritum me quorundam sermone ob Anti-
Spinozæ prologum vapulare, certum mihi est, in hoc meam
causam orare, Veritatisque aram mihi parare. De me
itaque, ut par est, ero indicio, Tu, Benevole Lector, &
ad unum qui æquo animo, judicioque libero adestis, judices.

Sic erat ratio mea, nec Spinozam, nec Anti-Spinozam,
nec ullam aliam Philosophandi rationem, sive ex Acade-
mia, sive ex Lyceo, sive ex Stoa, Hortulis, Scholave
profectam, unquam à quopiam recte atque rite intellectum
iri, nisi animum attenderet ad illud, quod initio inculca-
bam Lectoris animo, placitum. Non absque magno meo
malo istud ipsum compertum habeo. Tantisper in Mæan-
dri & anfractibus Philosophiæ errabundus hæsi, dum dex-
ter Apollo statuum illam Mercurialem aberranti auspicio
commonstrabat: Ut itaque omnes Suffeni sumus, non
sustinui ego committere, ut occasionem mihi ostenta-
tam optatamque illo scito Lectorem Philosophum imper-
tendi amitterem. Obsecutus sum animo. Ut vero ejus
patefacere veritatem, ostenderemque usum, *ὡς ἐν τῷ πρῳ*
recensui, quinam maxime priscorum Naturæ interpretum
Paganum illud sectati sint systema, quinam ad Christia-
nam Disciplinam affectaverint viam. Illorum in censu cum
comparebat *ὁ ἐν τῇς Σπινῆς βιβλίῳ*, B. de Spinoza, æquum
erat dicere, quibus rationibus ductus secessionem fecisset à
Magistro Cartesio drapeta, hasque eo operosius evolvi, cum
quod video, Spinozam in illiusmodi ratiunculis, dogma-
ti male tuto maximum, modo non unicum, præsidium
quævisse, tum maxime, quod animo inde ab illo tem-
pore intendi, statque manetque sententia, nisi omnia alia
eveniant, conatusque confutent, illas ipsas, quod præfi-
scine dictum, propulsare. Verum enim hoc institutum
mihi

A D L E C T O R E M.

mihi fraudi fuisse, ut arbitrer, à me impetrare non pos-
sum. Quid ergo est, quod mihi succensent? Quid stoma-
chantur? Eodem condemnare crimine Aristotelem & Spi-
nozam. Atat! Istuc ipsum est; factum fateor, & si id peccare
est, id quoque fateor: Interim non possum pati, quin ra-
tiones, quibus fretus, in medium proferam.

Notius est, quam ut dici debeat, tria Rerum principia,
Materiam, Formam, Privationem, Aristotelem commentum
esse. Non me cuncta, quæ de iis ad rem, quam ago, dici
possent complectendi, incessit cupido, proinde summa fa-
stigia sequens, ultimum (*Στέρησις*) merito à Ramo aliisque ex-
plosum, utpote quod potius principium Logicum, vel ut
ipse non ægre fatetur Aristoteles, *Non Ens per se*. sect. A. cap.
10. L. I. Nat. Aufc. quam Physicum, hic mittimus.

Materiam divisit in *primam & secundam*; at hanc sentinam
ciere nec otium, nec volupe mihi est. Notasse hic sat erit,
Aristotelem, suo modo & moribus, duas perturbare & gemi-
nare hic notiones, universalem unam, alteram Physicam;
illi quando inhæret ineptissima quæque blaterat, *quod sit insen-
sibilis, informis, Non Ens per accidens, Ens non actu, sed potentia*,
cæt. In eam si animum intendit, quam belle cum Spinoza
concinit, eique assonat: Primum illi adscribit *appetitum Formæ*,
atque adeo duo hæc attributa, *Cogitationis & Extensionis* in
unum cum Spinoza compingit subjectum, tum autem, quod
gravissimum est, illam plane *Deum* facit: *Ἀφάρτων καὶ ἀγάντων
ἀνάγκη αὐτῷ εἶναι*, nempe *ἄλλω*, inquit, Phys. lib. I. c. 10. sect. D.

Formæ definitio Aristotelis, utut obscura atque abstracta,
tamen vel sic non potis est, ejus animi celare sensa. Vocat
illam aliquid *Divinum, Bonum, Expetendum*, sect. c. cap. 10. lib. I.
Phys. & quasi hæc non sufficerent, addit, quod sit *ἑνός*. Ex qua
porro cum eliciat omnes formas substantiales, quas Spinoza
vocat Dei modos, nihil aliud sane Idos hoc Aristotelicum
sonat, quam id quod Spinozæ, nomine *Natura Divina*, ejus-
dem

P R Æ F A T I O

demque legum naturalium, Necessitatis Naturæ, Fati &c. venit.

De Motu quid senserit Philosophus, dictu haud proclive est. Ejus definitio perobscura atque perplexa est, adeo ut in interpretanda illa ipsius Stagyrîtæ asseclæ in diversa trahant. Attributum aliquod Divinum, cum ipso Spinoza, mihi intellexisse videtur: Hinc illi cluet *ἐντελέχεια*, Motumque non factum, cum aliquando non erat, nec interiturum rursus, ut nihil moveatur, sed esse aliquid Immortale, Indesinens, ac si esset vita quædam natura constantibus, integris duobus capitibus, primo atque secundo L.8. Phyf. contra Anaxagoram aliosque, anxie & operose disputat, summoque studio probare nititur.

Verum enim, vero quo pondus istud vergit? Quid nobis hæc principia, quanta quanta divina, parturiunt? *Mundum*. Qualem? Nempe *Animantem, Increatum, Ingenitum, Æviternum*: Consule Metaph. l. xi. c. 12. Nat. Aufc. Lib.8. de Cælo Lib.1.

Eccere Numen Aristotelis, ejusque jugalis Spinozæ!

Hiscæ addens sis, quod à Præceptore Platone *πᾶσι* vel *Μοῦσα* saltem, Mundumque discernente defecerit: Anaxagoram, ejusque mentem Architectricem mundi, ubique naso suspendit: Hermiæ, sive exoleto, sive impuræ meretriculæ, iisdem ritibus, quibus legibus jussu erat Cereri Eleusiniæ, operatus sit, adeo pæanem ei impie cecinerit, sicque non tantum Attica, hoc enim ferendum, sed omnia Sacra deridenda propinaverit, unde meritissimo de eo Lactantius: *Aristoteles Deum nec coluit, nec curavit*: item, quæ ursumus in proloquio: Et, nisi me omnia fallunt, luce meridiana clarius est, Stagyrîtam Deum & Mundum foede temperasse in unum *Animal*.

Autoritate si ducaris, Benevole Lector, audire pretium erit J. F. Picum Mirandulam, gravissimis testimoniis hoc ipsum confirmantem. Primus, quem testem laudat, est Athenagoras: „Cujus verba à Pico latinitate donata hæc sunt: Aristoteles autem & Sectatores Unum inducentes, „tanquam *Animal*, compositum ex anima & corpore constitutum, dicunt Deum, corpus quidem ipsius Ætherium exi-

A D L E C T O R E M.

„stimantes, erratica Sydera & Sphæram non errantium motu, tam circulariter, Animam vero in motu corporis rationem, „ipsam quidem non motam, corporei vero motus causam, „constitutam. Addit Picus: Et in hanc sententiam Galenus Medicus plane discessit *ὡς φιλοσοφῶν ἰσχυρῶς* differens: Scripsit enim inter alia ab Aristotele traditum; Deum esse *ζῶν σῶμα ἐν σώματι καὶ θεότητι*, hoc est, Animal compositum ex corpore & divinitate: Ita quoque Alexander sentit Aphrodiseus & Themistius ex ipsius Aristotelis sententia. Ita & Plutarchus. Hos & multos alios antestatur vir Diligens Picus &c. cap. 17. Lib. VI. Exam. Van. Doct. Gentil. Quoniam autem neglexit locupletissimum testem, Vellejum apud Ciceronem, quod eo magis mirandum mihi accidit, quod testem dat Varronem in Academicis Ciceronis, cujus tamen testimonii dictio subobscura, producamus illum: „Aristoteles in tertio de Philosophia libro multa turbat à Magistro Platone uno dissentiens. „Modo enim Menti tribuit omnem divinitatem: Modo „MUNDUM ipsum dicit DEUM esse: Modo quendam alium præficit mundo, eique eas partes tribuit, ut „replicatione quadam mundi motum regat, atque tueatur: Tum cæli ardorem Deum dicit esse, non intelligens, Cælum Mundi esse partem: Quem alio loco ipse „designavit Deum. Cic. de Nat. Deorum l. I. c. 13. Quæ Aristotelis à se dissensio, & secum pugna non est, quod TE coquat: Non id spectandum est (liceat mihi Cic. de Epicuro verba l. 3. c. 33. de Offic. mea facere) quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui non nisi Divina nobis obtrudat principia; in primis cum multa concurrebant, quæ ejus animum divorsum rapiabant: Ingenium sibi minime constans, versatile, cereumque: perversum dissentendi, quo agebatur studium: Anaxagoræ dica: Socratis frigida pocula: Protagoræ fuga: Religio Patria Sacro Sancta. Principiis autem Aristotelis cum consentaneum & consequens sit, quid narro consentaneum &

P R Æ F A T I O

consequens, cum nihil aliud sonent, clament, dictitent, quam Mundum esse Deum, illudque ipsum Aristoteles passim præ se ferat, quis est, qui de germano ejus sensu amplius ambigere? quis est, qui illum à Spinozæ errore liberare possit? Docerem autem hic porro, cavillos atque tricas, quibus hispida illa disciplina, quæ Scholastica audit, scatet, ex eo solo prognatas, quod boni illi viri duas sectas, adversa fronte pugnantes, Peripatistum eundemque male intellectum, (ut observatum Polyhistori Spanhemio Filio in Introd. ad Hiram Sacram p. 89.) & Christianismum, hoc est, undam flammamque, profana & Sacra, quæ dementia! commiscuerint. Ostenderem insuper, superiori seculo Lycei alumnos oppido multos, ex multo Aristotelis usu Atheismi contagio infectos, eundem aliis impiis suis scriptis afflare studuisse; Idque impune, sat enim erat, ut tunc erant tempora, Aristotelem Autorem habere, eumque in testimonium citasse. *Tantum opinio præjudicata poterat.* Nisi paverem, ne justæ Præfationis excederem modum: Adhuc, ferret opinio, rationes à me adductas satis dare, Aristotelem cum Spinoza, in eadem erroris navi hædere. Namque **MUNDI** Θεωσις est Spinozismi prora ac puppis.

Contra ea, Renatæ Philosophiæ anima est, *Deum* distinguere à *Mundo*: In eo enim omnes industriæ nervos contendit Renatus Cartesius. Scilicet bonæ literæ restitutæ quidem, at veræ Sapientiæ Fani destitutæ erant. Impietatis gurgustium improba manu refecerant Vaninii, Cæsalpini, Berigardi, aliaque impia nomina, minutique Philosophi. Pietati, non Togatorum Deæ, sed Christianæ ædem posuit Philosophus vere Christianus: In hujus adyto non latet Deorum turba, quæ Platonis replet penetrabile, non monogrammus aliquis Deus, Primus Motor, qui vel sententia Peripateticorum Aristotelis occupat Sacrarium, sed Deus unicus, Deus *ὁ ὡς πᾶσι*, & si quid majus eo dici posset, à Mundo dissidens. Quæ contrarietas cum nitatur diversitate

A D L E C T O R E M.

rate duarum substantiarum, quas solas intellectui humano attingere licet, Mentis & corporis, illa tamquam lustrali aqua, statim in ipso limine, introeuntes initiatur. Adstruit autem eandem ex veritate primitivarum idearum, *πρῶτα νοήματα* vocant Græci Philosophi: de qua si dubites, illicet: acta res est de Mathematicis: vicit Arcefilas, Carneades, Pyrrho: triumphat Ephecticorum familia: Jacet omnis Formido atque Cultus Divinus: jacent ipsæ Christianicarum Ceremoniæ. Hæc quoties cum animo meo volvi, toties mirari subiiit futilitatem, tum aliorum, tum ipsius Huetii, in censura Cartesianæ Philosophiæ, pro gravitate sua Censoria, sic notantis: *Alterum hoc*, vitium nempe virgula mea censoria dignum, *quod ex male perspecta Mentis Humanæ natura, figmentis ejus solidi aliquid subesse censuit, iisque tanquam certissimo instrumento usus est, ad solvendas difficillimas Philosophiæ quæstiones; ut si quis ex motu nubium, cursus cæli astrorumque metiri velit. Hinc factum, ut aberraret, cum in multis aliis, tum maxime in inquisitione Criterii (qua norma qui caret frustra is aspirat ad cognitionem veritatis) & in demonstranda existentia Dei* (quibus verbis quid vapido pectore premat imprudens prodit Mystra infulatus; Pyrrhoni fidem & nomen dedit, hujus ἀπατηλῆσαν, ἐπὶ χῆν &c. tueretur, hujus armis Philosophum Nostrum impugnat, ac pro ejus temeraria incertitia acerrime propugnat. Qui enim primarum notionum aut anticipationum fidem, (claram ac distinctam perceptionem vocat Tullius, Cartesiusque Noster) quam Omnes, quotquot fuere, Dogmatici tenent, urgent Academici Veteres, impio conatu forcillat, & labefactat, Is unicum Veritatis κριτήριον, tam ὅτι δὲ, quam τὸ καὶ ὅ, ut distinguunt Sceptici, convellens, unico ictu omnem scientiam, certitudinem, veritatem decollat, funestamque Σκέψιν doctrinam, *quæ omnem lucem eripit, in lucem revocat.*) Pergit Huetius: *Unde opinionibus suis plerisque fidem facere conatus est: Atque universam hanc Philosophiam hæc labes pervagatur:*

Ut si fanaticam dicas, non valde alieno eam nomine signes. Itane, mi Hueti, Fanaticum Tibi visum est discrimen mentis & corporis, & quod ex eo exurgit Dei & Mundi? Lubens libensque tibi hoc crediderim, nec, per Jovem lapidem ut jures, postulaverim. Nil enim tam absurdum, ineptum, & à vera ratione alienum est, quod in Fanaticum Scepticum non cadat. Longe aliter erat sententia ipsius Imperatoris Constantini M. id ipsum Platoni, ad quem non tantum ejus ex conducto præco, sic Ciceronem vocat Lipsius, sed, quod mireris, ipse Sextus Empiricus, primas ex omnibus Philosophis defert, laudi ducentis, quod Censor crimini dedit Nostro. Sic ille in Oratione ad Sanctorum cœtum: *Αὐτός τε ὁ πᾶν πάντας τὰς ἄλλας ἐπιώτατον Πλάτων, καὶ τὰς ἀθανάτους τῶν ἀνθρώπων πρῶτον ἀπὸ τῶν αἰσθησέων ὅτι τὰ νοητά, καὶ αἰεὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἐθεσας ἀνακύψαι* cæt. Et paulo post, insertis iis, quæ in Theologia Platonica de distinctione λόγος à Patre, ejusdem generatione, divinitate, &c. haberet rata, quæ minus. *Διψῶν δὲ τὰ πάντα εἰς δύο εἶδη νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν, τὸ συγκείμενον ἐκ σώματος ἀσμογῆς, καὶ τὸ μὲν, νῶ καταληπτόν, τὸ δὲ δοξῇ μετ' αἰσθησέως δοξασίν.* Euseb. Pamp. c. 9. Lib. 5. de vita Const. Si quis autem est, qui purum intellectum, nobilissimam mentis facultatem, sensuum pondere oppressum erexit, eumque ad Intelligibilem, *Dei, Mentis* &c. veram perceptionem evexit, intelligibile à sensili distinctum, eorum contrarietatem, non *ipse dixit*, non Autoritate Timæi, Socratis &c. sed argumentis, veroque vicit, is sane Cartesius est. Hæc ultima vero addo ea gratia, quia vehementer vereor, ne quidam violenter toleraverint laudes Cartesii, in quas, remonente, dicta in præfatione me diffudi, proin his ut constet, ex virtutibus suis me Cartesium ornasse, hæc commemorare visum fuit. *Arbitrium vestrum*, Benivoli Lectores, *vestra existimatio valebit: Facite equi sitis.* Valete.

DAVID HASSEL.

INVESTIGATIO EPISTOLÆ AD HEBRÆOS.

Pistolam hanc divinam esse non meliori argumento possumus cognoscere; quam ex materia divina. tractatur enim in hac Epistola & insigniter illustratur doctrina de divinitate Christi, Incarnatione, Sacerdotio, de Figuris & cæremoniis Veteris Testamenti, quarum plurimæ insigniter explicantur atque res significatæ, quæ sub istis umbris latebant, in apricum producuntur, Judæis plerisque vix ultra ista externa assurgentibus, quamvis etiam proculdubio sub Veteri Testamento prophetæ suis discipulis per singulares Catecheses ea enodaverint. Divinitas præterea istius Epistolæ apparebit, si auctorem ejus agnoverimus, eundemque *Θεόπνευστον* intellexerimus. De eo quidem multum diuque dubitatum fuit tum inter Veteres tum inter Recentiores: quorum tamen præcipuæ sententiæ ad has sequentes reducuntur, ut vel Epistola sit scripta à Paulo, vel à Barnaba vel à Luca Evangelista.

Quod autem hæc Epistola sit scripta à Paulo, & propterea viro divino, cognoscemus ex sequentibus argumentis I. Petrus testatur 2 Petr. 3: 15. Apostolum Paulum de eodem argumento scripsisse ad Hebræos, *Καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφεὸς Παῦλος καὶ τῶν ἀποστόλων σοφίαν ἐγέγραψεν ὑμῖν.* at Petrus hic alloquitur Judæos, prout constat ex versu primo ejusdem capituli. Iisdem enim hanc secundam se scripsisse docet Epistolam, quibus & scripsit primam, *δευτέρῃ ὑμῖν γέγραψα Ἐπιστολῇ.* at hi fuerunt Hebræi, qui

in S. Petri Epistola dicuntur *παραπλήσιοι διαπορεῖς*, peregrini dispersionis: quod non potest aliis convenire nisi Judæis, qui revera erant peregrini inter Gentes atque inter eas dispersi, sive intelligamus dispersionem quæ accidit imperante Claudio, Act. 18: 1. sive eam quæ evenit sub Antiocho Epiphane, vel potius eam quæ facta per captivitatem Babilonicam. Adde quod Apostolus Jacobus satis explicet in sua Epistola, cap. 1. quod illi sint 12. tribus, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐντῇ διαπορῇ. Neque est quod dicamus, 1 Petr. 4: 3. ea dici quæ vix videantur Judæis convenire, quod *ambulaverint in impuritatibus*, &c. & nefandis Idolatriis, quæ de Ethnicis potius dici videntur. Nam & hæc Judæis competunt, qui inter Ethnicos viventes, facile mores Ethnicorum induerant, prout proclivis est natura ad imitationem pravi, unde & non immunes fuerunt ab Idololatria illi qui erant in dispersione. Sed & Apostolum Petrum per illos *παραπλήσιοι διαπορεῖς* intelligere Judæos apparet, 1 Petr. 1. 18. ubi loquitur de vana conversatione à patribus tradita, quinam verò vanis traditionibus innixi fuerint nemini ignotum esse potest. Sic 1 Petr. 2: 9. eos appellat *regium Sacerdotium*, gentem Sanctam, ubi planè videtur alludere ad ea, quæ de iis dicuntur Exod. 19. 6. Quod si ergo Paulus scripsisse sit censendus Epistolam ad Judæos, nec ulla alia ex Epistolis Paulinis reperiatur cui id quadrare queat, & præterea ea, quæ hic Petrus dicit Paulum scripsisse ad Hebræos, in hac Epistola reperiantur, nulla videtur ratio dubitandi superesse, quominus hanc Epistolam Paulo assignemus. Neque vero designari potest à Petro Epistola Pauli ad Galatas. Illi gentiles erant, ut ex Epistola ad Galatas apparet cap. 4: 8. & Petrus meminit Paulinæ Epistolæ tanquam spectantis ad eos, qui dispersi erant, non tantum in Galatiâ sed etiam in Ponto, Cappadociâ, Asiâ & Bytiniâ. Levius vero est quod à quibusdam objicitur per hos Hebræos non posse intelligi nisi Judæos in Palæstina degentes, eo quod *peregrini dispersionis* erant appellati Hellenistæ. Falsum enim id ipsum est, cum per Hellenistas non sint intelligendi natione Judæi, sed proselyti, qui ex gentilibus ad Judaismum accesserant. Et Paulus qui erat Judæus ex Romanus, nihilominus se Hebræum appellat, 2 Cor. 11: 22. Quod si nunc atten-

damus, in hac ad Hebræos Epistola ea etiam reperiri, quæ Petrus à Paulo scripta esse dicit, tanto magis manifestum erit, hanc Epistolam Paulo auctori esse assignandam. Respicit Apostolus Petrus in loco citato 2 Petr. 3: 15. ad hortationem immediate antecedentem, quæ incipit à versu 9. ad versu 16. quæ hortatio ad duo capita reduci potest. 1. ut studerent Sanctitati. 2. ut exspectarent constanter diem domini. at hæc ipsa habentur Hebr. x. prius versu 19. & sequentibus. nota inter alia quod dicat versu 22. *ἐβραῖοι* &c. posterius verò ad Hebræos 10. versu 36, 37. sed ad Hebr. 10, 36, 37. de alio adventus genere sermo est. sicuti & quod Petrus dicit versu 12. & 13. habetur ad Hebr. 1: 11. Observari quoque potest idem fere agendi modus, qui Hebr. 10. & 2 Petr. 3: 9. & sequentibus reperitur. sicut enim Petrus prius egerat de iis, qui se inescari temere & incaute patiebantur, ita & auctor Epistolæ ad Hebr. cap. 10. egerat prius de quibusdam Apostatis; sic concordat id quod Petrus habet, *ἀποφυγόντες μιᾶσματὰ κόσμου*, 2 Petr. 2: 20. cum eo quod habetur ad Hebr. 10. *ἀγιασθῆναι ἐν τῷ αἵματι τῆς διαθήκης*; sic utrobique totalis Apostatis denuntiatur.

Secundum argumentum sumimus ex eo quod 2 Petr. 3: 16. multa dicantur *δυσνόητα* in hac Epistolâ, quæ à Paulo ad Hebræos scripta, *ἐν οἷς ἐστὶ δυσνόητά πνα*. atqui ad Hebr. 5: 11. multa dicuntur *δυσσεμνύοντα*; *ὥστε ὁ πολὺς ἡμῶν ὁ λόγος καὶ δυσσεμνύοντα λέγειν*. qualia imprimis sunt ea quæ traduntur de Melchisedech, de quo dicitur quod fuerit *ἀπάτωρ ἢ ἀμήτωρ, ἀχρεολόγητος*, *καὶ εἰς τὸ διαιωνεῖν* &c. Hebr. 7: 3, 4. Adhuc enim disputatur quis fuerit ille Melchisedech inter doctos, aliis pro Semo, aliis pro Filio Dei, aliis pro Rege ipsum habentibus: & quamvis dicatur ipsum *sine Patre, sine Matre & genealogia* ideò dici, quia ejus Pater, Mater & genealogia non recensentur in sacris, in eoque nobis sit acquiescendum, nihilominus difficultas manet quoad comparisonem cum Christo. Talia *δυσσεμνύοντα* etiam habentur ad Hebr. 6. & 10. ubi agitur de Apostatarum interitu, de quibus locis & olim controversum fuit & adhuc hodie controvertitur.

Tertium argumentum consideratione etiam dignum est, quod Græci codices plerique & antiquissimi habeant inscriptionem *ἡ τῆς ἀγίας*

ἀγία Παῦλος, vel Παῦλος ὁ Ἀποστόλος ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή. Beza inquit: In omnibus nostris codicibus, excepto uno, ita scriptum reperimus, ἡ ὁ ἀγία Παῦλος πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή. Atque ita etiam habetur in quibusdam exemplaribus in Bibliis Regiis, item in editione Genevensi, cui adjunctæ sunt notæ Scaligeri breves in Novum Testamentum. his addimus Testimonium Hieronymi in Epistola 129. ad Dardanum, ubi sic inquit, *illud nostris dicendum est hanc Epistolam, quæ inscribitur ad Hebræos, non solum ab Ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retrò Ecclesiis & Græci scriptoribus Sermone quasi Pauli Apostoli suscipi.* Sic & Clemens Alexandrinus, qui secundo sæculo vixit, Paulo assignat hanc Epistolam in libro *ὑποτυπώσεων* apud Euseb. l. 6. c. 14. τὴν πρὸς Ἑβραίους δὲ ἐπιστολὴν Παῦλος μὴ εἶναι φασί, γυγασθῆναι ἑβραίοις Ἑβραϊκῇ φωνῇ, Λακῶν δὲ φιλοτίμως αὐτῷ μετερμηνεύσαντα ἐκδοῖναι τοῖς Ἑβραίοις. Epistolam ad Hebræos Pauli quidem esse dicunt, scriptam verò Hebræis Sermonem Hebraico. Lucam verò cum magna studio eam interpretatum dedisse Hebræis. Alia Testimonia non adjicimus, eo quod sequentes patres à Clemente Alexandrino tanquam priore suam sententiam videantur desumpsisse.

Quartum Argumentum desumimus à nota, quam constituit suarum Epistolarum Paulus 2 Thess. 3:18. *ἔγω γράφω ἡ χάρις ὁ κυρίως ὑμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν ἀμήν.* Atqui similis subscriptio reperitur in hac Epistola cap. 13:25. *ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν ἀμήν.*

Quintum Argumentum, à facta mentione Timothei tanquam viri conjunctissimi & secum vincti cap. 13:23. *γινώσκετε ὅτι ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπελευμήον, μεθ' ὃ ἐν τάχῳ ἐρχήσεται ὁφθαλμοῖς ὑμῶν.* Atqui constat tum ex actis Apostolorum, tum ex omnibus Paulinis Epistolis, excepta ea quæ est ad Gal. & Titum, Timotheum Pauli fuisse perpetuum Affecclam: sic eum vocat ἀδελφόν, 2 Cor. 1:1. Col. 1:1. 1 Thess. 3:2. missus fuit in Macedoniam Act. 19:22. Corinthum 1 Cor. 4:17. Thessalonicam, 1 Thess. 3:2.

Adjici etiam potest argumentum desumptum ex c. 13:19. *ἵνα τάχῳ δοικαταταθῶ ὑμῖν.* At Apostolus Paulus spem habuit restitutionis: ad Philem. vers. 22. Phil. 2:24. 2 Tim. 4:13. 20. De nullo autem alio Apostolo tale quid cognovimus.

Alia adhuc argumenta adhibentur ab aliis, qualia sunt à similitudine materiarum, quæ tractantur in hac & aliis Pauli Epistolis, item à Scopo Pauli perpetuo, quod velit docere abrogatas esse

Cæremonias, quod imprimis in hac Epistola urget; porro à methodo quæ in hac Epistola similis sit aliis Epistolis Pauli, similiter à Pauli erga Judæos sollicitudine, quam imprimis in hac epistola testatur auctor. Atque tandem ex convenientia styli ac phrasidis cum Epistolis Paulinis. Sed non videntur firma hæc satis argumenta, cum idem Scopus & eadem materia potuerint etiam ab aliis tractari, nec minus alii potuerint esse solliciti de Judæis. Quoad phrasin ac stylum alii observant magnam dissimilitudinem inter hanc Epistolam & Paulinas, notantes elegantiores esse stylum, alibi vero Paulum magis Ἑβραϊζειν; & quod stylus ejusdem auctoris possit esse diversus, diversorum verò auctorum possit esse similis.

Non tamen hæc Epistola censenda est scripta fuisse Hebraicè, quod Veteres quidam putarunt; multum enim elegantia & dictionis copia recedit ab Hebræorum & Syrorum Idiotismo: cum tamen interpretum fuisset Idiotismum sive Hebraicum sive Syriacum exprimere. Nec stylus est adstrictus, cujusmodi debet esse interpretis, sed laxior & melius fluens; propterea multi Græci Idiotismi. sic Cap. 5:8. *ἐμαθε ἀφ' ὧν ἐπαθε*: item phraseologia à Græcis mutuata & respicientes Græcorum ritus, cujusmodi sunt *καταλείπειν, τελεῖν τὸν ἀγῶνα, ἀθλησις παρημαίων.* sic voce *ἀναθήκη* & *ἀνατίθειν* utitur in specialiori significatione, quam habet vox *כִּיבָר*, quæ nunquam aliud significat quam pactum & Fœdus simpliciter, non vero Testamentum. At vox *ἀναθήκη* pro Testamento in hac Epistola usurpatur & *ἀνατίθειν* pro disponere Testamento, quo sensu specialiori etiam apud Græcos alios usurpatur. Sic apud Suidam *Διαθήκην ἀνατίθειν* est condere Testamentum. *ἀνατίθειν* absolute est scribere Testamentum. Sic *ἀνατίθειν* & *πεπρωμένη* Testamentum defuncti. Græci quidem interpretes vocem *כִּיבָר* per *ἀναθήκην* vertunt. Sed tunc hac voce *ἀναθήκη* utuntur in sensu latiori & nihil aliud intelligunt quam pactum, quo sensu apud alios usurpatur. sed auctor ad Hebræos in specialiori sensu utitur, quo sensu etiam alibi à Paulo usurpatur Gal. 3:13. Adde quod hic auctor Verus Testamentum citet juxta versionem Græcorum interpretum; at hæc nimia foret interpretis licentia: imo hanc versionem ad scopum suum accommodat, etiam ubi recedit ista versio à textu Hebræo. sic Cap. 2:7. alludit ad *ἐλατῶν, βραχύ, παρ' ἀγέλης*, quæ verba in Textu Hebraico non habentur. Neque ulla ratio est in contrarium,

rium, quasi Epistola ad Hebræos etiam debuerit scribi Hebraicè, nam tunc totus oriens Græce loquebatur. Græce etiam scribebant Judæi ipsi, uti Josephus, Philo aliique. sic Petrus & Johannes, quamvis ad Hebræos scriberent, Græce tamen scripserunt. sic Epistola ad Romanos non scripta est Latino sermone, sed Græco.

Quæri porro hic potest quare hanc Epistolam non inchoaverit ab inscriptione nominis sui & Apostoli, prout factum videmus in aliis Epistolis Paulinis.

Sed nec Johannes nomen suum præposuit primæ Epistolæ, quæ tamen Johanni propterea non est deneganda. Nec contrarium evincitur ex eo, quod secundâ & tertiâ Johannes se vocet *πρεσβύτερον*. illa enim specialis appellatio Joanni Apostolo competebat, quod valde senex esset & ultimus omnium Apostolorum mortuus fuerit. Causa vero neglectæ istius inscriptionis à Paulo, erat singulare Hebræorum odium in Paulum, etiam multorum qui Christiani facti essent, inde sumptum, quod indignè ferebant à Paulo Cæremonias legis aboleri; & quod se Gentium Apostolum speciatim diceret; multi inter Christianos Hebræos erant Judaizantes, multi in Fide vacillantes: his voluit latere initio, ne à lectione Epistolæ deterreret. in fine verò postquam per totam Epistolam Judæis suum ostendisset affectum, voluit se patefacere per notas illas de quibus diximus. Neque auctoritate voluit se commendare, sed doctrinæ sanctitate.

Objectiones, quibus alii conantur probare hanc Epistolam non esse scriptam ab Apostolo Paulo, jam videamus.

Obj. 1. Auctor hujus Epistolæ Heb. 2: 3. profitetur se esse discipulum Apostolorum, quando dicit *ἡμεῖς ἀρχὴν λαβόντες καλεῖσθαι ἀλλήλους*. Resp. Exinde id non posse colligi: voces *ἡμεῖς* significant *ad tempora nostra*; sicut talia exempla observat Vigerus de Idiotismis Græcæ linguæ: adeoque docet, quod hæc doctrina confirmata fuerit ad sua tempora, in quibus hanc Epistolam scripsit. 2. distinguit hic Auctor se quidem ab iis, qui immediatè à Christo audiverunt doctrinam salutis predicari, sed non dicit, quod ipsemet ab iis acceperit: id quod satis quadrare potest in Paulum, qui non quidem cum Christo ambulaverat, sed immediatè à Spiritu Sancto fuerat illuminatus. 3. Hactenus quidem potest dici, quod ab iis quodammodo acceperit, quatenus de Paulo

Paulo refertur Gal. 1: 18, 19. & 2: 2. quod contulerit cum Petro, Jacobo & Johanne de doctrina salutis: sed si indè sequitur, quod ab iis quid acceperit, similiter etiam dicendum erit quod ab ipso aliquid acceperint reliqui Apostoli. 4. Potest hic esse figura *ἀνακοινωνίας*, qualis sæpe reperitur, quando Apostoli sese includunt cum suis Auditoribus, sic modestiam & humilitatem suam ostendentes, quod tanto magis potuit observare Paulus, quia scribebat ad Hebræos contra se animatos.

Obj. 2. Mentionem facit hic Auctor doctrinæ Catecheticae Heb. vi. Atqui temporibus Apostolicis *κατηχήσεις* nondum videntur esse receptæ. Resp. Hoc absolutè negari nequit, cum de Apollo dicatur, quod fuerit *κατηχημένος* *τῷ ὁδῶν ἔκκλησι* Act. 18: 25, 26. Capita illa Catechetica quæ commemorat citato loco sex sunt, ex quibus quatuor etiam urgentur à Paulo Act. xvii. *πίσις, ἡ μετάνοια, ἀνάστασις & κῆμα*: reliqua duo, doctrina Baptismorum & impositio manuum, temporibus Apostolicis satis frequentabantur, propterea satis erant cognita.

Obj. 3. Nemo antiquior Clemente Alexandrino istam Epistolam ascripsit Paulo. Resp. 1. Id fieri potuit, quia occasio non erat id faciendi, & quia multa Veterum scripta interciderunt: cum tamen ex aliis argumentis satis evincatur hanc Epistolam Paulo esse assignandam, non est quod propterea dubitemus. 2. Irenæus Clemente Alex. antiquior, quamvis hanc Epistolam non citat ut Paulinam, tamen sæpius utitur ejus verbis: sic lib. ii. adversus Hæreses cap. 15. dicit; *Faciens omnia verbo virtutis suæ*: simili locutione usus, quâ utitur hic Auctor cap. 1: 3. Sic lib. iv. c. 21. adducit locum Heb. 8: 8, 9. *Ecce disponam Testamentum novum &c.* Lib. vii. utitur loco ex Heb. 10: 5. *Quoniam quidem Enoch placens Deo in quo placuit corpore translatus est.* Undè apparet, quod jam ejus tempore hæc Epistola fuerit recepta tanquam divina, etiamsi Paulus non nominetur ejus Auctor. 3. Clemens Romanus, qui unâ cum Apostolis vixit, in Epist. ad Corinthios sub persona Romanæ Ecclesiæ scripta, Epistolam ad Hebræos aliquoties citat, & quoad sensum & quoad verba.

Πρὸς Ἑβραίους] Judæi Hebræi dicuntur, non, quod quidam Docti putant, à transitu Euphratis, quod Abraham pater ipsorum eo quod transisset Euphratem, & in terra Canaan habitasset.

eo nomine fuisset appellatus; sed ab Hebero ex Noachi posteris: sic enim videmus Num. xxiv: 24. quod hoc nomen *Heber* speciatim Judæis assignetur: iidem filii *Heber* appellantur Gen. x: 21. non ita verò alii Heberi posteris. speciatim autem hoc nomen in familia Abrahami & Judæorum mansit, quia cum tempore Heberi facta esset linguarum confusio, soli Abrahami posteris linguam proavi sui, Hebræam sc. retinuerunt. Appellantur autem hîc potius Hebræi quam Judæi, quod nomen Hebræorum magis gloriosum esset, uti videmus ipsum Paulum hoc nomine gloriatum fuisse 2 Cor. xi: 22. & Phil. i: 11: 5. cum è contrario vocabulum Judæorum contemptum esset apud Gentiles, uti videre licet apud Horat. Juvenalem, Martial.

CAPUT PRIMUM.

Verf. 1. Πολυμερῶς ἡ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατέρεσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τέτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν ὑμῶ.

Ὁ Θεὸς λαλήσας] Ad omnem cognitionem humanam necessaria est operatio divina, ut scilicet Deus istam cognitionem sive perceptionem in nobis efficiat, potestque sic omnis recta cognitio appellari *loquela Dei*, quatenus Deus est, qui in nobis rectum usum rationis efficit. sed quia iste rectus usus rationis non parum corruptus est & violatus, quod satis cuilibet conscientia testatur, per quam manifestum fit, quod homo appetat res vanas, in quibus acquiescere nequit, quodque à Dei & recti cognitione abhorreat, non potest nunc Deus modo ordinario loqui ad salutem, supposito quod nexum istum restituere in hominibus nolit. necessarium igitur fuit, ut Deus aliter loqueretur, si homines deberent servari, sique ab iis vellet glorificari. Quia tamen Deus homines, cum sint rationales, non vult servare sine ipsis, quod eo ipso ostendit, dum tales fecit; agere igitur cum ipsis voluit more conveniente ipsorum naturæ, & hinc debuit ipsis voluntatem suam revelare.

ἐν τοῖς προφήταις] ita ista verba sunt accipienda, ut & locutus fuerit in Prophetis, & per eos, Prophetis quasi insidens atque animum & linguam eorum dirigens, prout loquitur 2 Pet. i: 21. & in pri-

in primis 1 Petr. i: 11. ubi dicitur quod spiritus Christi, qui erat in ipsis, prius significaverit Christi passiones &c. Sed ἐν significat etiam per: ita Rom. v: 9. ἐν αἱματι, per sanguinem. Col. ii: 18. ἐν ταπεινοφροσύνῃ, per humilitatem. Matth. v: 34. jurare ἐν τῷ οὐρανῷ, per cælum. Hebraïsmus est & respondet particulæ *ἡ* quæ pro *per* sæpe accipitur. Sic Num. xii: 2. אֵךְ כַּמֶּשֶׁה דָּבָר יְהוָה הֲלָא גַם כִּנּוּ דְּבָר רַבְּבִי David Kimchi de hac phrasi notat Hos. i: 2. Invenimus verbum loquendi, si construatur cum *ἡ* servili habere significationem Prophetiæ. Sic igitur Deus loquutus fuit in Prophetis, ut per eos etiam aliis loqueretur. Duplici autem modo Deus locutus fuit Prophetis, vel internè, tum in eorum mente immediatè excitando divinas cogitationes, tum in phantasia: vel externè, obijciendo speciem aliquam visibilem & sonum in auribus excitando. Potuerunt autem Prophetæ ex certis quibusdam signis hunc Dei sermonem cognoscere: nam 1. Si sermo is nihil manifestè falsi contineret, nec alienum aut pugnans cum iis, quæ antea ut divina cognoverant, non poterant existimare eum à malo spiritu procedere. Sed 2. alia accedebant, verbi gratia quod loqueretur de iis, quæ ex mera pendebant divina voluntate, neque per nexum rationis poterant cognosci, neque etiam antea lecta vel audita vel cogitata fuerant: item si intelligerent, præceptum sibi dari de re visa annuncianda aliis, vel etiam, si explicatio visionis qualiscunque, dum contingebat, adjiciebatur, sæpè ne quidem ipsis quibus explicabatur intellecta. 3. Signum manifestum fuit loquelæ divinæ, si sentirent insignem lucem & claritatem rerum revelatarum, atque se moveri insignibus animi motibus, lætitiâ maximâ perfundi, amorem erga Deum in se accendi, quo mens quasi extra se rapiebatur, ut in Mose & Paulo videre est; vel etiam si perciperent maximum odium peccati & tristitiam de eo commisso, si etiam insigni arderent cupiditate erga res spirituales, præsertim si tales affectus vel talis claritas alias adesse non solerent. Quamvis verò etiam aliquandò res modi excellens lux adesset & istiusmodi vehementes animi motus excitarentur, eo ipso cognoscere poterant hæc se nunc, non per lumen rationis percipere, sed extraordinariâ Dei loquelâ ad ipsos. 4. Prophetis si annunciarentur mala ipsi Ecclesiæ obventura, non

poterant multum dubitare, quin hæc divinitus sibi obvenirent: undè Jeremias ad Hananiam inquit, Prophetas qui prioribus temporibus fuerint de malis ut plurimum prophetasse; neque enim tunc objectum & fundamentum ponitur vanæ fiduciæ, sed potius timoris & reverentiæ divinæ. Quod si verò etiam revelarentur, quæ ad Ecclesiæ solatium faciebant, qualia reperiuntur apud Zachariam, Daniele aliosque Prophetas, certi poterant esse, ea sibi divinitus manifestari, si priora signa deprehenderent. Observandum autem hic est, hæc verba ἐν τοῖς προφήταις dici oppositè ad illa ἐν ᾧ, atque ità significari, quod olim Deus Patribus non ità loquutus fuerit in Filio, quemadmodum postea iis loquutus est, quia antea Filius non apparuerat in carne ut homo, sed alii homines mittebantur, qui cum hominibus familiariter agerent. Ipse tamen Filius locutus fuit in Prophetis: sic enim 1 Petr. 3: 19, 20. dicitur prædicasse temporibus Noæ. Sic Abraham cum vidit Joh. 8: 58. quod potest intelligi in visione, quæ describitur Genes. 18. Sic is qui Mosi apparuit in rubo Exod. 3: 2, 4, 6. fuit Filius, cum quo locutus fuisse dicitur à Stephano Act. 7: 38. Hunc invocavit Jacob Gen. 48: 16. colato cum Hos. 12: 4, 5. Sic Filius loquutus est ab initio Es. 48: 12, 16 quod apparet ex descriptionibus, quæ ibi habentur & Filio conveniunt, ut quod se dicat primum & ultimum; quod est descriptio Filii in Apocal: item quod se mitti dicat à Domino Johova, quod Patri non competit: nec potest ibi cogitari Esaias loquutus fuisse, eo quòd opera divina, quæ ibi loquenti isti tribuuntur, à craturâ effici nequeant, neque etiam Esaias possit dici loquutus fuisse ab initio, nec tandem ullâ opus esset contestatione de Esaiâ, qui si ibi loquutus fuisset, satis per se fuisset manifestum.

Τοῖς πατέρεσιν] Id est, à tempore Abrahami usque ad Malachiam ultimum Prophetarum. Quandò enim patrum Judæorum fit mentio in Scripturâ, nusquam aliter accipiuntur, quàm ut initium fiat ab Abrahamo: huc faciunt loca Psalm. 78: 8. Jerem. 11: 5. Rom. 9: 5. 11: 18. 1 Cor. 10: 1. Heb. 12: 9. & sic passim. Patres autem cognoscebant Deum sibi reverà per Prophetas loqui, vel quod ipsi illi Deum loquentem Prophetæ audiebant, prout contigit Israëlitis audientibus Deum loquentem Mosi; vel quod Prophetæ, qui testabantur se nomine Jehovah loqui, essent viri fide digni, sancti & pii, in quos nulla suspicio fraudis cadebat, quodque ea quæ trade-

bant nihil haberent contrarium certò cognitis tanquam divinis, sed cum iis maximopere consentiebant; vel etiam quod alius Propheta certò cognitus suo testimonio fidem faceret alteri Prophetæ, cujusmodi testimonium fuit Johannis de Christo. Hi Patres fuerunt qui ab Abrahamo continua serie usque ad illa tempora descendebant, & cum iis Deus loquutus fuit per varios Prophetas, quales erant Abraham, Isaac & Jacobus, Joseph, Samuel & post hunc multi usque ad Malachiam, qui vixit ante Johannem Hircanum, (sub quo Idumæi cum Judæis adunati fuerunt) & proculdubio ante ipsos Maccabæos, quia in eorum historia nullus de eo sermo tanquam tunc prophetante. Atque ab hoc tempore incipiebat tempus expectationis Messiae, eò quod de Johanne præcursoe ejus prophetando prophetiam Veteris Testamenti videbatur quasi conclusisse: quod tempus sic satis longum fuit.

Πολυμερῶς.] Significat plurifariam, multifariam. Hesychius explicat πολυχεδῶς, διαφιλῶς, ποικίλῃ ἀνὰ ἡμέρας ἔχων. Possumus intelligere multis in locis: sic enim τὰ μέρη sæpè locum significat, vide Matth. 2: 22. 15: 21. 16: 13. Marc. 8: 10. Πολυμερῶς igitur locutus fuit, quatenus à tempore Abrahami usque ad Malachiam in variis Judææ partibus & locis Prophetis locutus fuit, adeoque etiam pluribus temporibus, atque ità cum Judæis agendo, ut non simul omnia explicaret, sed per partes: ut priores prophetiæ essent minus determinatæ, adeoque obscuriores, in seqq. vero plus esset additum, utque ità diversis temporibus de variis rebus fuerit locutus.

Πολυτρόπως.] Πολύτροπος dicitur Ulysses propter miram dexteritatem, quod ad omnes & in omnem partem se posset componere. Πολυτρόπος ergò significat variis modis & accommodatè ad varios. Sic igitur Deus πολυτρόπως ἐλάλησε, quatenus apparuit variis modis, vel per Angelos, ut Abrahamo & Mosi, vel in rubo & igni, vel in nube, vel per visiones, Num. 12: 6 & 8. vel in somniis. Sic locutus est vel immediatè, vel per Angelos; vel nullis accinctus comitibus, vel in cætu Angelorum. Sic aliter egit tempore Abrahami & magis convenienter cum temporibus Novi Testamenti; aliter tempore Mosi per figuras & Ceremonias, & per jugum illud feruitutis superadditum: egit ergò ad modum præceptorum, qui variis modis unam eandemque rem imbecillioribus discipulis declarant;

rant; ut alter per hunc modum eam intelligat, alter per alium declarationis modum.

Πάλαι.] Olim dicit, quia à longo tempore jam cessaverant Prophetarum oracula. Quamdiu Prophetæ loquebantur, tempus Christi adhuc procul aberat, sed Malachias oracula concludens spem faciebat appropinquantis Christi adventus, ejus prodromum audire jubens. quia tamen satis magnum interstitium interceperat inter Malachiam & adventum Johannis præcursoris, rectè dicitur Deus olim locutus fuisse per Prophetas. Interea temporis res quidem Hebræorum amplæ erant sub Assamonæis regibus, sed turbabantur per Sectam Phariseorum, Essenorum & Sadducæorum, qui à se invicem non parum dissentiebant, qualibet sibi attendi postulante. Destituebantur Prophetarum familiari κατήχησις, cujus in locum successerat traditio Patrum, quam Judæi cum Prophetis immediatè continuant. Sic ergò pressi fideles sub onere traditionum, quod accesserat ab illo tempore oneri jugi Ceremonialis, anhelabant maximo cum desiderio adventum Christi, à quo postea dum redempti dicuntur, rectè appellantur à Sacharia cap. 9: 11. Redempti ex fovea in qua non erant aquæ.

Εἰς ἑσχάτων.] Aliter accipitur 2 Pet. 3: 3. ἐπ' ἐσχάτῃ τῶν ἡμερῶν, sive ut alii ἐπ' ἐσχάτων, ubi sumitur pro imminente mundi fine. Similiter accipitur phrasis Hebraica חֲמִשָּׁה עָשָׂר Num. 24: 14. Quid factururus sit extremis temporibus, scilicet in fine istius sæculi: Sed hic sumitur pro diebus ultimis prioris sæculi. Tempora duo distinguunt Apostoli. Dies suos vocant τὸν αἰῶνα τῶν τέτων; extendentes usque ad occasum Reipublicæ Judaicæ; sed dies Novi Testamenti post occasum templi, vocant τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, 1 Cor. 2: 6. Ephes. 1: 21. Hebr. 9: 9. appellatur hoc tempus sive αἱ ἑσχαταὶ ἡμέραι Galat. 4: 4. τὸ πλήρωμα ἃς χρόνος: sed eadem phrasis, quæ hic, occurrit etiam 1 Petr. 1: 20. φανερωθέντες ὅτι ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν δι' υἱᾶς. Εἰς ἑσχάτων, quod hic est à neutro ἐσχάτων, ultimum, quod facit lectio Grotii, qui in suo manuscripto codice legit ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν τέτων. Hæc Phrasis est Prophetica Veteris Testamenti & appellatur חֲמִשָּׁה עָשָׂר finis dierum. Vide Esai. 2: 2. Mich. 4: 1. Vocatur item ὑπὸ sic Habac. 2: 3. Præco erit in fine scilicet prioris istius sæculi. Etiam Judæi distinguunt tempus futurum, quod appellant חֲמִשָּׁה עָשָׂר & intelligunt dies regni Christi. Appellant dies

pacis satis convenienter promissionibus Prophetarum, qui pacem tempore Christi prædixerant. Hinc Esai. 9: 5. appellatur Christus Princeps pacis. Sic Psal. 72: 3. Ferent montes pacem populo. Impleta hæc in Christo Ephes. 2: 17. Qui pacem fecit inter Judæos & Gentes, quibus Deus nunc æque locutus est, ac Judæis. Olim Deus non loquebatur Gentibus. Ps. 147: 19 & 20. Quidam ex illis debebant odio haberi. Deut. 23: 6. Ne querito pacem illorum. & Jerem. 16: 19. Gentes... dicent, meram falsitatem hæreditarerant patres nostri &c.

Τέτων.] Sic dicit, ut hos dies ultimos, in quibus loquutus est Christus, distinguat à sæculo futuro, quod imminet, in quo magna instabat rerum mutatio.

Εἰς υἱόν.] Non tantum per filium, sed etiam in filio locutus nobis est Deus. sic Θεὸς ἦν ἐν υἱῷ καὶ σὺν καὶ ὁμοῦς ἐαυτῷ; similiter hic dici potest locutus in Filio. Pridem receptum erat apud Hebræos, Deum singulari modo in Messia habitaturum, & fore (ut Thalmudici loquuntur) digito monstrabilem. Id factum est juxta promissionem Levit. 26: 12. Ambulabo in medio vestri &c. Sic Jerem. 30: 9. promittit Deus Israëlitas servituros Deo suo & regi suo Davidi & nemini præterea. & Vers. 21 & 22. Et exister princeps ejus ex ipso &c. quem jubebo accedere ut appropinquet ad me: nam quis ille est, qui spondeat cum animo suo se appropinquaturum ad me? Sic Esai. 9: 10. Gentes eum consulent, ut respondeat ipsis. & Cap. 42: 4. Legi sive doctrinæ ejus Insulæ cum spe attendent. Deut. 18: 18. Deus dicit, ponam verba mea in ore ipsius. Is igitur locutus est, ut Deus, ut Rex, ut Princeps & dominator Ecclesiæ & ut Sacerdos verus, qui nos fecit accedere ad Deum. Filius ille Deus est propriè loquendo. Deos enim λεγομένης fecit cessare sub Novo Testamento Ps. 82: 7 & 8 & 1 Cor. 8: 5 & 6. Coloss. 2: 15. dicitur triumphasse imperia & potestates in Cruce, quod intelligendum esse de rectoribus Judæorum & legislatoribus apparet ex seq. versu. Illi enim erant, qui Judicabant Judæos in cibo & potu & in parte Festi &c. quia igitur nunc triumphati sunt in cruce, neminem futurum dicit Apostolus, qui amplius in hisce Ecclesiis judicet. Filius hic opponitur Prophetis multis modis. Illi loquebantur de alio, ipse filius de se: illi ut servi, Filius ut Dominus: Illi ut ex terrâ in humili narratione, Filius ut ex cælo

Johan. 3: 31 & 32. illi quæ audiverant, adeoque non propria, sed aliunde accepta. Filius ea, quæ vidit, id est, quæ accuratè cognovit utpote sua & ex se ipso deprompta. hinc Joh. 5: 37 & 38. ostendit, nunc tempus illud esse promissum, quo vocem Dei audirent & speciem ejus viderent, sc. in Filio. Illi acti sunt spiritu Dei & spiritu Christi 1 Pet. 1: 2. ἀπεκαλύφθη iis: sed Christus citra revelationem vel agitationem spiritus essentiā à se distincti & alieni. Non ergo Prophetæ æquales sunt Filio, sed Pater & Filius, cujus ministri erant Prophetæ, qui πολυμερῶς & πολυτρόπως loquebantur, quod signum erat, multa addi adhuc posse, multa desiderari. sed cum locutus est in Filio Deus, nihil addi poterat, nihil ulterius desiderari. Nemo sic erat Filius, qui est μονογενής; Joh. 1: 18. De nemine dicitur, quod sit Deus, uti de hoc Filio. Utitur autem hoc Apostolus fundamento apud Hebræos, quod apud illos constaret istis temporibus; Messiam esse Filium Dei, quod hinc urget hinc dicit, atque inde conficit, eum esse verum Deum. Quærit hinc Chrysostomus, quare hic non dicat Paulus ἐλάλησε ὁ υἱός, & respondet, quia teneræ erant adhuc aures Judæorum, nec satis ferebant, quæ de Christo apertius dicebantur eoque prudenti modestia temperat orationem, ac dicit Deum loquutum per Filium. Sed hæc Responsio non satis apta videtur: erant enim Christiani, ad quos scribebat Apostolus, & in sequentibus expressè Filii divinitatem propugnat; censendum igitur potius per hanc phrasin respici ad promissiones in Veteri Testamento factas, quas ab initio videre licet.

Ἡ μὲν.] Opponitur τοῖς πατέσιν, adeoque intelliguntur filii Abrahami & Patriarcharum, imprimis filii promissionis, quorum gratiā Filium misit.

Verf. 2. ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' ἧς καὶ τὰς αἰῶνας ἐποίησεν.

ὃν ἔθηκε.] Explicat nunc Apostolus, quomodo sit Filius. Ratio desumpta est ex jure. Filius enim succedit Patri & hæreditatem accipit in omnia bona paterna: ita hic Filius dicitur constitutus hæres, quo tamen nec Patri aliquid decedit, nec Filio quidquam accedit. & observanda est hic οἰκονομία singularis. Constitutus autem dicitur, ut indicetur non rapuisse sibi istud jus, ut Absalom se ipsum

ipsum regem constituit. *Constituere* autem illud in latissimo sensu accipiendum est, ut Pater eum constituissè dicatur 1. Generatione æternā. 2. Æterno decreto & voluntate. 3. Declaratione publicā. 4. Actuali subjectione omnium. De secundo agitur Ps. 2: 8. *Pete à me & dabo tibi Gentes in hæreditatem.* Voluntas ista est testamentaria Luc. 22: 29. *διέθετό μοι.* id est, testamentaria constitutione disposuit & regnum mihi dare voluit. Hinc facit locus Galat. 11: 16, 17. Ita autem constituit eum pater, ut etiam sua voluntate sit hæres. constitutio enim hæc patris & consensus filii idem sunt, & est tantum οἰκονομία singularis. Non est concessio novæ potentiae, sed tantum aliud divinæ potentiae exercitium. Antea hæres fuerat Pater peccatorum dissimulatione, concessione Spiritus servitutis, & per eum operatione salutari in fidelibus; nunc hæres Filius est redemptione, expiatione peccatorum, eorundem remissione, Spiritus libertatis concessione. Declaratio publica habetur Psal. 72: 8. *Dominabitur usque ad mare.* & vers. 11. *Omnes gentes servient ipsi.* Psal. 82: 8. *Surge Deus, judica terram.* Nam hæreditatem sive possessionem habebis in omnibus terris. Psalm. 86: 9. *Omnes gentes, quas fecisti, accedent & adorabunt coram te, & dabunt gloriam nomini tuo &c.* Actualis subjectio ostenditur Psal. 8: 6. *Omnia posuisti sub pedibus ejus.* Psal. 47: 9. *Regnum occupavit Deus supra Gentes.*

Κληρονόμον πάντων.] Latè sumo hanc vocem πάντων, propter connexionem sequentium, quæ melius sic fluit. Ita late accipitur de Filiis Dei Apocal. 21: 7. *οἱ νικῶν κληρονομήσιν πάντα.* In specie & singulariter respicitur ad homines, qui dicuntur singulari sensu Dei & Christi hæreditas. Sic Deut. 36: 9. *Portio Domini est populus ejus, Jacob funiculus hæreditatis ejus.* Item Psalm. 78: 62. *Et in hæreditatem suam excanduit.* Psalm. 79: 1. *Gentes venerunt in hæreditatem tuam.* Dicuntur hæreditas per similitudinem, quia Deus delectatur iis, sicut hæres delectatur bonis paternis; selegit eos præ aliis, sicuti hæres hæc possidet bona, non alia. Olim tantum erant Israelitæ hæreditas Dei Psalm. 147: 19, 20. Sed hæreditatem gentium Deus concessit Filio, uti vidimus notā præced. Hæc hæreditas Ps. 16: 5. Christo est amæna, unde intelligere est non omnes & singulos homines sic speciatim hæredes Christi censer, eo sensu, quo vox ista Psalmo dicto accipitur. Distinguitur enim hæc hæreditas ab aliis,

aliis, quorum ne nomen quidem in os se sumpturum dicit Christus, Pater. Sicut autem Filius sub Novo Testamento est hæres, ut non excludatur Pater, uti nec sub Veteri Testamento exclusus fuit Filius. sed Filius dicitur hæres sub Novo Testamento, eo quod tunc Incarnatus, & alius modus administrationis divinæ fuit. Ex his patet non tantum summum imperium designari, quo sensu Latinis Herus est hæres, sed etiam aliquid amplius: debet enim ad hoc intelligendum spectari parallelismus locorum Veteris Testamenti. Is autem hæres, eo ipso quo talis est, debet esse Salvator, at non alius potest esse Salvator, quam Deus, Esai. 43: 10, 11. & 45: 21. Et qui sunt hæreditas, iis utitur ut suis, adeoque potest in iis operari, & facere suum, prout vult, quod solius Dei est. Illi similiter ipsum habent pro hæreditate Jerem. 10: 16. *Formator omnium est Jacobi portio & Israel virga hæreditatis ejus*; atqui nemo hæreditas hominum esse potest, nisi qui sit Deus, cum in ipso solo sit acquiescendum.

Εν υἱῷ, ὃν ἔθηκε. Per Filium voluit Deus propterea loqui ultimo, quia eum constituit hæredem. Pater hæres erat ab initio. Is tantum per Servos locutus est, quia hæreditatem suam volebat regere per spiritum servitutis, neque cum eâ tam familiariter agere, uti postea, sed quia hæc omnia postea mutata sunt, & hæreditatis Filii alius est modus & οἰκονομία quàm Patris, igitur voluit loqui per Filium. Patris igitur administratio hæreditatis severior, filii benignior. Continere autem ista verba rationem hujus constitutionis ex eo patet, quia respiciunt istam loquelam, & quia ultimo tempore utrumque factum; nimirum & loquela in filio & constitutio hæredis filii.

καὶ τῆς αἰῶνας. αἰὼν propriè est *tempus, sæculum, ætas*. Hebraeus αἰὼν, ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων, ὁ τῆς ζωῆς χρόνος, ποτὲ ἢ ἡ παρὰ χρόνον νοεῖται. Hic verò metonymicè αἰῶνες significant res productas omnes. Sic *dies* dicuntur *formati*, id est, res in diebus, Psalm. 139: 16. Hebraismus igitur est, quando αἰὼν pro mundo accipitur. Ita sumitur Heb. 11: 3. 2 Cor. 4: 4. Sic Christus apud Joh. 12: 31. item 14: 30. Capite verò 16: 11. τὸν ἀρχόντα τῶν αἰῶνων τῶν αἰώνων. αἰὼν ergo est mundus. Utrumque vocabulum conjunxit Apostolus Eph. 1: 21. Sic apud Judæos עולם הנהגה & עולם הזה: item עולם עליון & עולם תחתון

תחתון. Sic Deus dicitur יהוה רב Dominus mundi sive sæculi. Utitur autem Hebraismo Apostolus, quia loquitur ad Hebræos, cum apud Græcos vox αἰὼν hoc significatu non usurpetur. Observa autem hic, id, quod est αἰὲς semper sive videtur esse, dici factum.

Εποίησεν] *Creavit*. Et significatur productio, quæ differt à mutatione conditionis, quam hic intellectam vellent Sociniani, cum tamen mutatio conditionis, non per verbum *facere*, sed per *novum facere* exprimitur. Neque verò hic intelligi potest mundus futurus, qui demum per epitheton adjectum exprimi solet: ut Hebr. 11: 5. τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν.

δι' ὧν Aliquando δι' ὧν solet poni pro *quapropter*. Et vox διὰ etiam cum genitivo aliquando *propter* significat: ut Rom. 6: 4. διὰ τὴν δόξην τοῦ πατρὸς, *propter* gloriam Patris. Sic Plutarchus, διὰ λόγων ἐλθεῖν, venire ad colloquium, sive *propter* colloquium. Gregorius Nazianzenus, δι' ἡμῶν τὴν ἀνθρωπότητα Θεὸς ὑπέβη, *propter* nos Deus humanitatem subiit. Et vetus dictum Hebræorum est, *Propter Messiam Deus mundum fecit*. Hic tamen particula διὰ non potest accipi pro *propter*. Quomodo enim Deus fecisset mundum *propter* Filium? an sicut dicitur factus esse *propter* hominem, quia ei inservire potest ad Deum agnoscendum & glorificandum? Sed hoc in Christo locum habere nequit, qui mundo opus non habet ad hoc ipsum, cum ipsemet Patrem viderit & gloriam ejus per se quærat. An verò dices Deum sic fecisse mundum *propter* Filium, quod cum fecerit ad gloriam ipsius? ergo Filius non est creatura, adeoque Deus, nec hæc interpretatio quicquid juvat causam adversariorum. διὰ igitur hic est *Per*. Non tamen significat *instrumentum*, quasi Filius Patris fuerit *instrumentum* in mundo condendo: nullus enim in ejus creatione locus esse potest *instrumento*. Deus mundum condens mero nutu voluntatis agebat: *Dixit, & facta sunt*: quomodo ergo per *instrumentum*? Particula verò διὰ sive *Per* non tantum significat *instrumentum*, sed & significare potest causam immediatè operantem. Sic 2 Timoth. 1: 14. Paulus monet Timotheum, ut depositum pulchrum custodiat *per Spiritum Sanctum*. Vide ad Rom. 11: 36. Joh. 1: 3. Gal. 1: 1. Col. 1: 16. Heb. 2: 10. Sic aliquis dicitur coërcere suum adversarium per magistratum. Sic itaque *per* Filium,

lium, quia per Filium agit omnia. eadem est & operatio, quia eadem est utriusque essentia.

dem est utriusque essentia.
 Δι' ἧς καὶ ἐποίησε] redditur ratio, quare Filius sit hæres omnium,
 quia Pater totum mundum per eum fecit. Deus sic est hæres om-
 nium, quia herus est, sive Deus, & omnia fecit; similiter & Chri-
 stus hæres est quia Dominus, & quia omnia fecit. Opponitur igitur
 Filius Prophetis, qui non hæredes sed servi erant, hæres enim nemo
 poterat esse, nisi ejusdem essentiae cum Deo. Quod ex eo colligi
 potest, quod Apostolus dicit, Deum mundum per Christum fecisse,
 ut sic ejus esset totus mundus, unde ista omnia poterant esse ejus hæ-
 reditas, quamvis singulari & speciali ratione hæreditas ejus sint
 electi, quos singulari ratione fecit, & in quibus singulari ratione
 operatur.

Verf. 3. ὃς ἂν ἀπαύσασμα τῆ δόξης, καὶ χαρακτηρ τῆ ὑποστάσεως
αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῶ ῥήματι τῆ διωάμεως αὐτοῦ, δι' ἐαυτοῦ
καταγευσμὸν ποιησάμενος τῆ ἀμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάλεισεν
ἐν δεξιᾷ τῆ μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς.

ὅς ὢν] Parum refert five exponas *cum esset* five *cum sit*. hæc verba enim continent rationem sequentium, & cum sint talia, quæ divinitatem Christi inferunt, ut liquebit ex sequentibus, eo ipso potius Christo competunt, qui fecerit purificationem peccatorum. Sed & continent illa ipsa verba rationem antecedentium, & declarationem quomodò Filius sit hæres omnium & singulari ratione eorum, quos pro suis agnoscit.

tionem quomodo Filius sit hæres omnium & angelorum, quos pro suis agnoscit.

Ἀπαύγασμα] Ἀύρη est *splendor, lux. ἀπαύγασμα effulgentia, refulgentia.* Respici videtur ad Angelum faciei, de quo Esai. 63: 9. qui etiam *facies Dei* ipsa appellatur, quæ debebat præcedere Israelitas Exod. 33: 14, 15. quæ tamen videri non poterat sub Veteri Testamento, juxta Exod. 33: 20, 23. At *non posses videre faciem meam, sed videbis posteriora mea*, ergo Angelus ille faciei est is, qui hic est ἀπαύγασμα ἢ δόξης, per quem non potest intelligi Angelus aliquis ministrans, applicato ei loco Matth. 18: 10. ubi dicitur quod Angeli eorum semper videant faciem Patris, qui est in Cælo. Nam hic distinguitur ab Angelis ministrantibus de quibus Vers. 14. Splendida quidem olim facta fuerat faciei Moysis

tis ex colloctione cum Deo Exod. 34: 30. undè imposuit velamen vers. 34. quod velamen ne quidem admittebat Israelitas, ut illum splendorem qualemcunque viderent. sed Moses ipse non erat ἀπαύγασμα, eo quod faciem Domini ne quidem videre potuerit, undè etiam in sua facie non potuit ex facie Domini recipere fulgorem. sed Filius videt Patrem, & inde ἀπαύγασμα ejus est. Moses igitur non vidit faciem Domini, quia non vidit illud ἀπαύγασμα; vidit αὐγὴν splendorem aliquem super arcâ, sed is nequaquam erat comparandus cum effulgentiâ. Sic Esaias, sic Ezechiel viderunt splendidam similitudinem Dei, sed non viderunt hanc effulgentiam, nos autem nunc omnes recta facie gloriam Domini, quasi in speculo intuemur, juxta 2 Cor. 5: 18. Facies ista Domini eadem est cum gloria Domini, Exod. 33. quæ videri non poterat, ubi promiscuè & facies & gloria appellatur. Ἀπαύγασμα ergo est Christus ὁ Πατὴρ, sicut Parhelius in nube est repercussio solis. Hunc facit insignis locus ex lib. quamvis apocrypho Sap. 7: 26. ubi sapientia dicitur ἀπαύγασμα φωτὸς αἰδὺς resplendescētia luminis aterni, καὶ ἔσπετον ἀκηλίδωτον ἢ ὅτι Θεὸς ἐνεργείας, & speculum immaculatum Dei operationis, καὶ εἰκὼν ἢ ιδιότης αὐτοῦ, & imago proprietatis ejus. Eandem vers. 12. appellaverat ῥοήν γεννηtricem vers. 22. πάντων τεχνῶν, omnium artificem, vers. 25. vocat ἀτμίδα ἢ ὅτι Θεὸς διωαμέως vaporem Dei potentie, καὶ ὑπόρροιαν ἢ ὅτι παντοκράτωρ δόξης εἰλικρινῆ, & effluuium sincerum gloriæ Omnipotentis. ad quem locum fortè respexit etiā Apostolus, si modo liber ille ipsi tunc notus fuerit. Seneca tragicus in Hyppolyto, de filio Thesei Hyppolyto sic dicentem introducit Phædrum, in te magis refulget incomptus decor, & genitor in te totus. Sic milites in Hannibale dicebant sibi redditum vivum Amilcarem. Tempore Veteris Testamenti non viderant speciem Dei Joan. 5: 7. & speciem ejus non vidistis. sed nunc videtur species Patris in Christo. hinc est quod vocetur imago Dei inconspicui Col. 1: 15. & 1 Cor. 4: 4. hinc appellatur Lux Joan. 1: 4. & quidem oppositè ad Joh. 5: 8. hinc Deus videtur per ipsum, sicut Sol per Parheliū; ipse Filius videtur ut ἀπαύγασμα per sua opera, quæ talia sunt, ut non nisi à Deo queant proficisci Joan. 5: 19. Observandum autem est, proponi hīc Filium non extra incarnationem consideratum, quia nulla incarnationis mentione facta Apostolus statim addit ea, quæ

quæ non nisi incarnato conveniunt, cujusmodi sunt quæ de purgatione peccatorum ab ipso facta dicuntur. Filius enim Dei homo factus est, ut sic & *in*, & *per* ipsum Deum videremus, ne absorberemur speculatione nudi Dei.

beremur speculatione nudi Dei.
 τῆς δόξης] h. e. *Gloriæ*, quæ Exod. 33. pro ipsa facie Dei sumitur.
 sic in facie hominis Majestas relucet. Clemens ad Corinth. p. 47.
 dicit ἀπαύγασμα τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ. est metonymica locutio, &
 designatur fundamentum gloriæ, scilicet omnia ea, propter quæ
 gloriam Deus meretur. Est nimirum etiam gloria in facie pulchra &
 majestate plenâ. Ità verò Filius est splendor gloriæ Dei, ut ipse
 met sit etiam illa gloria. Hinc 1 Cor. 2 : 8. dicitur *Dominus glo-*
ria, ut Psalm. 24 : 7. *Rex gloriæ* appellatur, & Joh. 3 : 31. ἐν τῷ πνεύματι
 τῶν. effulgen-

των.

Χαρηκτης] Pergit hic in similitudine cæpta Filius est effulgen-
tia, tanquam Parhelius quidam. Distinguunt Græci τὰ κατ' ἐμφασιν,
ab eis quæ κατ' ὑπόστασιν. sic author de Mundo τῶν ἐν ἀέρι φαντασμα-
των τὰ μὲν ἐστὶ κατ' ἐμφασιν, τὰ δὲ κατ' ὑπόστασιν, eorum quæ viden-
tur in aëre, quædam secundum refulgentiam & apparentiam, quædam ve-
rò secundum consistentiam. sic Philo in libro de mundo αὐτὴ δὲ κατ'
ἑαυτὴν ὑπόστασιν οὐκ ἔχει, splendor juxta se subsistentiam non habet. non
quod nulla sit ejus existentia, sed quod tota dependeat à nu-
be vel re illà à quâ repercutitur. Dicitur ergò Filius Chara-
cter τῆς ὑποστάσεως αὐτῆς, quod & sit imago distinctissimè & exa-
ctissimè referens Patrem, sicut Character id cujus imaginem re-
fert, quodque non dependeat à re mobili & instabili, facileque
mutationi obnoxia, sed quod eandem habeat ὑπόστασιν five firmita-
tem, quam & Pater, unde Χαρηκτης τῆς ὑποστάσεως αὐτῆς Character sub-
sistentiæ five stabilitatis ejus appellatur. Confer Coccejum S. Theol.
pag. 190. §. 30. Ità ergò Filius expressio quædam manifesta est, &
Patrem representans, quæ à Patre, ut origine dependet; ità in
Christo potentia, veritas, justitia Dei videtur. Joan. 14: 9. Qui me
vidit, vidit Patrem. & sic est in Patre & cum eo, ut quæ Pater &
Filius habeat; ut si manus imprimatur ceræ, non tantùm figura
plana, sed etiam interiores lineæ exprimuntur. Hinc Exod. 23:
21. de Angelo illo dicitur nomen meum in ipso est, quia sic refert
Deum, ut Deus sit, & jure appelletur. respicit ergo adhuc Apo-
stolus manifestationem factam hominibus, cum in similitudine cepta
per

pergat. Manifestè verò æqualitas hinc colligitur Filii cum Patre, quatenus æqualis planè est hypostasis.

Αὐτῷ] Dei scilicet, qui Deus vers. i. fuerat Patribus loquutus in
 Prophetis & nunc per Filium, qui cum adhuc Deo opponatur, per
 Deum intelligendus nunc est Pater, adeoque vox illa non pro essen-
 tia Dei sed Patre accipitur. Non ergò excluditur Filius à Deitate,
 imò eo ipso, quo talis, juxta antecedentia fatis manifestè includi-
 tur. Observari verò hic potest, cùm Apostolus citra probationem
 hæc de Filio dicat, qui aliàs solet ad Veteris Testamenti libros pro-
 vocare, probabile admodum esse eum loqui de re apud ipsos fatis re-
 ceptâ, quæ propterea probatione non indigeat. Et sanè apud Phi-
 lonem Judæum, qui circa illa tempora vixit, affinia his reperire li-
 cet. Sic ille Lib. de Confusione linguarum: Καὶ μὴθέπω μὲντοι τυ-
 γχάνῃ τις ἀξιοχρεως ὦν ὑὸς Θεῷ προσπαρορῶμεσθαι, ἀπ' ὧς κατα-
 τὴν Πρωτόγονον αὐτῆς λόγον, ἢ ἄγγελον πρεσβύτατον, ὡς ἄρχαγγελον πολυώνυ-
 μον ὑπάρχοντα. Καὶ γὰρ ἄρχῃ, καὶ ὄνομα Θεῷ, καὶ λόγῳ, ἢ ὁ καὶ εἰκόνα
 ἀνθρώπου, ἢ ὁ ὁρῶν Ἰσραὴλ προσπαρορῶμεσθαι. Et paulò post: Καὶ γὰρ εἰ
 μήπω ἱκανοὶ Θεῷ παῖδες νομίζεσθαι γεγονάμεν, ἀλλὰ ἔτι τῆς αἰδὸς εἰκὼν αὐ-
 τῷ, λόγῳ τῷ ἱερωτάτῳ. Θεῷ γὰρ εἰκὼν λόγῳ ὁ πρεσβύτατος.

Φέρων τε τὰ πάντα] Seneca simili phrasi utitur Epist. 31. *Deus ille maximus potentissimusque ipse rebit omnia.* Respicit hic etiam ad illud ipsum ἀπαύρασμα, quod explicuimus de Angelo faciei oppositè ad Moysen. Moyses conquerebatur Num. 11: 14. & Deut. 1: 9. quod solus non posset portare onus populi istius; at Angelus faciei fecit id quod non poterat facere Moyses, ut constat ex Esai. 63: 9. & Esai. 46: 3, 4. Hic autem illud dicitur facere ἀπαύρασμα ἡ δόξης. Porro portare hic est juxta acceptionem verbi Hebræi & Græci *regere & gubernare*; ita enim vox נושא accipitur, quando Moyses negat, se posse portare, h. e. se non solum posse regere populum istum, ut Exod. 15: 13. Moyses dicitur deducere populum. sic Φερούσα Græcis dicuntur, quæ impetu quodam aguntur, unde & Φορῶν *impetum* vocant, & ἄγειν ἢ Φερεῖν dicitur, qui suo arbitratu moderatur aliquid. ita exponit etiam Chrysostomus hæc verba, *per quem moderatur omnia.* Christus sic regit sive gubernat omnia verbo suo & nutu voluntatis suæ, quatenus omnium actiones efficit & res ipsas agentibus conservat; Ita enim id gubernare & regere latè acci-

accipimus, ut sub eo etiam comprehendamus *conferuare*. Generatim autem ista accipimus, cum sit generalis locutio, nec restrictionis ulla necessitas, ut etiam antea generali sensu dicebatur κληρονόμοι πάντων. sub hoc autem generali sensu enim specialis ille inprimis est audiendus, quod suos singulari modo regat & gubernet, quos nempe pro peculio suo habet, quos regit verbo suo potente, faciens in ipsis omnem suam voluntatem, non tantum eam quæ beneplaciti, sed & quæ approbans dicitur. Hoc πνεύματος δορυ λέγουσιν dicunt Patres Græci, h. e. regi à Spiritu S. Hinc Jacobus Gen. 48: 16. illud ipsum speciale beneficium agnoscit sibi præstitum ab Angelo vindicante, qui aliàs faciei Angelus & hic ἀπαγγέλλων τῆς δόξης appellatur. Portavit suos asserendo & vindicando, ut Esai. 63: 9. docetur, se interponendo inter ipsos & Patrem iratum, eos postulando ut hæredes & peculium suum sibi acquisitum, eos faciendo ut sui sint, maneantque per efficacem Spiritus S. gubernationem.

τῷ ῥήματι] Indicatur maxima facilitas, quod solo nutu, solo jussu omnia gubernat, id quod ejus potentia acceptum ferri debet, contra ac homines, qui dum aliquid efficere student, omnia ea agere prius debent quæ requiruntur, ut inprimis in Regimine Reip. id conspici licet. sic qui pacem conservare volunt, non hoc solo verbo possunt, sed debent legationes mittere ad vicinos, uti artibus politicis, dona offerre, multa promittere &c. at hinc istiusmodi machinationibus opus non est, verbo omnia regit, dum vult, fit id ipsum quod vult. sic ῥῆμα accipitur etiam Luc. 5: 5. & Hebr. 11: 3.

ῥῆμα πνεύματος] Est hic Hebraïsmus, cujusmodi sæpè reperitur. Psal. 18: 3. cornu salutis vel salutare Psal. 15: 1. mons sanctitatis vel sanctus. 110: 2. Scipio roboris vel robustus. Coloss. 1: 13. Filius dilectionis vel dilectus, ita hic Verbum potentia vel potens.

Ἀμάρτιων ἡμῶν] Sub Veteri Testamento variæ erant Purgationes legales, quæ tamen non poterant tollere peccatum. sic habemus Purificationem puerperæ Lev. 12. Levitarum Num. 8: 6, 7. Varias expiationes peccatorum Lev. 5: 6. 10: 13. 18: 26. Leprosi, Lev. 14. Immundi profluvio seminis & menstrui, Lev. 15. Expiationem anniversariam Lev. 16. Ac Christus non multas tales purgationes fecit, sed unam, non unius, sed omnium nostrorum peccatorum, ut

ut ita videamus hanc demum esse veram purgationem, cum reliquæ umbræ tantum fuere. significat autem vox καθάρσις, & κάθαρσις etiam aliis authoribus Græcis purgationem, expiationem, ac lustrationem, hinc καθάρσια dicta fuere Sacra quædam, in quibus publica fiebat purgatio.

ἡμῶν] Non omnium & singulorum, sed eorum quibus specialiter locutus est Deus per Filium, & quorum singulari sensu est κληρονόμοι, quosque singulari modo fert verbo potentia suæ. hinc enim expressè per vocem ἡμῶν restringuntur ea, quæ generatim ante hac dicta fuerant de Filio.

Ποιησάμενος] Cum Christus demum hinc dicatur fecisse purgationem nostrorum peccatorum, satis apparet, antea nondum factam esse veram expiationem, & fuisse peccatum in mundo huc usque nondum purgatum.

Δι' ἑαυτοῦ.] Oppositè ad legales purgationes, quæ fiebant per aliud quid, per immolationem bestiarum, asperisionem sanguinis vel aquæ, hinc verò per semetipsum hanc veram purgationem dicitur fecisse; quod aliquomodo repræsentavit, sed non nisi per umbram, Sacerdos Veteris Testamenti, quando debebat comedere ex eo, quod immolatum erat pro peccato, non suo, sed alterius Lev. 10: 12. Sic enim quodammodo cibus fiebat is ipse Sacerdos, quatenus ex illo cibo aliquid transibat in substantiam corporis Sacerdotis, & quia ex illo cibo aliquid obtulerat, censebatur quasi aliquid obtulisset ex seipso, quatenus pars illius cibi mutabatur in ejus corpus, & parte ejus vitam conservabat, unde dicitur, dum cibum istum offerebat, vitam suam obtulisse. Quomodo autem Filius purgationem fecerit per se ipsum alibi satis dicitur. sic 1 Joh. 1: 7. expressè dicitur facta per sanguinem, imò dicitur absque sanguine nulla fere fieri remissio Hebr. 10. alibi dicitur, quod tulerit in corpore suo 1 Pet. 2: 24. Fecit igitur id, quod Deus voluit ut fieret, quod poenæ auferrentur & vita donaretur. hinc Rom. 4: 25. dicitur traditus propter offensas nostras. 2 Cor. 5: 21. dicitur peccatum factus pro nobis, & Col. 2: 14. Chirographum affixisse cruci. ita ergo dum poenas luit pro nobis abstulit obligationem nostram ad poenas: Ità purgantur nostra peccata per ipsum, quatenus peccatum nostrum in ratione poenæ pro non commisso habetur.

ὅς ὢν ἀπαγγέλλων, φέρων τε τὰ πάντα, ποιησάμενος.] Propterea Deus tanti

tanti voluit facere mortem Christi, ut per eam faceret purgationem peccatorum nostrorum, quia erat mors ejus, qui erat ἀπαύ-
 ρασμα τῆ δόξης, qui regeret omnia verbo suo potente, quique per consequens Deus esset.

Ποιησάμενος ἐκάθισεν.] Non fecit purgationem istam per ingressum in cœlos, sed postquam fecisset, demum ingressus est, quod phrasis ista satis infert, nec ullibi ita loquitur Scriptura, ut doceat per ingressum in cœlos factam esse purgationem, sed è contrario doctum esse factam esse per effusionem sanguinis, ut antea vidimus. Ille ingressus facit quidem ad repræsentationem istius sacrificii, unde dicitur comparare coram Patre, sed sanguinis fusio est ejus fundamentum; ingressio in cœlum post purificationem istam factam est efficax demonstratio continuatæ voluntatis suæ benignæ erga nos, quod facti non pœnitet, nec aliud nunc velit quàm antea voluerat, sed in ea voluntate perseverans, quæ erat ut acquireret sibi peculium, nunc istud peculium istamque hæreditatem in cœlis possidet.

Ἐκάθισεν.] Vox illa vel significat *constituit*, vel *consedit*: sed si prius designaret, oporteret adesse nomen, aut pronomen, quod regat verbum, ut Eph. 1: 20. ἐκάθισεν αὐτὸν, & participium ἡρώμενος, vers. seq. satis rem declarat. Sedit igitur post factam purgationem, h. e. quievit post laborem in purificatione peractum, item adeptus est honorem summum, quod ex sequentibus fit manifestum.

Ἐν δεξιᾷ.] Similia Rom. 8: 34. Eph. 1: 20 Coloss. 3: 1. sumitur hic particula ἐν pro ὡς ad; sic & alii Auctores ἐν τῇ πόλει, ad urbem.

Ἐν δεξιᾷ τῆ μεγαλοσύνης.] Alia exemplaria habent ἐν δεξιᾷ & θρόνῳ μεγαλοσύνης. sic Biblia Regia, sic Grotius. Si legas θρόνῳ intelliges thronum, quo magnificentia & majestas Dei denotatur. Sic Hebræi dicunt כְּבוֹד וְגִּדְלוֹ thronus gloriæ, quo significant Dei summam majestatem. Confer. Apoc. 4: 2. Si verò legas ἐν δεξιᾷ τῆ μεγαλοσύνης, erit Hebræismus, significabitque ad dextram magnificentiam, eodem sensu quo supra habuimus ῥήματα διδάμνους; sed res eodem redit. Dextræ Regis assidere, significat locum à Rege Principem obtinere. Ita Salomon collocavit Bathsebam ad dextram 1 Reg. 2: 10. Sic Regina collocari dicitur ad dextram Psal. 45: 10. Tridatem Nero juxta se latere dextro collocavit apud Suetonium.

Suetonium. Claudius Cæsar Plautio in Capitolium eunti latus texit, ut Suetonius loquitur, hoc est, latus incessit, ut Eutropius. Ità ergò phrasis hæc Apostolorum ævo satis intelligi potuit. De Minerva etiam dicit Pindarus: δεξιὰν κατὰ χεῖρας ἔπαυός καθεζομένην, citante Aristide. quod Horatius ità expressit: *proximos illi tamen occupavit, Pallas honores.* Desumpta est ista Apostoli phrasis ex Ps. 110: 1.

יְיָ יְיָ. Potest esse æqualium, nec per se infert honorem superiorem nec inferiorem, sed generatim honorem maximum. Apostolus id alibi explicat per *regnare* 1 Cor. 15: 25. Ita tamen tribuitur Christo, ut etiam eidem tribuatur superius, quod expurgationem peccatorum fecerit, quod est Sacerdotis. Quantus autem in specie sit honor sedere ad dexteram Dei, explicatur in sequentibus.

τῆς μεγαλοσύνης.] Designat majestatem. Videatur Suidas. Sic splendidius quid exprimitur, quam si tantum dictum fuisset ἐν δεξιᾷ & θεῷ.

Ἐν ὑψηλοῖς.] Quid illud sit explicatur Eph. 1: 20, 21.

Vers. 4. τοῦ ἐξ ὑψηλοῦ ἡρώμενος ὡς ἀγγέλων, ὅσῳ διαφω-
 ρώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.

ἡρώμενος.] Κρείττων aliquando significat *melior*; alias verò *præstantior*, *potentior*, *superior*, ut hic, à κρείττον *robur*. His verbis explicatur, quid per istam sessionem ad dexteram fuerit consecutus, scilicet quod elatus fuerit super Angelos: unde ἡρώμενος in sensu proprio accipi potest pro *factus*. Hebr. 2: 7, 9. minor factus erat Angelis, quod contigit dum fecit purgationem peccatorum nostrorum, eā verò peractā iterum major factus est. Minor factus est assumendo formam servi, & occultando gloriam divinam; major verò deponendo humilitatem & infirmitates carnis, ac qualitates gloriosas accipiendo gloriamque manifestando re & argumento irrefragabili per conversionem gentium, operationem miraculorum per manus Apostolorum, & Spiritus Sancti effusionem. Potest tamen vox ἡρώμενος etiam accipi pro eo, quod est agnitus, habitus; sicut Primasius & Chrysostomus accipiunt.

Ἀγγέλων.] Præstantia Angelorum nota erat Judæis ex Veteri Testamento. audiverant potentiam ejus, qui primogenitos occide-
 rat

rat in Ægypto, item qui in exercitu Sennacheribi 185 millia hominum in una nocte fuderat; norant eos majestate & splendore plenos ex apparitionibus factis Patriarchis, ut & Danieli Prophetæ. sapientia etiam Angelorum in proverbium abierat. His Christus hic præfertur. Oppositus fuerat & prælatus Prophetis, nunc etiam Angelis, ne quis putaret esse tantum Angelum aliquem primarium.

Τοσούτω] Scilicet multis modis & inæstimabiliter major, quo nomen illud quod consecutus est fuit majus aut infinito majus. In eo subsistit hic Apostolus, non ulterius ascendens vel specialiter applicans. Loquitur de magnitudine Filii ut ineffabili, quia non determinat. Et verba accipienda sunt tam latè quam sumi possunt. Sic Prov. 30: 4. *Quod est nomen ejus & quod est nomen Filii ejus ut cognoscas?* Explicatur tamen specialius ab eodem Apostolo Phil. 2: 9, 10, 11.

Διαφορώτερον ὄνομα] Nomen hic sumitur pro dignitate. Sic Esai. 56: 5. *Dabo ei nomen melius quàm Filiorum & Filiarum*, per quos nomen propagatur. Sic apud Xenophontem Quarto Παιδείας accipitur, ὅπο ῥ' ἔ μάχης τὸ τέττα ὄνομα μέγιστον ἦν ἔπει. Sic Philostratus, ὅ οὐ μὴρ ποικίλ καὶ ῥ' μὴ πένυ παρδαίων εἰς ὄνομα ἤχησιν. Sic 2. Æn. Et nos aliquod nomenque decusque gessimus. Catilina apud Sallust. in Oratione primâ, *Fuimus vulgus sine nomine*, vel sine dignitate. Potest nomen hic etiam accipi, τὸ ὄνομα, pro compellatione publicâ coram omnibus cteaturis factâ. Sic Psal. 2: 8. & Psal. 110: 1. *Dominus dixit &c.* hoc est, Deus tum aliquid circa Filium fecit, quod æquipollebat publicæ compellationi. Sic Rom. 1: 4. *Definiti Filii Dei.*

Κεκληρονόμηκεν] Demonstratur factum, hoc est exaltatio, ex jure: elatus est super Angelos, quia etiam dignior iis ex jure. Jus illud est hæreditas, dignitas ista est ei hæreditaria, hoc est, sequitur generationem, est propria & perpetua, sicut hæreditas inalienabilis est. Mirum est ergò quod hinc colligatur à Socinianis, Christum istud nomen non ab æterno nec suâ naturâ habere. Quidni enim haberet ab æterno & suâ naturâ quod habet per generationem? Habuit ergò antequam in Cœlum ascenderet; sed cum in Cœlum ascendit facta est exaltatio, facta compellatio juxta superius dicta.

Παρ' αὐτοῦ] Angeli enim non ita compellati sunt, nunquam ita exaltati fuerunt.

Verf. 5.

Verf. 5. Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων· Τίς μὲ εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γενήνηκά σε; καὶ πάλιν· Εἰ γὰρ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν.

Τίς μὲ εἶ σὺ] Solum hunc expressè ejusmodi compellatione Deus allocutus est: de aliis quidem etiam dicitur vox Filius, sed planè aliâ ratione, & in sensu diminuto, neque aliud quid commune est præter nomen. Hinc appellatur *primogenitus, unigenitus, proprius*. Intelligenda sunt omnia attributa, quæ Filio competunt, Christo appropriari. Sunt hæc verba desumpta ex Ps. 2: 4. de Christo propriè loquitur. vide Coccejum refutantem hic Grotium de sensu mystico. Singulari sensu unctio Filio in isto Psalmo tribuitur, quæ Davidi non magis competebat quàm etiam aliis Regibus extraordinariè unctis. Adeò ut difficilior longè sit Psalmum secundum Davidi applicare quàm Christo. Contra Davidem nunquam conspirarunt Gentes, & nationes Israël & Reges terræ, ut jugum ipsius frangerent, sicut hæc verba Christo applicantur ex isto Ps. Actor. 4: 25, 26. Et si de Davide essent intelligenda, David esset Angelis præpositus, imò ipsi Christo, quia omnibus præfertur.

Εἰ γὰρ γενήνηκά σε] Generatio est processio ἀπαι γένεσις, ὅπο ῥ' ἔ δόξης & χαρεκτῆρ' ὅπο ῥ' ὑποπόσεως. sunt locutiones omnes humanæ & metaphoricæ. vulgaris explicatio vel definitio generationis generatim acceptæ nihil distincti dicit, & sunt verba ferè sine significatione: nempe dicunt, quòd generatio sit processio viventis à vivente juxta similitudinem naturæ: alii addunt ad imaginem. at quæritur quid sit illa processio viventis à vivente, & quid illa similitudo, ut sit identitas & tamen sit etiam distinctio. Propriè generatio sumitur de animalibus & hominibus & plantis, estque formatio ex semine alicujus substantiæ, quæ similis sit illi unde semen desumptum est: adeòque hæc omnia in suo conceptu sive ideâ materiam & motum important, quæ sanè divinis propriè tribui nequeunt, neque aliam generationem novimus vel intelligimus propriè sic dictam. Hoc tertium videtur istius metaphoricæ locutionis, quòd generatum referat aliquam similitudinem generantis. Sed hic spectatur generatio similis ei, quæ est Filii in humanis, quâ à Patre generatur, unde amplius quid significari est censendum. Sicut ergò Filius Patri est æqualis, omniaque quæ sunt Patris etiam ad

ipsum pertinent, eo nomine, quod à Patre sit genitus: ità per istam generationem denotatur, cum, de quo hîc agitur, omnia habere & possidere, quæ & Pater, atque propterea esse omnipotentem, æternum, omniscium, independentem, omnium rerum causam.

Vox Hebraica *לֵב* ordinariè usurpatur de matribus, quæ hominem concipiunt & in utero gestant novem mensium spatio, ità ut omnia intermedia, quæ ad augmentum istius hominis eo tempore faciunt, nomine generationis veniant. Hîc vocabulum illud adhibetur de Patre, quia ex ipso fluit quasi sive procedit Filius, sicut *πατήριον* à sole, & quem qui videt, videt solem; sicut & qui characterem videt, videt exprimentem annulum, quamvis in posteriori major sit dissimilitudo, quod in annulo major sit dissimilitudo respectu situationis lineamentorum, quam in characterem per annulum expresso. Indicatur singularis manifestatio Dei per Filium sicut per *ἀπαύρασμα*, quæ vox rectè attenda & collata cum voce *γενήνηκα*, maximè videtur rem explicare. Aliud quasi schema habet Deus, dum sic in *ἀπαύρασμάτι* se manifestat. Nempe per *ἀπαύρασμα* sive *πατήριον* cognoscitur sol, sed etiam potest sine eo cognosci, idem tamen est sol, sive ipse immediatè videatur, sive in *πατήριω*, quamvis alia sit repræsentatio. Huc facit illud Joh. 14:9. *Qui me videt, videt Patrem*. Sic sol generat *ἀπαύρασμα* & *πατήριον* in nube, qui ideo à sole distinguitur, unde & Filius à Patre differt. Coniungendæ igitur sunt inter se similitudines & conferendæ, & in quo conveniunt illud censendum est significari per improprias istas locutiones.

Σήμερον γενήνηκά σε] Æternitas solet exprimi per vocabulum temporis; sed ut à tempore tamen distinguatur, coniunguntur ea, quæ in tempore non possunt coniungi, uti hîc præsens & præteritum. *σήμερον* est nunc, & tamen dicitur præteritum. Sic permanentia æternitatis denotatur. Sic intelligitur cum tempore non præterire, quod si de tempore dicas, contradictorium foret.

Τίτι γὰρ εἶπέν πε] Interrogatio est, quæ æquipollet negationi, uti sæpe. sic Psal. 113:5. Gen. 18:4. Sensus ergo est: nulli Angelorum dixit, *Tu es Filius meus* &c. Appellantur quidem Angeli Filii Dei in numero plurali Job. 1:5. sed nullus Angelus appellatur Filius Dei in singulari, & quidem *ille* Filius *καὶ ἐξ ὅλων*. neminem sic allocutus est

est Deus verbis adeò emphaticis. Angeli dicuntur Filii Dei 1. propter similitudinem essentiae & sanctæ voluntatis, 2. ob productionis modum spiritualementem, 3. ob gratiam singularem confirmationis. at nemo Angelorum dicitur hodie genitus à Deo: nemo *ἀπαύρασμα* est *τὸ δόξης* vel *χαρκτηρῆς* *τὸ ὑποτάσσας*. Verba ergò hæc sic accipienda, ac si aliquis Pater in coronâ multorum adoptivorum Filiorum unum genuinum ac naturalem sic compellet: Tu es Filius ille meus, te ego genui. quâ compellatione ab aliis quibuscvis adoptatis Filiis discernetur.

καὶ πάλιν] Hoc est alio loco. sic illa formula reperitur Matth. 4:7. Rom. 15:10, 11, 12. 1 Cor. 3:20. Formula est citandi loca Scripturæ, generalis planè, qualis Scriptoribus Novi Testamenti solet usurpari. sic ipse Christus tantum dicit, Scriptum est in Lege & Prophetis. Hoc sensu vel pro alio loco particulam *rursum* etiam accipit Virg. 3. Æn. vers. 129. & 131. *Rursum in secessu longo sub Rupe cavata* &c. *Instruimus mensas*. Locus verò quo hîc respicitur habetur 2 Sam. 7:14. Integer est à vers. 11. ad versum 16.

Εγὼ ἔσμαι ἀντὶ &c.] De semine Davidis dicit Nathan ex ore Jehovæ 2 Sam. 7. *Illud ædificabit domum nomini meo & constabiliam Regnum ejus, ego ero ei in Patrem, ubi prave egerit castigabo illud virga hominum &c. & manebit domus tua & Regnum tuum in sæculum coram te. Thronus tuus erit firmus in sæculum*. Si ergò Regnum seminis Davidis sit perpetuum & non tollatur per castigationes, uti hîc dicitur, & tamen Regnum seminis Davidis tollatur, & quidem ita ut non recuperetur: sequitur de diverso Regno hîc fieri mentionem. Sic ergò verba illa 2 Sam. 7. alio sensu de Salomone & ejus posteris vel Davidis posteris, alio sensu de Christo sunt intelligenda. de Christo magis eximiè & *καὶ ἐξ ὅλων*, quatenus ille est semen *καὶ ἐξ ὅλων*, sicut est Gen. 3. Singulari modo, inquit Deus, ero semini illi in Patrem, nempe per generationem æternam, per processionem *ἀπαύρασματος* *ἀπὸ τοῦ δόξης* *μὲν*. Semen illud singulari modo erit mihi Filius, & me tanquam Patrem agnoscet. Hæc ipse David procul dubio intellexit, ut liquet ex ipsius Psalmis, inter alia ex Psal. 110. Grotius ità interpretatur, *Ego ero ei vice Patris, & ipse erit mihi vice Filii*, hoc est, utar eo quomodo Patres Filiis utuntur, & cum protegam, quomodo Patres Filios solent. at hoc nimis exile foret, cum etiam competat Salomoni, & verba Spiritus Sancti non sint extenuanda, sed

sed potius tam magnificè sumenda quam possunt. nisi hoc ipsum velis sensu excellentiori sumere, ut scilicet intelligatur singulari modo Pater & Filius, & illud prius, quod nos adduximus, subintelligatur vel supponatur. Hic enim aliquid singulare de Christo enunciatur, nec ulli Angelorum hoc dictum est, quatenus nullus singulari istâ ratione Deum habuit in Patrem, nullus etiam singulari istâ ratione tanquam Filius à Patre fuit tractatus.

Verf. 6. ὅταν ᾖ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸ πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκὸν αὐτοῦ, λέγει· καὶ περιποιήσονται αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ.

Τὸν πρωτότοκον] Sic appellatur, quia praelatus fuit cœteris suo sensu etiam dictis Filiis, sicut πρωτότοκος aliis fratribus secundo genitis præfertur, qui tamen ejusdem sunt naturæ. Vox etiam illa occurrit Col. 1: 15. Sed hic singulari modo πρωτότοκος opponitur reliquis tanquam inferioris naturæ & conditionis, & qui cum illo non nisi nomen Filii habent commune. Non ergò tantum talis dicitur respectu vel resurrectionis vel sanctitatis, prout vellent Sociniani, sed alio sensu priori & potiori, de quo vide notam ad vocem γεννηται, ex quo sensu hæc ipsa sequuntur, quod scilicet respectu sanctitatis & resurrectionis præferatur aliis.

Εἰσαγάγῃ τὸ πρωτότοκον] Intellige Deum, scilicet Patrem, qui locutus est in Prophetis, adeoque in Psal. 97. in quo introducit hunc primogenitum, hoc est, proponit ejus introductionem, quæ futura erat. ut sit locutio Prophetica, quâ ea, quæ in visione videntur, ita à Prophetis proponuntur, ac si præsentia essent vel præterita. Metaphora est desumpta à more introducendi aliquos in possessionem sive hæreditatem, ut testimonium habeatur publicum, eos jure ista bona occupare, quod Chrysostomus rectè observat. Antea dicebatur hæres constitutus, nunc introducit hæres in mundum, & in possessionem immittitur, & sic præfertur Angelis. facta est ista introductio per resurrectionem & constitutionem ad dexteram, hoc est, occupationem Regni. Agitur enim hic de hærede Rege, adeoque respicitur in Metaphorâ ad Filium Regis, qui post Patris mortem hæreditarium regnum adit, dum homagium exhiberi sibi curat. Quia autem introducitur primogenitus ad possessionem hæreditatis, accepit tanquam primogenitus

genitus & jure primogenituræ duplicem portionem gloriæ & bonorum cœlestium, unam pro se, alteram pro corpore suo, quatenus in Christo regnum occuparunt omnes fideles. Hinc ergò & fidelibus gloriam meritis est, & sibi. Vide etiam Phil. 2: 9.

Εἰς τὴν οἰκὸν αὐτοῦ] Respondet hic voci Hebraicæ תבית quæ in Psal. 97. habetur. Hæc deduci potest ab תבית deducere, unde תבית proventus, ut sic designetur terra frugifera, quæ fructus producit, adeoque Ecclesia, in quâ sunt homines fructum producentes, in quâ regnum adeptus fuit Christus. Hic appellatur habitata oppositè ad terram desertam: deserta inhabitari non solent. Hic iterum illa regula observanda, verba Scripturæ in sensu amplissimo esse sumenda, quando id circumstantiæ patiuntur, & nulla restrictio adjicitur. sic ergò οἰκὸν αὐτοῦ designare debet insignem terram, qualis est Ecclesia. In eam introductus est Filius tanquam in hæreditatem, quia hæres & quia primogenitus, quod factum est per occupationem Regni.

ὅταν δὲ πάλιν] Beza hoc per transpositionem legit, tali modo πάλιν δὲ ὅταν, ita & Syrus interpres & Grotius. Verum nulla necessitas est istius transpositionis: nec transpositio facienda est citra necessitatem, quando nempe alius sensus commodus obtineri nequit: at hic nulla talis est necessitas. Referimus ergò illud πάλιν ad sequens verbum εἰσαγάγῃ, ut de secunda introductione mentio fiat, qui sensus melius concordat cum reliquis. Introducitur hic ad Regnum tanquam primogenitus. alia introductio fuerat, de quâ Heb. 10: 5. ex Psal. 40: 7. Suntque notabiliter distinctæ duæ introductiones. Prima erat ad humiliationem, ad ignominiam. Hinc Heb. 2: 9. per eam minor factus est Angelis. Hæc verò est ad exaltationem, ad gloriam, & per eam Angelis fuit præpositus. non verò intelligenda est per alteram introductionem ascensio ad cœlum, quasi bis ascenderit ad cœlum, semel ante baptismum, dein post resurrectionem, quod vellent Sociniani ex Joh. 3. Nam οἰκὸν αὐτοῦ nullibi cœlum significat, imò תבית quod correspondet voci οἰκὸν αὐτοῦ expressè cœlo in Scriptura opponitur. Neque Joh. 3. dicitur quod bis ascenderit, sed quod prius descenderit ut ascenderet. Introductio ergò

ergò illa est ad regnum in mundo, prout satis versus 1. Psal. 97. ostendit, ad quem Psal hîc respicitur. Cæpit ista introductio secunda per resurrectionem. Sic quasi in primum tabernaculum ingressus est, hoc est, in locum in quo minores Sacerdotes ingredi poterant: postea in secundum sive Sanctum Sanctorum per ascensionem in Cœlos, sicut summus Sacerdos post factam immolationem transiens per primam partem tabernaculi intrabat in Sanctum Sanctorum. Erat una hæc profectio nostri Sacerdotis post factum sacrificium, hoc est, post oblationem sui in cruce, ut quasi post resurrectionem, dum se manifestavit discipulis, transierit tantum per hunc mundum, mox transferendus in mundum superiorem. Sanctuarium aliàs velum distinguebat ab altera parte, sed per mortem Christi velum illud diffusum est, & habitatores cœli cum habitatoribus terræ nunc quasi in unâ sede conjuncti sint Eph. 1: 10. & nunc habitantes in terrâ majorem habent conjunctionem cum cœlestibus quàm sub Veteri Testamento: nunc una eademque est libertas, neutrorum peccatum accusatur, nunc facta est consummatio. Sic introductus est ad Regnum, quod exercet effundendo dona Spiritus Sancti, & defendendo Ecclesiam contra hostes. quod per *sedere* superius ex 1 Cor. 15: 25. intelligi ostendimus.

Καὶ προσηγορεύουσιν] Apud 70 Interpretes προσηγορεύουσιν αὐτὸς πάντες ἄγγελοι αὐτῶν. sæpè Apostolus designat locos potius, quàm adducit, interdum excerpit tantum ea, quæ ad institutionem faciunt, cætera prætermittens. Hinc καὶ illud hic additum & mutatur persona.

Ἄγγελοι] In Hebr. est מַלְאָכִים, & generatim potest intelligi de iis omnibus qui nomine מַלְאָכִים sub Veteri Testamento veniebant. Inter illos primarii sunt Angeli. Omnes מַלְאָכִים appellabantur quibus auctoritas erat ad testandum. derivatur ab מָלַךְ, quod significat *adjuravit* ad testandum. Apostolus satis habuit, id, quod generatim in Psalmo dictum fuit de omnibus מַלְאָכִים, de Angelis hic usurpare, quia hoc sufficiebat ad suum scopum.

Ἄγγελοι Θεοῦ] Loco αὐτῶν, quod habet Versio 70 Interpretum. In

In Hebræo nihil hîc est, sed Græci αὐτῶν addunt ex præcedentibus. illius enim Angeli sunt Jehovah, de quo sermo est in Psalmo.

πάντες] Ne diceretur Christus esse aliquis ex Angelis, omnes ipsi subjiciuntur, etiam præstantissimi.

προσηγορεύουσιν] Adorare hîc non tantum gestum externum honoris, sed cultum & honorem divinum designat. Est enim adoratio Jehovah, qui vers. 1. hujus Psal. Rex dicitur esse factus. Opponitur cultus istius Jehovah cultui idolorum: *Pudeant omnes colentes sculptile.*

αὐτῶν] Jehova ille, de quo in Psalmo, est Filius, quia agitur in isto Psal. de ejus secunda introductione, tanquam primogeniti, in habitatam terram. Is est, qui Rex factus est citra socium imperii & judicii. Hunc omnes adorare debebant; quia nunc omne dominium exuebatur, Col. 2: 15. In Veteri Testamento Deus quidem Rex erat, sed admittebat ad societatem imperii & judicii suo modo omnes illos, qui מַלְאָכִים dicebantur: at nunc solus Christus regnat.

Ex hoc cultu ejus, qui est Jehova, gloria ejus patescit & Divinitas, quæ gloria etiam similiter explicatur Phil. 2: 10. De ipso nomen *Deus* propriè usurpatur, de aliis vero tantum metaphoricè.

Vers. 7. Καὶ πρὸς μὴ τὰς ἀγγέλους λέγει. ὁ ποιῶν τὰς ἀγγέλους αὐτῶν πνέματα, καὶ τὰς λειτουργίας αὐτῶν πυρὸς φλόγα.

Καὶ πρὸς μὴ τὰς ἀγγέλους] Quod ad, sive quod attinet Angelos. Sic Græci dicunt πρὸς μὴ τὰς ῥήτορας, quod ad Rhetores scilicet attinet, πρὸς μὴ τὰς φιλοσόφους, quod ad Philosophos scilicet attinet. verba enim quæ sequuntur non dicuntur ad Angelos, sed de Angelis. Alia exemplaria habent ἀγγέλους αὐτῶν.

λέγει] Scilicet Scriptura: sic sæpè Rabbini etiam citant, ut cum dicit, scilicet Propheta vel Scriptura. Origo hujus locutionis Rabbiorum videtur esse desumpta ex Gen. 48: 1. וְיֹאמַר לְיוֹסֵף, subintellige aliquis. Respicitur hîc Ps. 104: 4.

ὁ ποιῶν] Citat Apostolus hæc verba ex memoria: nempe apud Græcos habetur πῦρ φλέγον. Circa constructionem & explicationem horum verborum duæ sunt sententiæ. Prima vult, ut subjectum

jectum prædicationis sint Angeli & λειτουργοί, hoc sensu: Angeli Dei fiunt à Deo venti, & ministri ejus fiunt à Deo flamma ignis; quod scilicet Deus non minus Angelis utatur ad ministerium, ac ventis & flammâ, quodque non minus quàm ventus & flamma celerrimè voluntatem Dei peragant. Secunda sententia vult subjectum propositionis esse ventos & flammam ignis, hoc sensu: venti & flamma ignis etiam à Deo fiunt ministri & Angeli Dei, ut ita nihil sit sublimè in nomine Angeli. Flatibus utitur Deus pro nunciis, & flammâ pro ministris suæ iræ & indignationis. Articulus τῶν & apud Atticos & in Novo Testamento sæpè abundat. Budæus Atticorum esse ait, τὰ ἀρετὰ πλεονάζειν καὶ πλείονα πένειν. Sed si attendatur ad scopum Apostoli hunc locum citantis, cum velit ostendere, Angelos longè esse inferiores Filio Dei eique & ministrare oportere, ostendit Deum angelos facere adeò promptos ad ejus voluntatem præstandam, ac facit ventum & flammam ignis, dum hanc illis concedit naturam. Sic posset dici ventos & flammam in hac inferiori regione id esse, quod Angeli sunt in Cœlo, scilicet quod æquali alacritate & promptitudine Deo serviant. Huc sensus redit Psalmi & Apostoli: Angelos non minus esse ministros Dei, quàm alias creaturas quasvis viliores.

Αὐτῶν] Ità dicuntur, quia non sunt in ullius creaturæ potestate.

Verf. 8. πρὸς ᾧ τὸ υἱόν. Οὐ θρόνον σὺ, ὁ Θεός, εἰς τὸ αἰῶνα τῶν αἰώνων, ῥάβδον δὲ ὑψήσῃς ἢ ῥάβδον τῆ βασιλείας σου.

Πρὸς δὲ] Subintellige λέγει, quantum ad Filium scilicet attinet, dicit de ipso Psal. 45: 7, 8. Psalmus hic de Messia agit, non de Salomone. Omnia enim Christo competunt κατ' ἐξοχήν, non Salomoni, quæ in Psalmo dicuntur. Nulla bella fuerunt Salomonis, quæ hîc celebrantur, neque stabilitum fuit solium Salomonis, ne quidem in Christo. Regnum enim terrenum, cum sit planè alterius generis, non stabilitur per regnum Christi speciale, qui in eo non fuit successor Salomonis. Et cur potius esset epithalamium Salomonis contra legem cum filia Pharaonis nuptias facientis, quàm cum alia uxore?

Οὐ Θεός] Grotius putat hîc Deum appellari ad Filium. Quamvis autem ista expositio sano sensu admitti posset, nulla tamen est

est necessitas. Et potest esse allocutio ad Filium, qui postea etiam citra controversiam Deus dicitur, ut hîc sit sensus: O Fili Deus, thronus tuus est firmus & stabilis in omnem æternitatem. Similis locutio est Hebr. 5: 6. σὺ ἱερεὺς εἰς τὸ αἰῶνα, scilicet es. Nominativus hic pro Vocativo usurpatur, sicut etiam alias. Sic Matth. 27: 19. Χαῖρε ὁ βασιλεὺς. Sic Hom. il. 3. Ζεὺ πάτερ ἡέλιε. θ' ὅς πάντ' ἐφορᾷ καὶ πάντ' ἐπικύβεις. In Hebræo est אלהים. Non rejicienda est observatio Grotii in Decalogum, quoties אלהים cum singulari jungitur per appositionem defectivam, non dubium esse eum intelligi, qui & Angelis & magistratibus cunctis præsidet summo cum imperio. Scilicet subintelligitur אלוה, sicut חכמת חכמות pro חכמה & בהמות בהמות, sic תועבות Psal. 88: 9. Est hîc compellatio Filii, & per consequens vox אלהים singulari modo ei tribuitur ad quem est sermo, sicut ante observavimus versu 5. υἱός μου. In compellatione tali non potest Θεός dici vel אלהים, nisi ad illum, qui propriè est Deus: intelligitur enim κατ' ἐξοχήν.

Οὐ θρόνον σὺ] Sensus eodem redit, sive cum Grotio sumamus ὁ Θεός pro prædicato, sive in vocativo pro compellatione Filii: nempe, quia Deus firmavit thronum Filii, ergò erit stabilis in secula seculorum. Christo hîc tribuitur θρόνον σὺ oppositè ad Angelos, qui dicuntur λειτουργοί: sunt enim ministri stantes ad thronum Christi. Distinguitur hîc Filius ut imperans, ab Angelis quibus imperatur, sive qui obsequuntur. Thronus ille Filii est in cœlo, quatenus inde bona largitur fidelibus; est etiam in Ecclesiâ, quatenus Christus eam per verbum & sacramenta propagat, & ab hostibus defendit; est porro in cordibus fidelium, qui Christo Regi sua vota & desideria subjiunt.

Εἰς τὸ αἰῶνα τῶν αἰώνων] In Psal. ועד עולם in seculum & æternitatem. Hæc Græci intellexerunt per ἐν ἀεὶ δυνάμει, quando exponunt εἰς τὸ αἰῶνα τῶν αἰώνων. Tempus finitum bis repetitur ad designandam æternitatem. explicatur hîc locus ex 2 Sam. 7: 14. vide notam ad versum 5. ad verba ἐγὼ ἐσθραι &c. Vide etiam 1 Chron. 22: 10.

עול juxta Aben-Efra tempus duarum generationum complectitur, vel centum annos. aliquando etiam pro quinquaginta annis accipitur, ut Exod. 21: 6. Aben-Efra notat ad Exod. 15: 18. esse ellipsin vocis עול. Quid si עי derivemus à עי adhuc, ut per istam vocem עי continuatio sive perpetuitas significetur, ut sit sensus: Thronus Filii est in seculum & seculum, sive quamdiu est seculum est ille thronus, nec definit post seculum, sed est iterum in seculum, & quidem in seculum seculi. Est hoc seculum in seculis, adeoque nunquam finietur, quia semper post illud sunt secula. Sic reperitur hæc locutio Psal. 9: 6. *nomen eorum delevisi* עול.

ועי, & Exod. 15: 17. *Dominus regnavit* עי ועי.

Ρ'αδδ⊕ ἐν τῇ τῇ⊕] Ulterius regimen illud Filii explicatur. Ρ'αδδ⊕ ἐν τῇ τῇ⊕, sicut antea ῥήματα τῆς διακονίας vers. 3. h. e. sceptrum rectum, & signatur recta administratio, huic enim vocabulo in Psal. respondet שֶׁפֶט, quod signat *sceptrum*, quod Symbolum est juris & potestatis, quam habet Magistratus ad coercendum legum transgressores. Sceptrum autem potius dicitur quam gladius, ad designandam mansuetudinem hujus Regis: gladius enim metum incutit, at virga etiam datur humilibus pastoribus mansueta animalia regentibus. Unde Christus Matth. 11: 29. *μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραγὶς εἰμι*. Sceptrum autem Christi rectum est, quia in regimine errare non potest ob omniscientiam. Hinc Esai. 11: 3. non secundum id quod auditur auribus aut videtur oculis judicat. Hoc est eorum qui falli & decipi possunt, sensus enim fallere possunt, nec queunt penetrare vel attingere omnia.

Ρ'αδδ⊕ τῆς βασιλείας] Administratio regni est æqua, quia præmia dignis exhibet, poenas similiter erogat fontibus, non justificat impium, qui scilicet talis manet, nec condemnat infontem.

Vers. 9. *Ἡ χάρις σου δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσσησας ἀνομίαν*. 2/α' τὰς ἐχρυσέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως. 2/β' τὰς μητόχας σου.

Ἡ χάρις σου δικαιοσύνην] Explicatur ulterius ista sceptri æquitas. In

In hoc elucescit recta administratio regni, si diligatur justitia & odio habeatur impietas: & regni Christi recta administratio patet, si ostendatur ipsum omnibus modis dilexisse justitiam & odisse impietatem: unde phrasis hæc tam amplè sumenda est, quam sumi potest, quod requirit persona Christi & facta ejus. Scilicet dilexit Christus justitiam summis modis, quatenus ipse *omnem justitiam voluit implere* Matth. 3: 15. & Patri perfectè obediens esse: quatenus etiam noluit in membris suis esse injustitiam, sed eam adimere morte suâ & satisfactione, atque suam justitiam ipsis imputare; quatenus veram justitiam voluit docere, quæ possit consistere coram facie divinâ; quatenus etiam suis voluit justitiam inhærentem sive sanctitatem infundere, & tandem tales justos, scilicet membra sua sic justificata & sanctificata, dilexit & præmiis voluit afficere. Ista enim omnia possunt intelligi, si phrasis amplè sumatur.

Εἰμίσσησας ἀνομίαν] Hoc oppositum declarat prius. Sic Christus amavit justitiam, ut nulla injustitia esset penes ipsum, nulla enormitas, nulla deviatio à lege divinâ, nullum vel minimum peccatum, nullus dolus. Abolevit injustitiam morte sua, odit omnes, qui faciunt injustitiam, vel aliam justitiam quærunt quam suam, quales erant Pharisei. Omnis enim talis præter Christi justitiam est ἀνομία, eò quòd non sit perfecta. Punit tandem omnes injustè agentes, & carentes justitiâ legali & Evangelicâ.

Ὁ Θεός] Nominativus pro Vocativo, ut vers. 8. vidimus. Non repugnat tamen quòd minus in Nominativo accipiat & ad Patrem referatur, ut sit sensus: *Deus ille, qui Deus est tuus, unxit te* &c.

Sicut talis locutio occurrit Psal. 43: 4. *וְאֵלֶּיךָ בְּכִנּוּר אֱלֹהִים אֵלֶּיךָ*. Malumus tamen in Vocativo accipere, quia sensus plenior tunc est, & simul istâ voce indicatur ratio & explicatio istius Unctionis, quæ est, quòd Spiritus, quo unctus est Filius, æquè sit ipsius ac Patris, quia æquè est Deus, & quia unctio ista Spiritus S. est ἁγιωσύνη, major scilicet & excellentior quam ea, quæ contigit foetibus: quia etiam aliunde liquet ex dictis in hoc ipso capite, quòd is, qui sub Novo Testamento regnat, sit Deus, possumus commodè in Vocativo hanc vocem sumere, & ad Filium referre.

Ὁ Θεός σου] Pater dicitur *Deus* Filii respectu humanitatis, atque ita progreditur Apostolus ab excellentiâ Divinitatis ad excellentiam

tiam humanitatis Filii, quod etiam respectu humanitatis Filius sit exaltatus supra Angelos. Filius Deum agnoscit Deum suum respectu fœderis, quod Deus in Christo, ut capite, nobiscum pepigit, atque indè etiam Matth. 27: 46. Deum suum compellat. Hinc nos secum conjungit in tali compellatione Joh. 20: 17. *Ascendo ad Deum meum & Deum vestrum*, ut sic significetur Patrem nos in fœdus adoptasse (quod indicat illa locutio *Deus vester*) in Christo, eò quod ipsum per fœdus hoc constituerit caput suorum & autorem salutis.

Εἰς Χριστόν σε] Ungere aliquando sumitur pro æternâ destinatione, ut Prov. 8: 23. Sapientia dicit: *à seculo uncta sum*; sed hîc sumitur pro actu factò in tempore, quia de humanâ naturâ hîc sermo est, ut ostensum.

Ελαιον ἀρωματίζεως] Græcismus est, quando Accusativus ponitur eodem sensu, quo Latini ablativum usurpant. *Oleum* autem hîc accipitur pro unguento, & est Hebraïsmus, qui vocem peculiarem ad signandum unguentum non habent, & dicunt שמן המשחה Exod. 29: 7. Homerus tamen Iliad. ξ. ελαιον etiam usurpat pro *μύρω* five unguento, sed addit Epitheton *πετυμυμένον*, aromatibus conditum. Sic Odyss. 6. appellat *εὐώδες ελαιον*. Dicitur autem hic *oleum lætitiæ*, quia est causa lætitiæ, tum quia sanitatem confert, ut Athenæus in fragm: quod Canterus novarum lectionum habet lib. 3. cap. 31. *ὁ μέρους μέγιστον ὀσμὰς ἐνγεφάλλω χρηστὰς ποιεῖν*. Sanitatis pars maxima est, odores bonos excitare super capite. Qui autem sani sunt alacriores sunt, quam ægroti: sed & alacritatem conciliat unguentum, quia spiritus reficit, ex quorum abundantia celerior motus in musculis. Hîc Metaphorcè nihil aliud significatur, quam concessio Spiritus Sancti; & videndus locus parallelus Esai. 61: 1, 2. *Spiritus Domini Jehovæ est super me*, &c. Spiritus Sanctus autem Filio concessus est tribus modis. 1. In ipsa conceptione Luc. 1: 35. Hinc *Divinitas in ipso habitabat corporaliter* Col. 2: 9. eaque sibi ipsi dum conciperetur Filius paravit habitaculum. 2. Quando accingebatur ad munus suum, de quo inprimis loquitur Esaias loco citato: & de ista concessione Spiritus Sancti testatur Johannes, Joh. 1: 32. Dona autem Spiritus Sancti abunde manifestavit Christus in muneris sui functione: hinc factum quod noverit etiam secundum humanam naturam quæ-

quædam cogitata hominum, Joh. 2: 25. quia scilicet à divinâ naturâ & à Spiritu Sancto sibi revelabantur. hinc docuit potenter, ut corda percelleret Matth. 7: 29. Inprimis verò alacritatem ostendit ex istâ concessione Spiritus Sancti acceptam, quando se accinxit ad certamen ultimum, spontè se conferens ad illum locum, in quo sciebat se captum iri. Hinc Joh. 10: 18. testatur se voluntariè deponere animam. 3. Quando data est ipsi omnis potestas post resurrectionem, ut posset Spiritum Sanctum effundere in suos. Ità quidem triplici gradu concessus est ipsi Spiritus Sanctus. Sed quando unctio de Christo usurpatur, non videtur aliter sumi, quàm de inauguratione ad munus publicum, quod factum dum baptizatus fuit, & Johannes vidit Spiritum Sanctum super ipsum descendentem in specie columbæ. Ità in omnibus locis de hac secundâ effusione Spiritus Sancti accipitur unctio, quodcumque ejus sit mentio, ut Esai. 61: 1, 2. Actor. 10: 38. Actor. 4: 27. Psal. 45: 8. & hic vers. 9. Nullibi autem prima aut tertia concessio Spiritus Sancti unctio dicitur, sed demum illa solemnis & visibilis, per quam visus est Spiritus Sanctus super eo residere, & quasi effundi super ejus caput, sicut oleum effunditur in caput uncti. Tunc enim accepit Spiritum illum alacritatis, quo opus habebat ad muneris sui exercitium, quando ad illud per baptismum publicè fuit inauguratus. Quia tamen unctio ista Christo adscribitur propter dilectionem justitiæ & odium iniquitatis, quæ totâ vitâ suâ ostendit, quibusque consecutus est gloriam æternam, & nomen illud supra omne nomen Phil. 2: 10. hinc etiam possumus per unctionem illam simul intelligere omnia illa dona quæ ipsi exaltato fuerunt concessa.

Παρεῖ τὸς μετόχους σε] Illi erant sub Veteri Testamento Prophetæ, Reges, Sacerdotes, qui poterant dici *confortes* Christi respectu unctionis, quia sub Veteri Testamento non solus Deus regnabat, sed quodammodo sibi habebat conjunctos in regno homines: nec solus erat Propheta, qui audiendus esset, cum etiam audiendi essent, qui sedebant in Cathedrâ Moysi: nec solus Sacerdos, quod typici Sacerdotes tunc multi essent. Præ his omnibus hîc dicitur unctus, quia præ his omnibus dilexit justitiam &c. Illi non carebant defectione, unde punivit eos, etiam primarios ex iis, quales fuerunt Moyses, Aaron, Samuel, Psal. 99: 8. Illi non nôrant corda, neque tantâ cum efficacîâ docebant, nec etiam propriâ potentia.

tiā miracula perpetrabant. Neque talis in ipsis dilectio iustitiæ & odium improbitatis: nemo eorum ausus spondere pro corde suo, tanquam perfectè sanctus, ut accederet ad Deum ut Sacerdos verè ipsum placaturus Jer. 30: 20. Imò sub Veteri Testamento non acceptus fuit ille spiritus lætitiæ, cum non haberent spiritum libertatis, ex quo lætitia oritur, sed jam conceditur à Christo. Non possunt autem hîc per consortes intelligi fideles, quia nunc solius Christi est regnum, Sacerdotium & Prophetia; & fideles Reges, Sacerdotes, Prophetæ dicuntur alio planè sensu & ὁμιονύμως, cum non in societatem veniant cum Christo respectu regiminis Ecclesiæ, sicut veniebant Prophetæ, Reges, Sacerdotes sub Veteri Testamento.

Διὰ τὴν] Respicit antecedentia, ex quibus ista Unctio consequitur, quia nempe Christus talis fuit persona, talia habens attributa, id est, Deus, ideo unctus est spiritu lætitiæ. Non verò video, quomodo hîc particula ista διὰ τὴν & possit habere rationem conjunctionis causalis, respectu conceptionis Christi sive concessionis Spiritus Sancti in conceptione, & conjunctionis ratiocinativæ respectu secundi & tertii concessionis Spiritus Sancti modi. Sic enim vox ambigua posset significare omnia sua significata simul, quod dicendum non videtur, quia ut manens ambigua, non est signum; signum enim certum aliquid significat. Grotius hæc intelligit de Salomone: Salomon, inquit, dilexit iustitiam & odit injustitiam; nempe à primâ ætate; ideò præ cæteris, non tantum popularibus suis, sed & fratribus electus est à Deo in Regem 1 Paralip. 28: 5, &c. Sed hæc causa electionis suæ non adfertur in loco citato, adeoque gratis fingitur, & dilectio iustitiæ non hîc in sensu diminuto, sed in amplissimo est sumenda, ut ostensum fuit. Præterea Psalmus non loquitur de Salomone, prout antea ostensum; neque etiam consortes Salomonis possunt dici fratres ejus, cum illi Reges non fuerint, sed potius id tum referendum esset ad alios Reges. Nec tandem Salomon Deus est, at hîc de Deo est sermo. Idem Grotius hæc de Christo intelligit mysticè, & cum Socinianis ita explicat, quod Christus unctus dicatur spiritu lætitiæ, quatenus post mortem excitatus dignitatem supra omnes homines, imò supra Angelos, est consecutus. Verum facile refutatur; quia ista exaltatio Christi post mortem nullibi appellatur in Scripturâ unctio.

Vers. 10.

Vers. 10. καὶ σὺ καὶ δεχάς, κύριε, πῶς γὰρ ἐθμελίωσας,
καὶ ἔργα τῶ χειρῶν σου εἰσὶν οἱ ἔθρανοί·

καὶ] Scilicet λέγει ἡ γράφη, & subintellige πρὸς τὸν, ex vers. 8. Quantum attinet ad Filium. Dicitur autem hoc Psalmo 102 §. 26, 27, 28.

κύριε] Verba ista, quæ hoc & sequentibus duobus versibus habentur, citantur juxta Versionem LXX, nisi quod apud LXX. verba sint transposita hoc modo κατ' ἐξοχὰς τῶ γὰρ σὺ κύριε ἐθμελίωσας. Vox κύριε non habetur in Hebræico textu in vers. 26. sed LXX interposuerunt, vel ex versu præcedenti, ubi est ὁ θεός, vel etiam ex superioribus, ubi fuit vox Jehovah. Alloquitur Psalmista Filium his verbis. non enim aliàs ab Apostolo rectè adducerentur ad probandam Filii excellentiam inæstimabiliter majorem præ Angelis. apud Apostolum enim proculdubio is est intelligendus per vocem κύριε, de quo tota connexio ostendit Apostolum hæcenus fuisse locutum. Præsertim, quod hæc verba, cum præcedentibus per solam particulam καὶ connexa, ostendant intelligenda esse de eadem materiâ, de quâ prius testimonium, vers. 8. citatum, fuerat locutum, id est, de regni Filii perpetuitate. Psalmum verò locutum fuisse de regno Filii apparet ex multis. Postquam enim conquesta fuisset Ecclesia vers. 13. de suâ afflictione & languore, nunc se erigit ex meditatione perpetui regni Dei in Ecclesiâ. Idem evincitur ex vers. 14. ubi de servatione Israël præstituto tempore loquitur, adhibens vocem ἡμεῖς, quæ vox etiam reperitur

Hab. 2: vers. 3. qui locus conferendus. De isto regno loquitur vers. 16. & 23. in quibus de gentium & regum adductione ad Ecclesiam sermo est, quod sanè factum non est, nisi sub regno Christi, & Scriptura regnum Dei κατ' ἐξοχὴν demum attribuit temporibus Novi Testamenti, adeoque Filio. Vid. Notas ad vers. 6. ad vocem αἰπὴς: item ὅταν δὲ πάλιν. Vide & Psalmum 97. vers. 1. qui est prophetia de tempore Novi Testamenti, & aliquid, quod antea non erat, significat. Sic ergò Ecclesia vers. 13. sperat, se liberandam ex afflictionibus, saltem non planè oppressum iri; quia Regnum Christi est perpetuum. indè enim consequitur, quod

F

etiam

44. INVESTIGATIO EPISTOLÆ

fuerat, Apostolus Messiae aptat, quia constabat inter Hebræos & Mundum hunc Messiae causa conditum (unde ἐμελιώσας rectè intelligi putem causa fuisse cur fundaretur, & opus manuum tuarum, id est, ob te factum.

יְיָ Hebræis & Chaldeis etiam propter significat, & sic Latinus Interpretis Job. 11: 3. legit יְיָ. vertit autem tibi.) & fore ut novus melior-

que mundus condatur per ipsum. Resp. Sic male argumentatus fuisset Apostolus & tribuisset Christo tanquam causæ efficienti, quod tantum propter eum factum esset. Secundo, aliud est

יְיָ מַעֲשֵׂה יְיָ שָׁמַיִם, aliud est מַעֲשֵׂה יְיָ שָׁמַיִם quod hîc dicitur, & per consequens non potest per propter exponi. Tertio, quod autem de renovatione & melioris mundi factiōne loquitur, illud rectè se habet, modò cum aliis conjungatur, prout à nobis factum est.

κατὰ δὲ χάρις] In Hebr. לְפָנַי. Scilicet jam Olim, sive quod est ante faciem. κατὰ pro ἐν. sic κατὰ τὴν ἀγορὴν, in foro, Demost. κατὰ νόσον in morbo Thucyd. lib. 2. Initium hîc absolute intelligitur, si verba illa physicè sumantur: sed potest etiam comparatè sumi, si ad sensum mysticum respiciamus, respectu scilicet abolitionis ejus, quod prius fundatum est. Ea abolebis suo tempore, quæ prius fundaveras.

οἱ ἄγγελοι] Et simpliciter significant Cœlos cum incolis in sensu physico, & metonymicè in sensu mystico sumuntur pro incolis quibuscunque cœli, id est, pro Angelis & pro Rectoribus populi, qui cœli dicuntur, quod quasi in cœlo sedebant ob potestatem acceptam leges ferendi & jus dandi, atque impuros declarandi, & dominandi populo, ut & ob æstimationem, quam inde in populo obtinebant.

Ἐξ αὐτῶν χερσῶν] Manus pro potentiâ, vel etiam singulariter pro singulari sapientiâ, quæ in eorum formatione est adhibita. Ista omnia, quamvis magnifica sint, ut sub nomine cœli veniant, sunt tamen in Filio facta, & quod habent excellentiæ, id omne acceptum ferre debent sapientiæ Filii.

Vers. 11.

Verf. 11. αὐτοὶ ἀπολῶνται, οὐ δὲ ἀμελῶνται καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον περιαιωθήσονται.

αὐτοὶ] Refertur ad γῆν & ἑσθλὰς. Sicut Lucianus dicit ὅτι καὶ ὀφθαλμοὶ βασιλέως περὶ οὐ. In Heb. est vox יָמַי quæ æque refertur ad יָמַי ac ad יָמַי.

ἀπολῶνται] Cœlum & terra non erunt amplius, quatenus & hæc materialia in ultimo die immutabuntur, & planè aliam faciem induent; & Judaicus populus non erit amplius populus, nec rectores ejus rectores divini & cœlestes. Sic stabilietur Regnum Christi ejus rectores alio populo, qui solum Christum rectorem agnosceret, quod factum fuit per excidium Hierosolymitanum. Sub hoc typo etiam spectanda est abolitio regni Antichristi, ut tempus futurum sit, quo subditi Antichristi erunt abjecti & contemti, sicut nunc sunt Judæi, neque erunt amplius populus, nec rectorem habebunt.

οὐ δὲ ἀμελῶνται] Rex manes tu perpetuus, & postquam terra & cœlum, physicè accepta, fuerint abolita, & post abolitionem eorum mysticè acceptorum. Antea regnaveras sub Veteri Testamento cum sociis, quos assumpseras & quos dominari jusseras: postea cum socio, qui se intruserat, & quem non jussu vel præcepto tuo, sed potentia & prudentia tua constitueras. Post utriusque dejectionem tu tamen manes Rex eis τὸ διηνεκές, Heb. 10.

καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον περιαιωθήσονται] Cœlum & Terra physicè accepta; item mysticè sumpta: Populus Judaicus paulatim est antiquatus, & ejus Respublica corrupta; primo ablatum Sceptrum ex domo Davidis per Captivitatem Babylonicam, post restitutionem augmentum quidem magnum ceperunt sub Assamoneis, sed illud non diu duravit, sed consumti sunt Judæi per Romanos, donec tandem essent non populus. Similiter fieri cœpit circa regnum Antichristi, quod per reformationem magnam accepit cladem, & adhuc pergit antiquari, donec plena ejus abolitio contingat, quam pii expectant.

E 3

Vers. 12.

Verf. 12. καὶ ὥσπερ περιβάλαιον ἐλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλογή-
σουνται· σὺ γὰρ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου ὅσον ἐκλείψουσιν.

καὶ ὥσπερ περιβάλαιον ἐλίξεις αὐτοὺς] Περιβάλαιον significat indumen-
tum; sic Sophocles. In Hebr. est כְּלִי־חַיִּים כְּלִי־חַיִּים sicut
vestimentum mutabis eos, & mutabunt se sive mutabuntur. Fortè in
textu Græco pro ἀλλογήσουσιν irrepsit ἐλίξεις ex loco Esai. 34: 3. Sed
quia hæc vox explicatur ex Esaiâ, retinuit eam Apostolus. Ter-
ram & cælum unum quasi alteri involves, & quasi terræ cælum
miscabis in extremo iudicio, & sic simul abolebis. Præterea Ju-
dæos & Rectores eorum commiscebis & quasi involves sibi invi-
dam, constrictos tenebis in urbe Hierosolyma, ut per excidium
mutentur in non populum. similiter & facies Bestiæ & Antichristo.
Christus sibi rectores populi & Angelos circumposuerat & indue-
rat tanquam vestimentum, per eos populum gubernans, unde or-
lim Israëlitiæ Moysi, *Tu nobiscum loqueris, non amplius Deus, ne fortè mo-
riamur.* Ejusdem fuit eos exuere, quando regnum sibi soli voluit
vindicare. Hæc similiter applicentur Antichristo & subditis ejus.
Quia autem ista superius dicuntur inveterata, non malè adhibe-
tur verbum *Convolvere*, hoc sensu: Tu ista omnia cum jam sint in-
veterata exues & depones tanquam vestimentum, quod propter
vilitatem suam abjicies & convolves.

Ἀλλογήσουνται] Particula καὶ more Hebræorum hîc potest accipi
pro *quia*, quod satis commodè cohærebit cum antecedentibus.
Abjicies ea & convolves sicut vestimentum, quia propter vetusta-
tem suam, & quòd terminum à te positum obtinuerint, mutabun-
tur. Sociniani plenam redactionem in nihilum terræ & cœli ex
voce ὑπολθόντων colligunt, sed, cum ista vox per vocem ἀλλογήσουνται
explicetur, & per περιβαλῶντων ὡς ἱμάτιον, apparet non meram anni-
hilationem cœli & terræ esse intelligendam. Nec omnis, qui perit,
statim definit in nihilum: sic enim perit homo per mortem, qui
tamen non annihilatur. Schlichtingii perversiorem refutatam
vide apud Coccejum; qui hunc tribuit Apostolo medium termi-
num, ad probandum, Christum multò excellentiorem esse factum
Angelis, quia subordinatus erit Deo in abolitione cœli & terræ.
At

At sic male argumentantem facit Apostolum & nihil concluden-
tem. Nihil enim singulare ista subordinatio tribuit Christo præ
Angelis. Sic tantum Pater operaretur ad voluntatem Filii ob con-
nexionem, quam instituit; sicut operatur ad voluntatem creatu-
ræ, quando connexionem inter hoc effectum & istam voluntatem
instituit. Præterea alias statuunt, quod de Filio Psalmus hic non lo-
quatur, sed de Patre; quomodo ergò dicit Filium subordinatum
esse Patri, si ne quidem de Filio sermo sit?

Σὺ γὰρ ὁ αὐτὸς εἶ] Significatur regni immutabilitas: Tu permanes;
non tantum simpliciter, sed etiam idem permanes, scilicet Rex,
quamvis ista omnia, de quibus diximus, mutantur. Non est sub
Novo Testamento alia forma justitiæ & regni expectanda: scilicet
nulla mutatio in operibus Dei supponenda, nisi quam ratio vel ex-
perientia vel extraordinaria revelatio indicet, quæ ideò cum im-
mutabilitate Dei potest consistere. Postquam perfectissima forma
regni introducta est, non amplius mutabitur. Sub Novo Testa-
mento jam obtinentur consummatio, libertas, gaudium, pax,
παρρησία alloquendi Deum ut Patrem jam reconciliatum. Nulla
mutatio est expectanda, nisi quoad accidentia in vitâ æternâ, ubi
plena sanctificatio & miseriarum ablatio.

καὶ τὰ ἔτη σου ὅσον ἐκλείψουσιν] Vide Not. ad verf. 5. ad verba Σήμερον
γεγέρνηκά σ. In Hebræo est הָיוּ לְךָ, non absolventur, sive perficien-
tur. Filius enim, quia Deus, est à se, adeòque semper existen-
tiam continuat: cum enim eam à se habeat, etiam eam quasi porro
conservat, id est, ipse sibi & ad existendum & ad porro existen-
dum semper sufficit; nullus enim potest esse defectus ejus anno-
rum: omnia, quæ aliunde dependent, semper sunt absoluta, &
semper deficiunt, quia semper de novo fiunt, cum conservatio sit
continuata creatio. Permanentia ergò creaturæ est planè ex-
trinsæca, dependens extra ipsos à Deo. Filii verò permanentia est
intrinsæca, cujus ratio ipsius omnisufficientia. Anni quoque impro-
priè ipsi tribuuntur, quod ut intelligatur, additur prædicatum,
quod videtur subjecto contradicere. Hinc Psal. 40: 4. & 2 Pet. 3: 8.
Mille anni, sicut unus dies.

Verf. 13. πρὸς πᾶνα ὃ ἢ ἀγγέλων εἰρημέποτε· καὶ θς ἐν δεξιῶν
μς, ἕως ἂν θῶ τὰς ἐχθράς σου ὑποπόδιον τῶ ποδῶν σου;

πρὸς πᾶνα] Interrogatio equipollens negationi. Vid. Not. ad
verf. 5. Non potuit hoc dici alteri, quod dictum est Christo Ps. 110.
Omnia prædicata quæ ibi tribuuntur, non conveniunt alteri quàm
qui sit summus Deus.

Εἰρημέποτε] Respicitur Psal. 110: 1. ubi sic David: *Dominus dixit
Domino meo, Sede ad dextram meam* &c. Dicere illud Domini Patris
est facere, est constituere. *Dixit Dominus: Sede* &c. id est, Sedere
fecit Dominus Dominum meum ad dexteram suam. Post exantla-
tos labores, post superatas passiones ipsi impositas constituit Pater
Filium ad dexteram suam coram multis testibus, qui in cælum
ascendentem viderunt, quique virtutes ab eo profectas conspex-
runt & conversionem Judæorum & gentium fuerunt intuiti; sic
regnum ipsi erexit in medio hostium suorum, quod tenere jussit,
& administrare donec omnes hostes fuerint subjugati.

καὶ θς] Hoc habetur Psal. 110: 1. Vide Not. ad verf. 3. ad verba
ἐν δεξιᾷ τῷ μεγαλωσύνης. Sedere 1. est honoris, sicut ibi indicatur.
2. est potentiae sive potestatis, designaturque quod Pater simul cum
honore Filio dederit summam potestatem. Hinc Act. 2: 33. dicitur
ὕψους τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ. 3. est quietis & securitatis post exantlato
labores & passiones. Verbo, designatur exaltatio Filii. Exinanitur
autem Deus quando in carne mortali conspicitur, & quasi gloriam
obnubilavit, quando caro ista passionibus subjicitur atque ita non
nisi ex obscurioribus quibusdam signis possunt fideles ejus divinita-
tem cognoscere. Exaltatur verò dum caro ex mortuis resuscitata
in cælum cum gloriâ ascendit, atque sic demonstratur, eum, cujus
caro sic evehitur, esse Filium Dei, esse regem Ecclesiæ. Interea
tamen ista exaltatio Filii usque ad diem extremum sic intelligenda
est, ut adhuc ei sit bellandum contra hostes. Opponitur illud se-
dere ministerio Angelorum, de quo verf. sequenti, adeoque desi-
gnat dominium. Si Filius fuisset ut Angelus, ut minister, non po-
tuisset hoc ipsi dici.

ἕως ἂν θῶ] Permanfio humanitatis in cælo est pignus acquirendæ
nobis justificationis & glorificationis, ut & futuri reditus ad judi-
cium.

cium. Sic enim Filius ante oculos Patris semper se repræsentans
vindicat nos, & immunes pronunciat perpetuò à merito condemna-
tionis. Sic Filius tanquam caput nostrum glorificatus certo no-
bis est argumento, nos etiam membra ipsius glorificatum iri, ad
quod plenè efficiendum, necessarium est, ut redeat ad judi-
cium.

Ἐχθράς σου] Per *Hostes* intelligit omnes & omnia, quæ obstant
regno Christi in gloriâ consummando, cujusmodi sunt Satanas &
semen ejus, Gentes, Bestia, Antichristus. Hos Bileam vocat *su-
perstites* de civitate Num. 24: 19. omnis dominatus & potestas Sa-
tanæ vel Antichristo militans, peccatum, caro, mors.

Σς] Hostes Christi illi dicuntur, quia dum fidelibus sese oppo-
nunt, regnum Christi impedire conantur & ipsi Christo sic obni-
tuntur.

ὑποπόδιον] Mos erat Regum Orientis victos calcare pedibus.
Vid. Jos. 10: 24. Psal. 47: 4. *Subjiciet populos nobis & nationes pedibus no-
stris*. Sic Rom. 16: 20. *Deus conteret Satanam sub pedibus vestris citò*. In
Christo hoc habent fideles, ut omnes hostes istos pedibus concul-
cent, quia à Christo sunt conculcati & jam hæctenus victi, ut fide-
libus nihil sit metuendum de victoriæ amissione.

ἕως] An vox ista cum exclusionem temporis futuri, an cum in-
clusionem ejus sit sumenda quæri potest. Posteriori sensu sæpe acci-
pitur ut Psal. 123: 2. item Matth. 28: 20. Gen. 28: 15. *Non te dese-
ram usque dum perfecero quæ loquutus sum tibi*. Sed distinguendum est il-
lud *sedere*. vel enim simpliciter significat exaltationem & concessio-
nem regni, atque ita illud *donec* inclusivè est sumendum; sic *regni
ipsius non erit finis* Esai. 9: 6. & *Thronus ejus æternus est* Ps. 57: 7. vi-
de Hebr. 1: 8. sic Hebr. 10: 12. Sedere dicitur *eis diuvenēs*. Vel *se-
dere* significat specialem modum demonstrandi majestatem & po-
tentiam inter hostes & contra istos belligerandi: atque ita sumitur
1 Cor. 15: 24, 25. Similiter & hîc; ut illud vocabulum *donec* acci-
piendum videatur exclusivè ad tempus futurum. Post hostes enim
debellatos Filius tradet regnum Patri pacatum & glorificatum.
Sic erit Pater caput nostrum eodem modo uti nunc est Filii, quia
tunc similes erimus Filio in gloriâ. Sic subjicietur Filius cum mem-
bris suis Patri, quæ subjectio nihil aliud est, quam arctissima unio
Christi & fidelium cum Patre in Christo ita ipsos implente,
ut

ut nihil sit reliquiarum peccati vel miseriarum, Patre ipsos suaviter perfectione & gloria perfundente.

Verf. 14. Οὐχὶ πάντες εἰσι λειτουργικὰ πνῶματα, εἰς Δακρυόεντα
 ὑποσεμνόμενα Διὰ τὰς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν.

Οὐχὶ πάντες] Hæc opposite dicuntur de Angelis ad illud, quod Filio versu præcedenti tribuitur. In omni enim regno multum præstat Filius regis Satrapis, quantumvis magnis. Filius regis sedet, Satrapæ stant aut eunt quocunque mittuntur. Interrogationes ejusmodi vehementius affirmant.

Λειτουργικὰ πνῶματα] Vide Not. ad vocem λειτουργός verf. 7. πνεῦμα apud profanos authores tantum flatum significat; sed quoniam vox πνῶμα longè latiùs accipitur, hinc similiter ex Hebraismo vox ei respondens Græca πνεῦμα. Sic hîc pro Angelis, alibi pro animâ humanâ, alibi aliter. Hîc conjungit Apostolus, quæ Psal. 104: 4. erant disjuncta & aliter posita, nempe subjectum unius propositionis conjungit cum prædicato alterius λειτουργός & πνῶμα, atque inde dicit λειτουργικὰ πνῶματα.

Πάντες] Omnibus Angelis ministerium adsignat, unde omnes ministrantes sunt: adeoque vana est distinctio Pontificiorum inter assistentes & ministrantes, desumpta ex Dan. 7: 10. quasi alii Angeli tantum assistant Deo & ipsum intueantur, nunquam vero ad ministerium ablegentur; cum tamen metonymica tantum sit locutio, ut ponatur antecedens adistere, & intelligatur consequens ministrare.

Εἰς Δακρυόεντα] Quantumvis excellentes sint Angeli, quantumvis fortes, Dii etiam olim appellati & vindices legis (forè enim Deus adhibuit Angelos ad pœnas illas varias quæ latæ sunt Israelitis in deserto, sicut Angelus fuit qui peste percussit Israelitas 2 Sam. 24: 15, 16, 17. Sic Angelus punivit Zachariam, ut mutus redderetur propter incredulitatem Luc. 1: 20. & Herodem Act. 12: 23. qui locus est insignis in hanc rem:) tamen tantum à Deo missi sunt ad ministerium, quo distinguuntur satis à Filio, qui missus est ut rex, ut Dominus, ut Filius. Non tamen propterea inferiores sunt hominibus, etsi ad ministerium eorum à Deo sint missi, cum sint non

tam ministri hominum, quàm Dei, circa homines occupati, sicuti nec Diaconi pauperum inferiores sunt pauperibus.

Διὰ τὰς μέλλοντας] Angeli inserviunt electis, quibus hoc ministerium destinatum est ex electione, ex redemptione atque imprimis ex adoptione, ex quâ ista κληρονομία. Quomodo his inserviant ostendit in sequentibus Scriptura. Aliquando imperceptibiliter, quo facit Psal. 34: 8. Psal. 91: 11. Aliquando perceptibiliter, ut aliquo sensu eorum ministerium deprehendatur, quo facit locus Act. 5: 19. & Joh. 12: 7. Sic aliqui missi sunt ad docendum homines voluntatem Dei. Ita missus est Angelus ad Johannem, ad Cornelium, ad Pastores in nativitate Christi, ad mulieres accedentes ad sepulchrum. Alii mittuntur ad fideles defendendos, quo faciunt loca Psal. 34: 8. Psal. 91: 11. Alii etiam mittuntur ad delendos hostes fidelium, ut Esai. 37: 36. Est hîc tantum interventus voluntatis Angelicæ inter voluntatem divinam & ipsum opus. Alias enim Deus id omne operatur propriè & accuratè loquendo quod ascribitur Angelis, sicut & idem obtinet in aliis causis sive naturalibus sive liberis.

Κληρονομεῖν σωτηρίαν] Aliud est κληρονομία πάντων, de quo verf. 3. vidimus. Istud κληρονομεῖν σωτηρίαν, idem est quod κληρονομεῖν ζωὴν αἰώνιον, & κληρονομεῖν βασιλείαν Θεοῦ Matth. 25: 24. Mittuntur Angeli à κληρονόμῳ πάντων, qui eo ipso etiam imperium habet in ipsos, ut ita electi hæreditatem salutis consequantur. Facit id ut testes habeat potentia suæ præter homines etiam ipsos Angelos, utque ea ex hoc ipso magis manifesta fiat, quod insignes istas creaturas suo ministerio habeat addictas. Alias propriè loquendo hæc κληρονομία σωτηρίας confertur nobis à κληρονόμῳ πάντων. Duplex ille jus habuit ad glorificationem, alterum naturâ, alterum verò per suum meritum, quod postremum nobis concedit. Sed etiam in ipso facti sumus κληρονόμοι, dum ingressus est in cœlum & loco nostri ac nomine nostro tanquam caput nostrum suscepit possessionem cœlestis hæreditatis.

CAPUT II.

Verf. 1. Διὰ τὸ δὲ περισσώτερος ἡμᾶς προσέχειν πῶς ἀκροάει, μὴ ποτε ἀπορροῦμεν.

Διὰ τὸ] Scilicet quia Deus ultimis temporibus locutus erat in Filio, quem hæredem omnium constituit, quique infinitis modis excellentior factus est Angelis, ideo oportet abundantius attendere &c.

Δὲ ἡμᾶς] Δὲ non tantum significat *convenit*, sed etiam *oportet*, atque eo sensu hic accipitur. Vult Apostolus planè necessarium esse, ut attendamus dictis Christi, quam necessitatem significari satis apparet ex periculis, de quibus in sequentibus dicitur.

Προσέχειν] Id est, animum cum diligentia ac studio advertere; ut sensus sit, ista animo ardenti suscipienda & credenda corde.

Περὶ σσώτερος] Hic comparativus respicit ad aliquid, quod itidem diligenter fuit attendendum, sed non ita diligenter, ut id, de quo nunc sermo est. Comparisonem instituit cum sermone, qui dictus est per Prophetas, qui multum differebat ab hoc sermone, qui dictus est per Filium: quod ille ageret de rebus futuris adeoque non tam claris; hic autem de præsentibus adeoque magis perspicuis. item quod ille sermo fuerit conjunctus cum jugo, hic verò non.

Τοῖς ἀκροάει] Tantò major hic erat obligatio, quàm erat antea. Attendendum ad ea, quæ Deus in Filio loquutus erat, ex digna eorum æstimatione. Audita autem dicit ea, quæ omnibus Judæis dicta fuerant, quæ toties proponebantur; uno verbo, Verba Salutaris. Hæc iterum proponenda erant in sequentibus, in quibus de persona officio & beneficiis Christi erat plenius agendum. præmittit ergò Apostolus hanc adhortationem, ut majorem attentionem impetret.

Μὴ ποτε] Vocabulum μὴ sæpè accipitur pro *ne*.

Παρορροῦμεν] Hesychius ἐξολισθῶμεν h. e. prolabamur. Suidas ἀπαπέσωμεν. Chrysostomus μὴ ἐκπίσωμεν, h. e. prolabamur. sic etiam Latinè accipitur, *Excidit magnis ausis*. Significat præterlabi, prætervehi: non verò prout alii accipiunt *perfluere*, sicut charta aqua perfluit. Et huc Beza adducit illud Parmenionis, *Plenus rîmarum*. Verum tum potius dicendum fuisset ἀπορροῦμεν. Nam

ἀπορροῦειν significat *perfluere*. Sed si accipiamus pro *præterlabi*, adhuc manet difficultas & ambiguitas. Vel enim est vox illa præsens conjunctivi activi, vel est Aoristus secundus conjunctivi passivi. quo posteriori sensu etiam vocem accipit Coccejus, & sic passivè continua metaphora explicat, quam refert ad audita hoc sensu: oportet nos accuratè attendere ad auditum sermonem, quo ille cor penetret, ne nos præterfluat sive ne præterfluamur ab ipso, velut imber silicem præterlabitur, & sic comparat cum eo quod habetur Hebr. 6: 7, 8. Sic quidem sensus plenior futurus est; sed duæ erunt difficultates, scilicet 1. Quod verba circumflexa non soleant habere Aoristum secundum passivum, qualis hic esse deberet. Deinde quòd ille Aoristus secundus non soleat sumi pro præsentis. Prior tamen difficultas superari potest ex observatione Scapulæ: Ex ῥύω formant Grammatici Aoristum secundum passivum ἑρρύην, ut ἑρρύην μετὰ δυνάμεως ὁ Ἀννίβαλ, *Hannibal cum vi effusus est*. Et, ῥύωναι λόγον ἐν τῷ δήμῳ, *emanasse sive effusum esse rumorem in populo*. Invenitur ἑρρύην & in præteriti imperfecti significatione pro *fluebam* apud Thucydidem & Xenophontem. Hæc Scapula; sed de ἀπορροῦέω nihil tale observat, & tamen non semper idem usus est compositorum qui simplicium. Sed superatâ tamen hac primâ difficultate remanet secunda, ostendique deberet Aoristum secundum passivum etiam in significatione præsentis accipi posse. Hoc tantum observat Vigerus de Idiotismis Græcæ linguæ: Aoristum utrumque aut præsentis sæpè significationem habet, aut per verbum *soleo* reddi debet tam apud Oratores, quàm apud Poëtas. Demosthenes Olymp. *señsio cuncta sæpe reflectere solet atque dissolvere*. Sic ὡς τὸ πλεῖστον ὁ ὁρῶν ὁ σῶντες ἐκέρχονται, *ut plurimum cogitabundus præcipitem superat*, id est, superare solet. At id vix locum hic habere posse videtur. Præstat ergò ut simpliciter sumamus vocem istam pro præsentis activo. Quomodo sumit Chrysostomus, qui etiam adducit locum Prov. 3: 21. *Τὴ μὴ ἀπορροῦης τήρησον ὃ ἐμὴν βελὴν καὶ ἔννοιαν*. In Hebræo est: *בְּנֵי יִשְׂרָאֵל - לֹא תִּפְּלוּ מֵעֵינֵיכֶם*. *Fili mi ne decedant ab oculis tuis &c.* Sic ergò metaphora tantum erit in hoc solo verbo ἀπορροῦμεν constituenda, hoc sensu: debere nos accuratius & abundantius attendere ad ea, quæ audita sunt, utpote ostendentia nobis portum salutis, *ue forte*

à portu illo prætervehamur, adeoque salutem non consequamur. Sic Chrysostomus *χάρις καὶ ἀγαθή* elegantèr dicit; *καὶ ἀγαθή* ergò idem est quod *ἀγαθή*.

Verf. 2. *Εἰ γὰρ ὁ δὲ ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐχέτω βέβαιον, καὶ πᾶσι ὡδὶ βασις καὶ ὡδὶ ἀγαθή* ἔλαβεν ἐνδοκον *μισθοδοσίαν*.

Οἱ λόγος λαληθεὶς δὲ ἀγγέλων] Heinsius vocem ἀγγέλων appellativè accipit, per *nuncios* intelligens Prophetas, quæ interpretatio convenit cum verf. 1, & 2, Capituli primi, ubi Filius & Prophetæ opponuntur. Sed quia & alibi Gal. 3: 19. Lex dicitur lata per Angelos in manu Mediatoris, eaque è medio Angelorum pronuntiata est Deut. 33: 2. retineamus potius communem acceptionem Angelorum pro spiritibus illis à corpore liberis, de quibus & in antecedentibus & in sequentibus est sermo. Angelis tamen propriè loquendo non conveniebat legislatio, ut ipsi verba legis proferrent, sed ipse Jehovah fuit legislator præsentibus Angelis. Apparet id ex Deut. 33: 2. *Jehova qui de Sinai venisti & venisti ex Myriadibus Sanctis, à cujus dextra erat ignis &c.* Angelorum quidem caput sive Angelus κατ' ἐξοχήν dicitur legem tulisse Act. 7: 38. Sed ille non erat creatus. Verba ista: *Ego sum Jehovah Deus tuus &c.* non poterat dicere creatura: quamvis legati multa nomine legantis dicant & peragant. Non enim posset Legatus Galliæ dicere: *Ego sum Rex Galliæ*. Expressè verò Exod. 3. Angelus ille, qui Stephano legem dicitur tulisse, appellatur *Jehova*. Quod vel ex eo manifestum fuit, quia Moses jubebatur calceum exuere propter reverentiam istius, qui secum loquebatur, quod nunquam jussi sunt Prophetæ facere ad præsentiam Angeli creati. Ipse Aben Esra sic observat. *Notandum est decem præcepta, ita ut capite hoc describuntur, omnia protulisse Dominum. Quemadmodum scriptum est: & loquutus est Deus omnia verba ista. Dicens &c.* Sic Dei adventus promissus fuerat Exod. 19: 9. *Ego, inquit Jehovah, venturus sum ad te in densa hac nube ut audiat hic populus cum alloquar te.* Sic & postea Exod. 20: 1. dicitur, *Eloquutus est Deus omnia verba hæc.* Non verò: *Eloquuti sunt Angeli.* Sic & postea semper, *Eloquutus fuit Deus*, dicitur. Lex tamen per Angelos dicta dicitur impropriè, quatenus è medio Angelorum pronuntiata est Deut. 33: 2. & quasi è consilio Angelorum, ab Angelis

quamvis increato, Angelo tamen & nuncio. Confer Dan. 4: 13, Jun. v. 17. *Ex decreto vigilum verbum hoc, & ex sermone sanctorum hoc postulatum est.* Sic dictum dicimus à militibus, quando Imperator & ipse miles & militibus cinctus hanc legem fert urbi rebelli, ut, si se dedat, pacem consequatur, si parère detrectet, destructionem. quia quamvis propriè loquendo solus Imperator hanc legem ferat, ipse tamen & est miles, & alii omnes milites ejus sunt vindices, dicuntur hunc sermonem locuti esse milites, approbando Imperatoris dicta & minas, ac poenas exsequendo. Sic sermo dicitur Legatorum, quando è medio eorum loquitur unus, quamvis fortè Filius Regis. Sic ergò sub Veteri Testamento Christus se gessit tanquam Angelus, & quasi unus ex illis in ferendâ lege, distinctione tamen, de quâ diximus, observatâ. At sub Novo Testamento se gessit ut Dominus, ut Pastor suarum ovium, qui venerat ad redimendum sibi peculium. Sub Novo Testamento solus est vindex transgressionis, tanquam Dominus, cum sub Veteri Testamento ista vindicatio fuerit concessa Angelis, ab ipso quoque fuerit exercita tanquam ab Angelo. Nec enim sub Novo Testamento locutus est in medio quorundam sibi parium, nec tanquam unus ex illis. Nec discipuli communi nomine cum eo veniunt, sed semper ab eo distinguuntur, ut discipuli à Domino; nec sub Novo Testamento cum eo regnant & doctrinam ejus vindicant, cum ipse solus sit Rex. Quamvis autem Gal. 4: 4. dicatur *ἡκούμεθα ὑποταγεῖσθαι τῷ κυρίῳ*; inde potiùs evincitur, eum, qui sic se subjecit, fuisse Dominum. Nec verò, quia Lex lata est à Jehovah, qui dixit, *Ego sum Jehovah Deus tuus &c.* propterea Angeli negandi sunt legem fuisse locuti; qui approbâstas ista, quâ conspicuus fuit Legislator in monte Sinai, evincit, non considerandum ibi Filium tanquam Angelum. Erat enim Majestas tanquam Angeli, in medio Angelorum, ut ostenderetur, quòd Lex haberet vindices Angelos. His observatis cadunt ea, quæ Sociniani in contrarium objiciunt, de quibus videri potest clarissimus Coccejus.

[*ἐχέτω βέβαιον*] Id est, habuit efficaciam & operationem, ut debuerit populus obedire, quatenus potenter subiectus fuit Angelis, qui graviter in transgressores animadverterunt.

[*πάρεξαισις*] Hyperius: quædam exemplaria habent *παρεξαισις*, quæ

quæ vox designat detractionem vel responfationem, cujusmodi est hominum invitè & non nisi coacte aliquid agentium, cujusmodi hominum genus solet esse fervorum, imprimis mancipiorum; quæ satis conveniunt populo Judaïco, qui semper obmurabat & Deo responfabat, servituti legis ceremonialis Angelorum & hominum subiectus. Si autem retineamus Vulgarem lectionem, in generali sensu tantum hærendum erit, quod scilicet omnis transgressio fuit graviter vindicata. Παράβασις, transgressio, propriè est ejus, qui limites sibi præscriptos præterit, sive, qui facit præter præscriptum, nimirum vel præscriptum excedendo, vel id non assequendo, quod duplicis peccati omissionis & commissionis est fundamentum. Quia tamen παράβασις hîc opponitur τῇ ἀσθενείᾳ, quæ vox suâ naturâ omissionem obedientiæ significat, videtur παράβασις pro commissione accipi, ita ut his duabus vocibus peccati natura exhaustiatur, quod vel est transgressio sive commissio, vel est inobedientia sive ommissio.

Ἐλαβεν ἐνδίκην μισθοποδοσίαν] Istius justæ retributionis varia narrantur exempla in deserto, & commemorantur I Cor. 10: 6-10. illa exempla tum spectant peccantes per inconsiderantiam sive non attentionem, cujusmodi in filiis Aaronis, qui peregrinum ignem attulerunt, in Uzâ, qui Arcam attingere ausus est, quæ pertinebant ad Judæorum σκληρογυρίαν, quâ Deus tam graviter animadvertibat quæ vel levia peccata videri possent, ut filiorum Aaronis, vel etiam rectè facta, ut Uzæ; tum peccantes petulanter, & per animi deliberationem, cujusmodi fuerunt Israelitæ sæpè murmurantes, is qui ligna legebat die Sabbathi, Corah, Dathan & Abiram &c.

Ἐνδίκην] Hoc est, à judice justè illatam sive debitam propter transgressionem. Justitia Dei nil aliud est, quàm ejus voluntas, quæ justa dicitur, quod pœnas inferendo respicit transgressionem prius factam & comminationem præcepto additam, tenditque ad bonum & emendationem, sive ipsius puniti peccatoris, sive aliorum, qui exemplum ex eo capere possunt.

Vers. 3.

Vers. 3. Πῶς ἡμεῖς ἐκφροζόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἢ πρὸς δόχλῳ. λαβῆσαι λαλεῖσθαι ἀλλὰ τὸ κυρίον, ὑπὸ τῶν ἀκούοντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη.

Vers. 4. Συναπμαρτυροῦντ' ὁ θεὸς σημείοις τε καὶ τέρασιν, καὶ πικίλαις δυνάμεσιν, ἢ πνεύματι ὁ ἀγὼς μερismois, κατὰ τὴν αὐτὴν θέλησιν.

Τηλικαύτης σωτηρίας] Id est, λόγος τηλικαύτης σωτηρίας, ut non malè Grotius. Sic Evangelium dicitur λόγος σωτηρίας Act. 13: 26. ὁ δὲ σωτηρίας Act. 16: 17. εὐαγγέλιον σωτηρίας Eph. 1: 13. Opponitur λόγω λαληθέντι δι' ἀγγέλων. Lex quia servare non poterat, nequibat dici salus, non quasi suâ naturâ salus non esset, seu via salutis, sed quia hæc via à peccatoribus non amplius poterat calcari. Grotius sic annotat: quia lex non adfert salutem æternam & cælestem, sed tantum brevem & terrenam, quibus verbis idem videtur significare seu potius insinuare, quod alias Sociniani dicunt: Nimirum, quod Vetus Testamentum tantum habuerit promissiones terrenas: qui tamen aliàs docent, habuisse quidem cœlestes, sed sub umbris quibusdam & involucris verborum occultas, non apertas, quod si comparativè intelligant, non habebunt nos contradicentes: Nam & nos minorem claritatem agnoscimus verborum Veteris quàm Novi Testamenti. Sed si adedò obscuras velint, ut non fuerint intellectæ falsum dicunt. Intelligebant enim Prophetæ & Patriarchæ per singulares revelationes, alii per κατὰ χάριν, quibus à Prophetis instituebantur. Metaphoræ rem illustrent, & ænigmata faciunt ad scrutationem diligentiorē. Vide Coccejum.

Σωτηρία] Salus hic comparatè sumitur, non quod is sermo, qui olim fuit auditus, quando Deus locutus est in Prophetis, non nunciaret salutem, sed hic sermo salutis dicitur κατ' ἐξοχήν. Prius salus quidem annunciabatur, sed cum impositione jugi, commemoratione peccati, expostulatione de non factâ salute, sine consummatione, libertate, πληροφροσύνη, id est, plenâ fiduciâ: at hic sermo salutis est, quia annunciabatur à Salutari Dei ex Luc. 1. & quia salvationem jam factam sive quæ erat in fieri annunciabat, docendo solutionem paratam, auferri peccatum & ejus accusationem, consummationem in propinquo, libertatem plenam instare, fidu-

H

fiduciamque sine scrupulis firmam esse concipiendam. Hinc *gratia saluifera apparuisse* dicitur Tit. 2: 11. Hinc *salus tanta* appellatur opposita ad salutem suo sensu minorem, qualis sub Veteri Testamento annunciabatur, sed & hic potest intelligi oppositio ad salutem terrenam, qualis fuit liberatio ex Ægypto, quæ cum hac tantâ salute vix comparari meretur.

Ἦτις δὲ χὼ λαβεῖν καλεῖται ἀπὸ τοῦ κυρίου] Solent res magnæ per magnos expediri. κύριος opponitur Angelis, nunciis, qui etiam sermonem locuti sunt, sed tantum tanquam nuncii, & nomine alterius: at Dominus loquitur sermonem proprium. δὲ χὼ significat initium annunciationis Evangelicæ, prout Evangelii vox strictè sumitur pro annunciatione bonorum Novi Testamenti. Sic designatur id tempus, quando cœptum est publicè per ipsum Christum annunciari in terris, quod antè annunciari non poterat, appropinquasse nempe regnum Dei, expiari peccatum, &c.

Εὐεξαίωχ] Id est, efficaciam habuit: opponitur enim verbis vers. 2. λόγος ἐχρήσθη βέλαι. Quæ autem hæc fuerit efficacia explicatur versu 4. Grotius βέλαιος hoc loco reddit, *fide dignum*, sicut accipitur Marc. 16: 20. ὁ λόγος βέλαιος ἐστὶν ἀπὸ τῶν σημείων. Scilicet quia miracula & dona spiritus majora & frequentiora quàm unquam testimonium dedere eidem sermoni. Hoc quidem dici his verbis admittimus, dummodo concedatur etiam plus hic significari, ut non tantum efficacia intelligatur in animis credentium, sed ea latius extendatur: scilicet sermo hic efficaciam habuit, sive stabilitus fuit, tum in animis credentium, quatenus in iis sequebatur veritatis confessio, quæ confessione sermo is confirmabatur; tum in animis infidelium, qui se sermoni isti opposuerunt, quo ipso demonstratur sermonem hunc esse bonum, quia ei se opposuit mundus in malo jacens. Sic efficax fuit sermo ille & stabilitus per beneficia varia collata credentibus aliisque, ut & per pœnas varias, cujusmodi exempla habemus in Anania & Saphira, in Elyma mago, in iis, qui ab Apostolis tradebantur Satanæ, &c.

Ἰπὸ τῶν ἀκούοντων] Per hos generatim quosvis intelligit, qui Christum loquentem audiverant, non tantum Apostolos & 70 Discipulos, mulieres fideles ac alios, qui Christo adhæserant, sed & hostes, qui sermonem istum oppugnaverant. Hi enim diffiteri non

non poterant, hæc ita prædicata esse à Christo, quamvis ea rejicerent, ut, hæc contigisse signa & miracula, quamvis potestati Satanæ adscriberent. Videatur hic Cocceji observatio. Non statim illi omnes, qui audiverunt, Apostoli erant, nec illi soli Apostoli, qui audiverunt. Conf. Gal. 2: 6. 1 Cor. 15: 8. Hoc faciebat ad certitudinem credentium tempore Apostoli, quod non longâ serie per traditiones acciperent sermonem eum dictum à Christo, sed id intelligerent immediate ab iis, qui Christum audiverant.

Εἰς ἡμᾶς] Grotius explicat nobis, sicut eis ὑμᾶς vobis 1 Pet. 1: 25. Objectionem ex his verbis sumptam ad probandum hanc Epistolam à Paulo non esse scriptam vide refutatam ab initio. Ex quâ responsione patet, intelligendum esse per eis ἡμᾶς usque ad hoc tempus, sive usque ad hanc horam, imminente jam Hierosolymæ excidio.

Σημείους τε καὶ τέρας καὶ ποικίλαις δυνάμεσι] Hæc tria etiam junguntur Act. 2: 22. Explicat nunc Apostolus, quomodo sermo ille salutis efficaciam acceperit. Lex habuit addita tonitrua & fulgura: Evangelium dona sanationum & ad salutem spectantia. Signa sunt quid generalius & designant facta extraordinaria, demonstrantia divinam efficaciam & operationem immediatam & doctrinæ divinitatem. Sic Marc. 16: 17.

Σημείους τε καὶ τέρας] Hæc duæ voces sæpissimè conjunguntur, Matth. 24: 24. Joh. 4: 48. Act. 2: 22. & 43. cap. 4: 30. 6: 8. 7: 36. Rom. 15: 29. Potest esse hendijadis pro signis prodigiosis. Vox τέρας sæpè usurpatur de inusitatis & insolitis, quæ sunt præter naturam, quæquæ non tantum admirationem inferunt, sed & metum ac terrorem incutere possunt, quo sensu hic accipienda, quia conjungitur cum voce σημείον, quæ generalior, & quam magis explicat. Refertur & vox illa ad sanationem miraculorum Joh. 4: 48. item ad pœnæ immisionem; quando Moysi signa & prodigia tribuuntur Act. 7: 36.

Ποικίλαις δυνάμεσι] Non significatur diversa species à prioribus, sed explicatur ulterius quod signa ista prodigiosa procedant à virtute excellenti & potente Dei. Hinc Rom. 15: 19. dicitur ἐν δυνάμει σημείων καὶ τέρας. Sic sæpè absolutè vox ea pro miraculis sumitur Matth. 7: 22. 13: 58. 14: 2. Sic conjunguntur hæc tria similiter

liter *διωάμεσι ἢ πέρασιν ἢ σημείοις* Act. 2: 22. Mos enim Hebræorum est res magnas pluribus vocibus eloqui. Generale ergo vocabulum metonymicè & synecdochicè hîc usurpatur pro miraculis.

Παύλου] Multa & varia Moses fecit signa prodigiosa, ut magi ipsi agnoscere debuerint, se omnia non posse imitari: Sed longè plura & majora Christus fecit, quod ex collatione facilè liquet, nec Moses ullum mortuum suscitavit, cum à Christo & discipulis varii fuerint suscitati.

Πνεύματι ἁγίῳ μεροῖς] Conf. 1 Cor. 12. Ex quo manifestum erit intelligi extraordinaria ea dona & *χαρίσματα*, quæ primis credentibus solebant concedi, ità ut inter ea non videatur referenda fides, quæ est ordinarium donum fidelium. Quamvis enim vers. 9. fiat mentio fidei, intelligenda tamen est fides miraculorum, prout 1 Cor. 13: 2. Junguntur enim & hîc & ibi varia dona extraordinaria, hîc verò *μεροῖς πνεύματος* copulantur cum *πίστι*.

Κατὰ τὴν αὐτὴν] Alia exemplaria legunt *Θεῷ*. Sed ex 1 Cor. 12: 11. satis patet *θέλει* ad spiritum referendam, rectèque legi *αὐτῷ*. Deus igitur testificatur per donationem Spiritus, qui tamen Spiritus sua distribuit sicut vult. Hoc dici nequit de creaturâ: quando enim Deus per creaturam rationalem operatur, ea quidem velle dicitur quod Deus, non verò operari sicut vult. Creatura omnis in sua actione Deo subordinatur, & Deus propriè vult id quod dicitur fieri à creaturâ. Creaturæ enim voluntas à Deo efficitur, & post eam tantum sequitur effectus propter connexionem quam Deus instituit, ità ut ipse effectus in solidum sit ascribendus Dei voluntati. Distinguitur tamen sic Spiritus à Deo, quia Spiritui tribuitur distributio spirituum, Deo verò testimonium. Ita distincti sunt, ut tamen etiam sint unum. Hæc distinctio facit ad intelligendum mysterium salutis. Sic enim discimus, quomodo Deus sit iustitia nostra, qui tamen fuerat offensus. Singularis hîc est œconomia. Pater mittit eum qui nos salvet, filius satisfaciendo salutem impetrat, Spiritus Sanctus satisfactionem & salutem applicat: tria hæc sunt distincta, omnia tamen necessaria: nec si vel unum abesset salutem consequeremur. Sic Deus sit hæreditas nostra. Pater est, in quo acquiescimus, filius qui nos redemit à pravis cupiditatibus & desideriis, quibus in alias res fe-

reba-

rebamur, in quibus tamen acquiescere non poteramus, Spiritus Sanctus qui in nobis istam acquiescentiam in Patre operatur. Conf. Notas Cocceji p. 96. *Distributio Spiritus* dicitur, hoc est, donorum Spiritus, quæ latius explicata vide apud Coccejum. Non potest Spiritus Sanctus arrhabo esse vitæ æternæ nisi esset Deus: Sic enim possidentes in hac vitâ Deum, ex hoc arrhabone certi reddimur, nos cum plenius posthac possesuros. Et quia nos Spiritus Sanctus occupando suos facit, cum tamen simus peculium filii, qui Deus est, eo ipso Spiritum Sanctum esse Deum oportet. Verba hæc superioribus adjecta restringere videntur istam distributionem Spiritus Sancti, quod non quibusvis credentibus fuerint concessa dona ista extraordinaria, sed iis tantum ordinariè, quibus manus fuere impositæ ab Apostolis, cum Act. 8. & 19. exempla essent credentium, quibus ista gratia non fuerat concessa, extraordinariè tamen & aliis, ut ex Act. 10. liquet, quo ipso satis patet liberrima Spiritus Sancti distributio & dispensatio.

Συνεπιμαρτυροῦντες τῷ Θεῷ] Quomodo miracula probent doctrinæ divinitatem hîc dicendum est. Sunt argumenta non primaria sed secundaria, quæ confirmationis gratiâ adduntur. Sola enim non sufficiunt, sed debent addi *τῷ λόγῳ σωτηρίας*. Excitant nos ad attendendum & examinandum, ut inquiramus in doctrinam propositam, eamque cum miraculis conferamus, quæ si sit salutaris per miracula confirmatur. Christum fuisse illud Salutare Dei ex virtutibus illis hætenus probatur, quia id de ipso erat prædictum. Major enim Mose esse debebat, qui nemini vim conferebat miracula patrandi, nemo in ejus nomine miracula edebat, sicut utrumque de Christo obtinet. Sic vis distribuendi spiritum nemini concessa fuit præter Christum & ejus discipulos, qui illum in nomine Christi conferebant. Illis septuaginta, qui Mose olim adjugebantur, Deus dedit Spiritum, non Moses, & sumpsit de spiritu Mosis, quatenus similem spiritum ipsis concessit. Per hæc omnia confirmabatur sermo salutis. Prædictum erat, post salvationem factam, ejusmodi omnia futura, quæ facta sunt. Sic Zeph. 3: 9. *tunc* (quando nempe surrexero ad perpetuitatem vers. 8.) *vertam ad populos labium purum, ut nuncupent omnes nomen Jehovæ, ut serviant ei humero uno*. Vide & Joël. 2. citatum Act. 2: 17. Sic salutis sermonem

confirmavit sapientia illa, quā is propositus est à piscatoribus sapientissimè, omnis tamen sapientiæ ignaris; huc fecit & conversio tam efficax potenter operata in animis tam gentilium quàm Judæorum; sic prophetia sermonem salutis confirmavit, sic distributio spirituum, quæ tantæ erat divinitatis, ut hanc solam Simon Magus præ suis præstigiis magni fecerit.

Τῆλιν αὐτὸς ἀμελήσαντες] Non dicit καὶ ταυφρονήσαντες *contemnentes*, quia simplex negligentia hic obest saluti. Unica enim via est salutis, ergò omnis negligentia noxia est & qui hanc viam negligit salutem non consequitur. Minus peccatum nominat, *negligentiam*, quò majus *contemptum*, tantò magis puniendum scilicet.

Πῶς ἡμεῖς ἐκφθερόμεθα] Argumentum Apostoli est à minori ad majus; cujus vis in his est. Sermo ille sic dictus è medio Angelorum, & tanquam ab Angelis, quos habebat vindices & executores, efficax tamen fuit, & pœna illata est transgressoribus ab Angelis, qui cum non essent omniscii judicabant ex externis, & animadvertabant in extrinsecus apparentia peccata, in blasphemiam, superbiam exterius se prodentem, incredulitatem &c. quanto magis efficax erit sermo dictus à Domino, quique ipsemet nunc vindicem sui sermonis agere voluit, quantò certior pœna cujuslibet etiam negligentiae; cùm Dominus non sit judicaturus ad aspectum oculorum, nec ad auditum aurium correcturus. Vide egregium locum Es. 11: 3, 4. Antea multi pœnas effugerant, qui peccata occultaverant coram Angelis vindicibus, nunc nemo omnia intuentem oculum Dei effugiet.

Verf. 5. οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὸ οὐκ ἐμὲν τῷ μέλλειν, οὐδὲ ἡ λαλῶν.

οὐκ ἐμὲν] Vide notas ad verf. 6. cap. 1. ad verba εἰς τὸ οὐκ ἐμὲν.

Μέλλειν] Vide notata ad verf. 2. ad verba ἐπ' ἐρχάτων. Beza mundum futurum vocat *felix illud seculum*, quòd futurum prædixerant Prophetæ, priore Christi adventu inchoatum, cujus complementum futurum adhuc expectamus. Hæc ille: in quibus aliquid est veritatis, sed Scriptura adventum illum Christi primum refert potius ad ἐρχάτων ἡμερῶν. sicut vidimus. Expectabant adhuc Apostoli mundum futurum. inchoabatur tunc quidem vel potius præparatio fiebat ejus

ejus per populi Judaici antiquationem, quæ paulatim peragebatur, ut observavimus ad cap. 1: 11. ad verba καὶ πέντε. Adhuc post Christi adventum fiebat executio & vindicatio legis per Angelos, ut Luc. 1: 20. de Zacharia. & Act. 12: 23. ubi Herodes percussus est ab Angelo. Grotius intelligit hinc regionem superætheream, in quâ sunt quidem Angeli sed non imperant, ut Christus. Vocat, inquit μέλλειν, non quia jam non existat, sed quia nobis ea planè nota non est, nec adhuc contigit. sic Hebræi dicunt אֵין עוֹלָם

nostri respectu, sic Grotius. Sed juxta istam interpretationem hic versus non probaret connexionem argumenti verf. 2. & 3. cui tamen probandæ additur tanquam istius connexionis ratio; non ergò hic versus additur ad probandum id quod prius dictum fuerat, quod Christus sit præstantior Angelis, sed respicit probationem antecedentium, cum quibus coheret: coacta etiam planè est hæc explicatio futuri facta à Grotio: & Hebræi per אֵין עוֹלָם intelligunt tempus Messiae, ut vidimus supra ad verba ἐπ' ἐρχάτων. Inchoabatur hoc futurum seculum, vel potius præparabatur per resurrectionem Christi, plenè autem initium habebat post abolitionem Templi.

Λαλῶν] Hoc est, & antea locuti sumus & nunc loquimur & postea loquemur, hinc Grotius benè: per tempus præsens exprimi solent ea quæ proxima sunt præsentī sive exacta sive Futura. Sic locutus est verf. 6. Et sanè de regno Christi supra fideles ex omnibus gentibus totà hæc in Epistola passim tractatur.

οὐ γὰρ ἀγγέλοις] Hæc est ratio consequentiæ istius, quam posuimus ad verba πῶς ἡμεῖς ἐκφθερόμεθα, scilicet mundus futurus, sive Ecclesiæ ille status liber, qui instat, soli Christo subjectus est non Angelis: solus ergò ille vindicias exercebit non Angeli, qui multa peccata nescirent adeoque non punirent. Prior ille mundus illis subjectus fuerat juxta antea dicta, eo quod lex, modo dicto, per eos promulgata fuerat, ipsique ejus vindices constituti: At post hæc vindicias exercebit ipse Dominus, quem nullus peccator effugiet. Sic quoque Angeli non sunt hæredes mundi, sed Filius, neque Dii nuncupati, quatenus tales, quia nec his mundus fuit sub-

Verf. 6. Διεμαρτύρατο δὲ πρὸς τὴν πλὴν, λέγων· Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μνησθήσεται αὐτῶν· ἢ ὅς τις ἄνθρωπος, ὅτι ἐπισκέπηται αὐτὸν.

Διεμαρτύρατο δὲ πρὸς τὴν πλὴν] Respicitur Ps. 8: 5. Probaverat verf. 5. quod non semper Ecclesia fuerit subjecta Angelis; hic autem illud confirmat ex hoc Psalmo, quod subjectio prædicta fuerat de priori mundo, de posteriori liberatio. Quidam hic legerunt: δὲ πρὸς τὴν πλὴν, testatus verò alicubi fuerat scilicet Deus dicens. Syrus videtur legisse ὡς διεμαρτύρατο ἢ γεγενημένη λέγουσα. Qui sensus est horum verborum. Heinsius inquit πρὸς poni pro δὲ, quia sæpe Davidis mentionem fecerat Apostolus, ne semper repeteret illud nomen: sed Apostolus nullibi Davidem citaverat adhuc. Grotius melius, quia Psalmi multi sunt variorum authorum, sæpe & author ignoratur, ideo indefinite citat: dixit aliquis. Nos simplicius intelligimus, hoc sensu: testatus est alicubi aliquis Prophetarum; sed res eodem fere redit. Hoc videmus, olim Apostolos non ita præcisos fuisse in citandis locis, uti nunc quidam esse solent in eo magnam eruditionis Theologicæ partem ponentes; sed superstitione est hominum non multum versantium scripturam & potius in cortice hærentium, quam nucleum comedentium. In hoc vigilemus, ut propriè & appositè & ad rem omnia conferamus, uti factum ab Apostolis. Olim tempore Christi & Apostolorum non fuit ista divisio facta in sectiones & capita; unde nec potuit citatio fieri capitum, quamvis libri essent distincti.

Τί ἐστιν ἄνθρωπος] Subintellige nihil in comparatione Dei. In Psalmo hic habetur vocabulum ἄνθρωπος quod est ab ἄνθρωπος ægrum esse,

& intelligitur hic homo æger & miser, cujusmodi fuit Adam post lapsum, ejusque posteris: atque ita intelliguntur indefinite homines quivis, quibus prædicata sequentia conveniunt. Vilitas hominis partim consistit in reatu peccati & iræ, partim in miseriis, quæ inde sunt consecutæ. Non hic potest intelligi homo primus ut conditus est ante lapsum, is enim non erat miser, nec reliqua prædicata ei conveniunt. Vide Coccejum pag. 101.

Ὅτι μνησθήσεται αὐτῶν] Magna gratia est memorem esse pereuntis. Nemo meminit guttarum transeuntium, bullæ, umbræ. Est locutio

tio antropopathica & significatur, non relinquis hominem in miseria, non abjicis, non negligis, sed cum videaris deseruisse eum & afflixisse, quod passus es eum labi, tamen de eo restaurando consilium inis, ejus misereris, eique gratiam facis. Sed si illum consideremus post lapsum, ipse cum omnibus suis posteris per lapsum se perdidit, & sic factus est miser.

ἢ ὅς τις ἄνθρωπος] Sc. qui ab Adamo progenitus est, adeoque factus est hæres peccati, & per consequens filius iræ, quales sunt omnes Adami posteris.

Ὅτι ἐπισκέπηται αὐτὸν] Visitare dicitur metaphorice, & in eo consistit, quod se quis alteri exhibeat ad se mutuo recognoscendum, sic Deus aliquem visitat, quando suam curam & diligentiam contra eum testatur, atque ita ostendit, quod ipsum cognoscat, & per hæc beneficia ab eodem vult recognosci tamquam auctor & dator istorum bonorum: Sic visitare dicitur gravidas, quando eas prole beat; Semper ergo singularem Dei curam & benignitatem erga aliquem significat. In specie adhibetur de adventu Christi in carnem, uti Luc. 1. 68. & 78. Luc. 19. 44. Duplex in primis visitatio humani generis potest observari. I. Quando venit ex Sinai ex monte Paran, ut liberaret populum suum ex servitute Ægyptiacâ, & legem promulgaret. II. Quando venit in carnem, ut Israëlitas perambularet pede suo Deut. 33. 3. Qua visitatione secunda ablata fuit inimicitia inter Israëlitas & gentes, & concessa libertas. Hoc in loco potest intelligi utraque, cum loquatur de homine indefinite, & cum agat de sublato dominio angelorum in mundum. Cogitabat Diabolus Evam decipiendo cum eâ omnes ipsius posteros præcipitare in æternam ruinam: At quamvis Deus habeat consilium iræ exercendæ, non tamen hoc spectat nisi eos, qui reprobi sunt ex filiis Adami, adeoque ex his exempti sunt, Adam, Eva, omnes electi ex eorum posteris. Voluit ergo recordari hominis Adami & Evæ, & visitare homines, eos sc. qui pertinent ad semen mulieris, adeoque cum quibus aliud fœdus voluit pangere, in Christo, semine scil. mulieris sanctificante.

Verf. 7. Ἡ λείψανος αὐτῶν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· δόξη ἢ τιμή ἐστὶ φάνωσις αὐτῶν, ἢ κατέστησις ὅτι πᾶς ἔργα τῶν χειρῶν σ8.

Ἡ λείψανος αὐτῶν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους] In Hebræo est
 I
 □ πᾶς

ⲓⲛⲁⲗⲁⲓ. Intelligitur autem id omne, quod Dei nomine venit, omneque id quod Deus dicitur; ut sunt, & Deus summus, & Angeli, & Seniores Judæorum. Visitatio hominis fuit facta in primis, quando Deus assumptâ carne in mundum venit, nunc vox *Homo & Filius hominis* non amplius venit in oppositione Dei visitantis, sed quia ille Deus visitans homo factus est, etiam hic ut homo nunc consideratur, & à Patre distinguitur, qui fecit eum minorem præ angelis &c. Sicque *Homo & Filius hominis* nunc sumuntur in certâ quâdam œconomia, in quâ hæc, quæ sequuntur prædicata, homini conveniunt sub istâ œconomia viventi: cujusmodi homines sunt Judæi, per circumcisionem legi cerimoniali subiecti, adeoque etiam Christus, qui Judæus natus est. Huc facit communis ista interpretandi regula: *Verba sunt intelligenda secundum subiectam materiam.* Sic jam distinguitur Deus Pater ⲉⲗⲁⲧⲓⲱⲛ à Filio ⲉⲗⲁⲧⲓⲁⲙⲉⲛⲱ, postquam homo fuerat factus, & sic quoque in sequentibus. Ante legem id locum habere non poterat, quia tunc homines tantum poterant dici minores resp. Dei, quo sensu non potuissent dici βεαχὺ π. Semper enim manent & manebunt homines minores Deo: Respectu vero aliorum dictorum Deorum ista subiectio ante legem nondum erat. Itaque est hoc intelligendum de hominibus, qui sub lege fuerunt, & qui sic facti sunt minores iis, qui Dii dicebantur, uti erant Angeli & iudices. Probantur dicta: Christus factus est minor omni Deo dicto Ph. 2. 6. 7. 8. Deo patre minor factus, quatenus ad tempus se non gessit pro Deo, & splendorem Majestatis suæ cohibuit, eique propter æternum pactum se subiecit: factus etiam est minor Angelis, quatenus factus est sub legem, cujus angeli erant vindices: factus est minor iudicibus, adeoque servus dominantium Esa. 49. 7. Atque ab iis se passus est judicari. Apostolus hic versionem LXX. sequutus substituit πρὸ ἀγγέλων pro ⲓⲛⲁⲗⲁⲓ, idque sufficiebat hoc in loco Apostoli scopo, sc. & homines facti sunt minores Angelis & iudicibus omnique nominato Deo, tum quatenus in Christo ipsi fideles subiectionem istam sustinuerunt, tum quatenus etiam quidam in se ipsis illi subiecti fuerunt, illi nempe qui erant sub lege.

πρὸ ἀγγέλων.] ⲱⲉⲗⲓ in comparationibus significat præ; sic Plato in

in Apologia πρὸ τῶν τῶν κινδύνων κατεφρόνησεν ⲱⲉⲗⲓ τὸ ἀισχρὸν πρὸ τῶν μένων. Usque adeo periculum contemnebat præ ullâ turpitudine quam subiret. Sic Luc. 13, 2. ⲱⲉⲗⲓ etiam præ significat.

βεαχὺ π.] Non de gradu subiectionis sed de tempore id est intelligendum: Est igitur hic oppositio inter id, quod prius fuit & quod posterius erat. Sic vox ⲱⲉⲗⲓ accipitur Hof. 1, v. Luc. 25, 32. & alibi passim. Et voces βεαχὺ π. Act. 5. 34. Exiguum sane tempus fuit tempus subiectionis, si de aliis hominibus id intelligas, si de Christo. Si de aliis hominibus, tempus intelligendum, quod intercessit inter legem latam & excidium Hierosolymitanum: fuit autem juxta computationem Calvisii non majus, quam mille quingentorum sexaginta sex annorum, qui numerus, si comparatur cum tempore quo mundus stetit ante legem, & sub Christo conjunctim accepto, exiguum sane fuerit: In primis verò tempus illud subiectionis exiguum est, si ad Christum illud tempus referamus, illudque comparemus cum æternitate gloriæ, quam postea consecutus est.

Δόξῃ.] Homo abiectus infra angelos & seniores, in Christo honoratus est etiam post liberationem ab ista subiectione, à quo omnis honor, tamquam à Capite, in membra fluit, sicut enim Christus sustinuit in istâ subiectione, tamquam sponsor, personam omnium electorum; ita quoque in exaltatione; unde est, quod dicimur in Christo collocati in cœlestibus. Prius homo in se est minoratus siue subiectus, quia in ipso causa istiusmodi fuit subiectionis, peccatum scilicet, propter quod etiam ipse Christus, quia aliorum debitum in se voluit suscipere, debuit & ipse subijci. Filii gloriæ cœpit à resurrectione, quando omnem infirmitatem deposuit & Majestatem induit. Post hæc consedit in throno Majestatis gloriæ Heb. 1: 3. confer Zach. 6: 13. Nos in Christo gloriam consecuti sumus, quatenus in ipso sumus collocati in supra cœlestibus. Ut Eph. 2: 6. Alias gloria fidelium in se ipsis consideratorum in hac vita sæpe est exilis: Est tamen aliqua, quam etiam fideles in se mutuo agnoscunt, quia subiectio ad imperium hominum & Angelorum est sublata. Huc facit, quod filii sint facti, Joh. 1: 12. & valde extollitur, Joh. 3: 1. tamquam res, qui ex insigni charitate sit profecta: eaque gloria facit, ut de ea possimus gloriari Rom. 5: 2, nunc ergo non amplius sumus servi, quia filii sumus: huc facit, quod

quod fideles nunc sunt templa Dei. 1. Cor. 3. & 6. Antea à Deo enim removebantur, & impuri declarabantur cum donis suis Ezech. 20. neque licebat ipsis Sanctuarium ingredi, quod semel tantum per annum ingrediebatur summus Sacerdos, atque nunc ipsi sunt templa Dei, in ipsis Deus habitat longe excellentiori modo, quam olim in Sanctuario. Hæc autem gloria in hac vita inchoata, post hanc vitam plenius in nobis effundetur.

καὶ πρῆ.] Vox קָדָשׁ, quæ hic in Psalmo habetur, significat istiusmodi reverentiam, quam alicui deferimus propter excellentiam & insignes qualitates, atque κατὰ δάματα, imò designat quoque ipsam excellentiam & dignitatem, et si eam non consequatur agnitio istius excellentiæ ejusque celebratio. Hinc קָדָשׁ, signifi-

cat ἐντρέπειν respicere. Exod. 23. 3. Lev. 19, 15. Possunt commodè hæc duo, gloria & honor hic ita distingui, ut gloria sit aliquid in nobis, quamvis relationem habeat ad alios, honor vero plane aliunde dependeat; Sic gloria erit existimatio sui ipsius, quatenus censet, se aliquid fecisse propter quod laudem mereatur: honor vero nihil aliud erit, quam bona opinio, quam alii de nobis habent, quamque verbis & gestibus declarant. Sic etiam in Christo possunt quodammodo distingui, ut gloria designet metonimice excellentes illas qualitates, quæ Christo post resurrectionem sunt concessæ, ut & illam existimationem, quam de semet ipso habet, notum habens, quod sit æstimandus ab omnibus propter suum meritum: Honor Christi est, quod sit Rex & Caput Ecclesiæ, & quod accepit nomen super omne nomen. Ph. 2:9. hic tamen fortè simplicius intelligemus omne id, quod siue gloria siue honor nominetur per exaltationem Christo & fidelibus tributum est.

Εἰς Θεράνωσις.] Delineat quandam regiam Majestatem, quæ corona redimitur, quæ primario Christo competit, & etiam secundario fidelibus est concessa, unde appellantur genus regale 1 Pet. 2:9. Simul etiam respicitur ad cognitionem excellentiæ alicujus, quæ designatur per coronæ impositionem.

καὶ κατέσθης, &c.] In Psal. est תָּכֵן לְהוֹרָא fecisti dominari, quod primario Christo competit, secundario fidelibus, unde

de omnia ipsorum esse dicuntur. 1 Cor. 3:21. 22. Antelapsum subjecta erant homini tantum terrestria, non alia Gen. 1:26. hic autem Christo & fidelibus etiam cœlestia, quia vers. 4. Ps. 8. inter opera manuum Dei notantur etiam cœlestia & sidera. Christus primario dominatur omnibus, cui data est omnis potestas in cœlo & in terra Math. 28:18. Estque caput Ecclesiæ omnis & triumphantis & militantis, ac omnes creaturæ tenentur ei servire, iisque utitur ad regnum suum œconomicum administrandum; sic & suo sensu, sed diminuto, omnia subjecta sunt homini, quatenus omnia usum præbere possunt, & quatenus omnia tendunt in ejus bonum, juxta Rom. 8:38, 49. Egrege Chrysostomus, *Papa! timenda reverentia: Homini serva facta est omnis creata potentia, propter inhabitantem Dei sermonem.*

Vers. 8. πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶ ποδῶν αὐτοῦ. Ἐν ᾧ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, ὃ δὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον νῦν ὃ ὕπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτέταγμένα.

πάντα ὑπέταξας.] His verbis explicatur prius, quid sit istud dominium, cum quoad objecta a quibus nihil excipitur, tum quoad modum quatenus ille talis est, ut resistere nequeant, sicut resistere non possunt hostes, qui ad pedes nostros strati. Hic autem iterum primario ista de Christo sunt intelligenda, & secundario de aliis, juxta antea explicata.

Ἐν ᾧ.] Vocula ᾧ hic sumitur pro scilicet, & est explicativa præcedentium; sic accipitur Matth. 1:18. μνηστειθείσης ᾧ τῷ μητρὶ αὐτοῦ. Potest tamen etiam esse causalis, ut ita probatur, etiam Angelos Christo esse subjectos.

οὐδὲν ἀφῆκεν.] Explicat hic illud πάντα. Estque illud primario de Christo intelligendum, secundario de fidelibus in ipso. De Christo quando accipitur, intelligendum est de omnibus individuis, etiam de angelis, quod alibi expresse docetur, Petr. 3:22. Ephes. 1:20, 21, 22. Omnes hostes abolitos esse oportet 1 Cor. 15:26, 27. Quando vero dicitur de fidelibus, intelligenda est vox πάντα de omnibus generibus, in sensu diminuto, hoc modo: Nihil est rerum quod fidelibus non sit subiectum, neque ipsi angeli, mali nimirum, ab hac subiectione sunt exempti, qui nunc fide-

libus nocere nequeunt, & sub potestate fuerunt Apostolorum, primorumque credentium, & olim in vita æterna omnibus fidelibus subiecti erunt.

Νῦν ὃ ἀπὸ ὁρῶμεν.] Opponuntur hic ὁρῶμεν & βλέπομεν. Scilicet Templum adhuc stat, ceremoniæ nondum sunt abolitæ, seniores persequuntur credentes, & sub jugum suum conantur reducere, populus Judaicus recalcitrat, mundus se opponit Euangelio omnibus modis, & in eo spiritus Anti-Christi, qui se exerit in Judæis & hæreticis. Sic oblique ostendit Apostolus nondum esse διακρινένον μέλλουσιν. Hinc videmus, quod is, qui cum cathedra facit, & spiritu Anti-Christi sit inter Christi hostes. Vid. Coccejum pag. 104.

Vers. 9. Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλων ἡλατῶμενον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα ἑτανάτῃ, δοξῇ καὶ τιμῇ ἐσεφαινωμένον. ὅπως χάρις τοῦ ἡμεῶν πάντες γένηται ἰανάτῃ.

Τὸν δὲ βλέπομεν Ἰησοῦν] Jesum nunc nominat, quem antea appellabat Filium; nunc Jesum, quia cum respectu ad salutem. βλέπομεν, id est, cognoscimus, novimus ex relatione discipulorum, qui post resurrectionem ipsum viderunt, eique astiterunt, dum ascendere; item ex Stephano, qui vidit stantem ad dextram Dei: Sensus horum verborum est: Nondum facta quidem est plena subiectio, adeoque nondum cepit mundus futurus, præparatio tamen facta est, scilicet in Jesu, in capite nostro, in illo homine καὶ ἐξοχῇ, cui prædicata ista singulari modo conveniunt. Si sic explicemus, fluunt optime consequentia, & vers. 10. cum 9. optime connectitur. Maximam hic difficultatem invenit Heinſius, quomodo Apostolus ad Christum transeat; sed supponit, antea Apostolum de aliis hominibus locutum, non de Christo, putatque hanc esse mentem Ps. 8. Nos vero contrarium superius ostendimus ad vers. 7. Sed probat suam sententiam prolixè multis paginis. I. Quia Ps. 146. 3. hæc de homine tantum dicuntur. Sed resp. suppositionem illam falsam esse, probationem vero hanc nullo modo procedere, quia non necesse est, ut ubique vox hominis eodem modo sumatur, sed exponenda est juxta subiectam materiam. II. Inquit Heinſius, id non posse Filio competere, quod paulo minor factus sit angelis, idque valde urget pag. 543, 544. Resp. Nos contrarium antea ostendisse, satisque explicasse, quomodo Filius factus minor sit angelis.

lis. Concedit quidem Heinſius, multa dici, quæ ad humiliationem Christi spectant, sed quæri, inquit, an hoc in loco Christus dicatur minor factus angelis? Resp. mirum est, quæri an dicatur, quod dicitur: Sed inquit: non opus fuisse, ut hoc dicatur minor factus, quia hic dicitur coronatus: Resp. An non opus est, ut per oppositionem omnia magis illustrentur, & sic simul quoque obiectio tollatur, quam dicere poterant, non verum videri, Christum esse exaltatum, cum potius videatur humiliatus, ad quam Apostolus respondet, omnia suo ordine facta, priorem fuisse humiliationem, posteriorem exaltationem. Pergit Heinſius & inquit: Ad Hebræos non de humiliatione, sed de exaltatione loquendum erat, quia de angelis magnificè sentiebant. Resp. Si ita locutus fuisset de humiliatione, ut non simul mentionem fecerit exaltationis, procedere istam objectionem, sed quid impedit, quominus, ad tanto illustriorem reddendam exaltationem, mentio fiat antegressæ humiliationis? III. Objicit, non potest de Filio dici quod oves & boves &c. quæ in Ps. 8. habentur, ipsi sunt subiecta. Resp. ejus nullam esse rationem, omnia vero revera Christo regi sunt subiecta, & ab ipso ordinantur ad salutem Ecclesiæ. Potuerunt etiam boves & oves allegoricè accipi, prout explicatum videri potest a Coccejo. IV. ~~ἡ~~ quæ in Ps. 8. usurpatur, non potest de

Christo intelligi. Resp. nihil ob stare, quo minus propter nos Christus miser factus dicatur, peccata nostra & poenas in se suscipiendo. Nos vero, et si illud ~~ἡ~~ non intelligatur de Christo, ostendimus vers. septimum omnino de Christo oportere intelligi. Heinſius vero, ut difficultatem, quæ ex hac suppositione ipsius oriebatur, tollat, aliter distinguit verba textus, & post βλέπομεν punctum ponit, ita ut τὸν δὲ sumat pro τῶν scilicet ἀνθρώπων. Sed citra necessitatem textum sollicitat, & revera coacta sic orietur interpretatio, etiam admissa ipsius disputatione: nostra vero longe melius fluit, uti ex collatione patere potest. Sed dicit inusitata crit ~~ἡ~~, si particulam τὸν δὲ tam longe removeamus à voce Ἰησοῦν. Resp. In eo nihil esse periculi, & id sæpe fieri respectu aliorum nominum, quamvis forte respectu nominis Ἰησοῦς nullum simile sit exemplum. Observandum porro in MSS. Codicibus textum sacrum duplici ratione à librariis scribi solitum fuisse. Quidam in

continua serie & sine ullo interductu commatum & colorum scribebant, alii vero cum distinctionibus. Priores versus, eorumque colatilis majusculis, vel miniatis, vel cæruleis notabant & distinguebant, idque ex Codice Theclæ ad quem ipse provocat, quem edidit Patricius Junius, patet. Juxta nostram explicationem nulla est difficultas, & omnia satis apte cohærent; è contrario vero si de homine exclusive ad Jesum intelligas, multa erunt, quæ non satis commode homini poterunt applicari.

Βραχύ π] Vide vers. 7. quæ notata sunt ad verba ἡλατῶσας παρ' Ἀγγέλους.

Διὰ τὸ πάθημα ἡλατῶμενον] Est hoc extrema subjectio Christi, vide Phil. 2. 8. Extremus est gradus minorationis præ Angelis, & simul via ad gloriam, quod particula διὰ infert, quæ hic per significat. Sic enim etiam accipitur quando cum accusativo constructur. Sic Θεωρῶντί μοι τὸ πρόπον δι' ὃν μέγας ἐστὶν ἡ ὑψιότης οὗ πολέμου. Cogitanti mihi modum illum, per quem tantus hostis evasit. Etiam commode satis pro propter accipi potest, & utraque significatio vera est, & cum scopo Apostoli convenit. Chrysostomus hic annotat: Ostendit quod gloria & honor crux est, intellige id quatenus crux est via ad gloriam & honorem. Schlichtingium hic objicientem & quærentem, cur Apostolus tanto molimine & apparatu voluerit uti ad ostendendam rem maxime apertam, si ii ad quos scribebat, Jesum Deum esse credebant, refutatum vide apud Coccium.

Δόξη καὶ τιμὴ ἐπεφανωμένον] Oppositio hic est: Nondum videmus omnia esse subjecta homini, prout homo designat etiam fideles, five, quatenus vox ista homo sumitur in latitudine, ut designet Jesum, una cum membris suis; Sed hoc tamen scimus, hominem Jesum, qui est caput omnium suorum fidelium, jam coronatum esse gloria & honore, juxta dicta superius, adeoque initium factum esse istius subjectionis in nostro capite Christo.

Χαίρει Θεῷ] Nestorius legit, χωρίς Θεοῦ sine Deo, atque hinc voluit colligere, non Deum crucifixum, sed hominem tantum. Irrepsit id etiam in Syriacam editionem Tremellii, ut & in codices quorundam orthodoxorum patrum. Sic legit Fulgentius, Vigilius lib. 2. contra Eutychen, Ambrosius, alique, qui sic interpretantur, quia verbum immortale, & passio secundum carnem est. Theo-

Theophylactus dicit sic corruptum esse à Nestorianis; sed non videtur, quomodo potuerint etiam Orthodoxorum codices depravare? Quicquid vero de eo sit, retinemus vulgatam lectionem, atque explicamus: Gratia hæc Dei erat, quod substituerit pro nobis talem Mediatorem: ex rigore poterat in nobis ipsis vindicatricem justitiam exercere, quod ergo id non fecerit, singularis fuit sane benignitas Dei.

ὑπὲρ πάντων] πάντως pro πάντων. Græca hæc est locutio, ut σίγαπῃς, sile omnis, apud Aristophanem, pro silete omnes. Intellige vocabulum omnis juxta subjectam materiam, pro omni suo: Christus mortem gustavit pro omnibus iis, qui sui erant, & quorum personas sustinuit, id quod contextus docet & connexio cum vers. 10, ubi illi πάντες dicuntur υἱοί, & vers. 11 ἁγιαζόμενοι & ἀδελφοί, item vers. 13. παιδία ἃ ἔδωκεν ὁ Θεός. Sic satis apparet, quinam sint illi πάντες. Hæc gratia Dei voluntas erat gratiola, ut Jesus Salvator noster loco nostri mortem gustaret.

ῥάσθηται θανάτῳ] Hæc phrasis simpliciter significat mori, quo sensu accipitur Matth. 16: 28. Marc. 9: 1. Luc. 9: 27. Joh. 8: 52. Unde concidit quorundam observatio, qui ex hac phrasi volunt colligere, quod significetur Christum non esse absorptum à morte, non detentum, quia post triduum resurrexit, quod quamquam verum sit, non tamen ex hac phrasi deduci potest.

Δόξη καὶ τιμὴ ἐπεφανωμένον.] Oppositio hic est: Nondum videmus omnia esse subjecta homini, prout homo designat etiam fideles, five, quatenus vox ista homo sumitur in latitudine, ut designet Jesum una cum membris suis; sed hoc tamen scimus, hominem Jesum, qui est caput omnium suorum fidelium, jam coronatum esse gloria & honore, juxta dicta superius, adeoque initium factum esse istius subjectionis in nostro capite Christo.

Vers. 10. Ἐπεπε γὰρ αὐτῶν, διὸν πᾶσι πάντι, καὶ δι' ὅτι πᾶσι πάντα, πολλὰς ἡμέρας εἰς δόξαν ἀγαθόντα, τὸν δέχοντα τὴν σωτηρίαν αὐτῶν, διὰ παθημάτων τελευτῶσαι.

Τὸν δέχοντα τὴν σωτηρίαν] Ἀρχηγὸς in glossario est Auctor, Dux, Præses, Isocrati. Auctor autem intelligendus est is, à quo salus est, ut à prima causa. Conf. Act. 3, 15: vers. 21. Hebr. 12: 2. Est sermo de Jesu, qui quoniam debebat ὑπὲρ πάντων mori, erat dux

dux salutis ipsorum, gustando mortem pro illis. Non tantum dux erat, præeundo viam & monstrando exemplum, sic enim non gustasset mortem *ὑπὲρ πάντων* loco omnium, sic non aboleret habentem potestatem mortis, quod vers. 14. dicitur fecisse; sic non liberaret à servitute vers. 15. sic non expiaret peccata.

τῆς σωτηρίας] Salus est vel inchoata vel plena: Inchoata appellatur adoptio voce generatim accepta, quæ intelligitur juris ad salutem donatio: Plena est actualis beatitudinis concessio. Hic autem omnimoda salus intelligitur, quia tantus auctor tantum poterat non inchoatam dare.

Διὰ παθημάτων] Inter quas passionibus mors est: Et videntur hæc æquipollere Apostolo mors & passionibus, quatenus mors vel est inchoata, & pertinet ad *παθήματα*; vel completa.

τελειῶσαι] Grotius inquit, hoc idem esse, quod modo *eis δοξάν ἄγειν*; sed perperam, uti ex sequentibus patebit. Vox illa alias significat se consecrare, atque hoc sensu exponit Beza: quod si intelligatur imprimis de ultimo gradu, possumus admittere. Scopus est ostendere, quomodo unus ille pro omnibus mortem gustarit, quod facit hoc modo: Jam egerat Jesus quædam ut Dux, ut Auctor salutis, dum filios quosdam ad gloriam introduxerat, sed debebat consummari & perfici, ut sic plene *ἡγέτης* esset, sive ut ostenderetur, jus ipsum habuisse ad ducendum Filios in gloriam. Præstandum erat id, quod sponsoverat, & in eo sponsoveris perfectio sive consummatio. Verbum *τελεῖν* desumptum est à mysticis Ethniconum. Varia autem erant Ethniconum sacra, præsertim apud Græcos; Matris Deorum in Samothracia, Cereris & Proserpinæ Eleusine in Attica, Bacchi in Bæotia, Isidis in Ægypto, & multis aliis in locis. Ea sacra dicebantur *μυστήρια*, sacrorum operatio, appellabatur *μύησις*, &, qui percipiebant sacra, sive sacris initiabantur *μυῖσθαι*, *πλεῖσθαι*, *τελείσκεισθαι*, *τελειῶσθαι*. Scopum autem sacrorum dicebant *τελεῖν* finem: finem autem interpretabantur perductionem animæ ad illum statum, in quo erat priusquam descenderet in corpus, quæ fuit sententia Platonica. Ratio vero istorum sacrorum in universum erat illa, ut, qui se disciplinatos gradus & definita temporum intervalla, ab hujus vitæ inquinamentis & sordibus peccatorum ad nescio quam ingentium arcanorum

norum perceptionem & notitiam perducerentur. In illa præparatione 5. distinguebat gradus Olympiodorus in Phædonem Platonis. Primus gradus erant publicæ purgationes; has excipiebant aliæ magis reconditæ in arcano, porro has sequebantur aggregationes seu *συνάξεις*; tum sequebantur initiationes, *μύησις*, ad extremum *ἐπιπρία*, *ἐπιπρία* enim est percipere quicquid sanctissimum est in sacris ultimus enim gradus erat, ut aliquis fieret Epopta. Peragebantur autem hæc sacra certis quibusdam symbolis ad recordationem certarum rerum. Inter sacra Mythræ panis & poculum aquæ ponebantur. Habuerunt etiam quædam symbola, per quæ se invicem agnoscerent sodales eorumdem sacrorum. Talia indicantur apud Clem. Alexandrinum. Sic dicebant, *ἐν κυμβάλῳ ἔπων*, è cymbalo bibis. Dicitur ergo Deum Christum *τελειῶσαι* per passionibus; quia passionibus pertinebant ad illos gradus, qui requirebantur, ut esset *μυσταγωγός* seu *ἀρχηγός* τῆς σωτηρίας.

πολλὰς ὥς eis δοξάν ἀγαγόντα] Postquam introduxisset scilicet sub V. T. fideles. Filii hic dicuntur, quia hæredes erant hæreditatis, quam consecuti sunt: atqui filii facti sunt per Christum, nec sine ipso hoc jus habuissent. Sic Luc. 20. 36. *Filii Dei* dicuntur, quia filii sunt resurrectionis, adeoque filii gloriæ: ea enim resurrectionem præcedit. Huc imprimis facit locus Exod. 4. 22, 33. & Deut. 14. 1. *Gloria* dicitur salus æterna, tum resp. ipsorum fidelium, quia talia ipsis etiam concessa, ut propter ea honorem mercantur, sive potius digni sint honore; tum resp. Dei, quia salus fidelium maxime ad Dei gloriam tendit, vide 2. Thess. 1. 10. Sic evincitur, fideles sub V. T. post mortem introductos esse in cælum. De voce *ἀγαγόντα*, vide Coccejum pag. 106 & sequentibus. Summa huc redit: Aoristus ordinarie adhibetur ad significandum id, quod factum est: & hic habetur aoristus, neque ulla alia est lectio. Sed & nulla ratio est, quare aoristus sumatur pro præsentis, multo minus ut pro futuro accipiatur, quomodo non solet accipi. Et dicit Apostolus de multis filiis, non de omnibus: ex omnibus pro quibus mortem gustavit, multos jam adduxerat ad gloriam. Explicatur etiam hæc locutio loco parallelo Luc. 1. 73, 74. *ἵνα δώσω ἐν χειρὶ τῶν ἐχθρῶν ῥυθίντας λατρεύειν αὐτοῖς*. Tandem, sensus hic noster verus est & cum textus circumstantiis totaque scriptura convenit, adeoque potest his verbis significari, hoc est, ista est verborum potestas, ut

hoc valeant : quare ergo hic sensus non significaretur ab Apostolo? Duxerat in gloriam multos filios, quia hoc jus habebat ex sponſione ſolutionis, ex quo pacto petierat ſibi dari eos in peculium, idque Deus fecerat; dederat eos Chriſto, ipſe vero ſanctificaverat & ad gloriam præparaverat, unde & plena ſanctitate & gloria poterat afficere.

Ἐπεὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ] *πεπεῖν* eſt alicujus ſtatui & conditioni convenire. Deum decere id dicitur, quod perfectiones ejus inferunt: ſenſus eſt; conveniebat Dei conditioni adeoque naturæ, quæ talis eſt, ut ab ipſo & in ipſum ſint omnia: eſt ipſe α & ω: eſt ipſe principium omnium & finis, & quia talis eſt, conveniebat, ut nihil fieret, niſi id fieret ab ipſo, & niſi ad ipſum referretur, adque ejus gloriam tenderet. Vox *αὐτοῦ* ita ſignificat *per*, ut denotet ſæpe cauſam efficientem primariam: ſic 1. Cor. 1. 9. *πρὸς ὁ θεὸς δι' ἐκλήθητε*, à quo vocati eſtis. Vide quæ notavimus ad verſ. 2. cap. 1. ad verba *δι' αὐτοῦ*. His prænotatis facile nunc poteſt conſpici ſilum argumentationis Apoſtoli, ad quod alii interpretes non ſatis videntur attendiſſe. Rationem reddit Apoſtolus eorum, quæ dixerat verſu præcedente. Probat nunc id, quod dixerat, ſcilicet in Chriſto exaltato cœpiſſe ſubjici creaturas hominibus fidelibus. Deus enim, inquit, eſt hujusmodi naturæ & conditionis, ut ab ipſo & propter ipſum ſint omnia, eſt α & ω. Id Apoſtolus ſupponit tanquam naturam Dei clarum, quia Deus eſt ens ſummum. Cum enim omnia tendant ad Deum, etiam per eum omnia debent dirigi, adeoque non poteſt fieri fidelium exaltatio, & per conſequens ſubjectio omnium, niſi per eum, qui eſt Filius, quem voluit per paſſiones conſummare, & ſic glorificare, adeoque omnia ei ſubjicere, ſed ordine obſervato, ut prius fideles paterentur, adeoque tunc nondum experirentur glorificationem, ſed demum poſt paſſiones exaltatas ad gloriam admitterentur, neque corpora ſtatim reſuſcitarentur, ſed tunc demum, quando tota multitudo fidelium eſſet completa. Confer. Rom. 8. 29. quod ipſum Apoſtolus in ſequentibus ulterius explicat. Non igitur duæ ſunt rationes Apoſtoli, ſed una demonſtratio, quæ ex pluribus propoſitionibus conſtat. Hic igitur non agitur de potentia Dei absoluta remittendi peccata, vel de natura peccati: neque determinatur illa quæſtio. An non Deus potuerit absolute remittere peccatum citra ſatisfactionem? Sed oſten-

oſtenditur hic quomodo Chriſto exaltato fideles ſimul ſint exaltati. Si aliter accipiamus, aſſumemus quædam forte & tribuimus Apoſtolo, quæ non ita ſunt certa. Non ſequitur: Deus voluit in homine laudari: ergo peccatum non potuit remittere non prævia ſatisfactione: ſed tantum hoc ſequitur, ergo potuit ſic agere ut egit; item, ergo recte ſic egit, quia in omnibus, quæ egit laus Dei conſpicitur. Sed dices: fruſtra data eſſet lex, ſi poſſet ejus & juſtitie in illa exactæ nulla haberi ratio. Reſ. id non ſequitur, eſſi enim citra ſatisfactionem peccatum remitteretur, haberet tamen lex ſuam utilitatem, ut ſciat homo quid ſuum fuerit officium, utque doleat de officio intermiſſo, ut poſt remiſſum peccatum habeat normam vivendi: Verum eſt, ſanguinem pecudum non eſſe ſufficientem ad expiandum, nec ſic potuiſſe à Deo dari: at inde non ſequitur, ergo nec Deus absoluta ſua potentia potuiſſet remittere peccatum citra ſatisfactionem a cœptam. Ex eo autem, quod debuit Princeps ſalutis per mortem conſummary, ſequitur neceſſario debuifſe reſurgere; quia facta conſummatione nihil amplius reſtabat, & quia non poſſet eſſe Princeps ſalutis, niſi reſurrexiſſet.

Verſ. 11. ὅ, *περὶ ὧν ἀγαζόντες καὶ οἱ ἀγαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες* δι' αὐτοῦ αὐτῶν ἐπαυχόμενοι ἀδελφὲς αὐτῶν καλεῖν.

ὅ, *περὶ ὧν ἀγαζόντες καὶ οἱ*] Probat nunc Apoſtolus, quomodo iſtud caput, ſive iſte dux ſalutis potuerit loco omnium conſummary per paſſiones; quia ille ſuos ſanctificans erat unum cum iis: Unde jam porro ſequitur, quod dum Chriſtus exaltatus fuit, etiam omnes fideles in Chriſto ſint exaltati, adeoque omnia eis ſuo ſenſu ſubjecta. Qui conſecrat & qui conſecrantur ex uno ſunt, quia ad eandem ſocietatem pertinent, unus non tantum ut initiatus, ſed etiam ut *ἀρχηγός* & caput totius iſtius ſocietatis, alii ut initiandi & conſervandi. Sicut olim ex uno erant, qui eadem ſacra faciebant, Cereri verbi gr. Baccho & aliis, à quibus credebantur iſta ſacra & Sacerdotes inſtituti. Hic autem revera Deus, ex quo ſunt omnia, & qui conſtituit ſacra cultus ſui, atque voluit oſtendere modum, quo homo poſſit ſecum reconciliari, conſtituit ſive poſuit mulieri ſemen multitudinem nempe ex ipſa prodituram, in qua & caput eſſet &

subditi essent, sive membra ejusdem plane naturæ. Deus mystice nos univit cum ipso, ut quicquid faceret, faceret nomine nostrum quia unum quid erat nobiscum; quod postea explicatur, quod fuerit noster frater. Sicut enim primogenito fratri sub V. T. conveniebat administratio omnium bonorum, quicquid faciebat, faciebat nomine familiæ, dum erat in familia: ita eodem modo: quid fecit Christus, fecit nomine omnium nostrum. Atque hinc quia frater primogenitus, etiam jus sacerdotii dependebat. Is sic sanctus sanctificabat fratres, unde sicut ἀπαρχαῖς primitiæ totam massam, & πρῶτον & totam gentem sanctificabat, vide Rom. 11. 16. Hinc sacerdos ex hominibus sumebatur Hebr. 5. 1. vide Coccejum pag. 117. etiam apposite hic citantem Jerem. 30. 21. Princeps ejus ex ipso & Dominus ejus ex medio ipsius prodibit.

Ἀγιάζων] Sanctificare est hic *Consecrare*, quam significationem videtur requirere vox τελειῶσαι. Dum vero nos sic consecravit, fecit omnia, quæ tamquam sponsori conveniebant. Huc spectat redemptionis & peccatorum purificatio, ut & sanctitatis in nobis operatio, quo sensu sanctificati sunt sub V. T., sed & sanctificatio designat consummationem & liberationem à servitute, quæ demum iis, qui sub N. T. vivunt, est concessa. Hæc omnia appellantur sanctificatio, quia erant præparatio ad gloriam. Israël se sanctificaverat ad legem audiendam & Deum videndum, ita nos sanctificari debemus, antequam in cælum admittamur.

Διὸ καὶ αὐτῶν] Probat à posteriori quod sanctificans & sanctificati ex uno sint, quia sunt fratres.

Ἐπισχλῶεται] Sicut Deum Patrem non puduit se appellare Deum ipsorum Heb. 11. 16. ita Deum Filium non puduit fratrem ipsorum appellari. Phrasis desumpta ab iis, quos ad dignitatem evectos pudet suæ familiæ, parentum, fratrum & sororum, aliorumque cognatorum tenuioris conditionis ob innatam superbiam.

Ἀδελφός] Quia sanctificatio debebat esse per Pontificem & per ejus meritum, debebat is, qui sanctificaret, esse frater. Pontifex enim ex fratribus sumebatur. Nisi hæc sic intelligas, nulla erit probatio Apostoli. Doctrina sanctificare poterat, etiamsi non esset frater: sanctificatio vero quæ fit exemplo, non est sanctificatio efficax, cum longe efficacior ea sit, quæ fit auctoritate & præcepto.

Verf.

Verf. 12. λέγων Ἀπαγγεῶ τὸ ὄνομα σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.

λέγων] Silicet is, qui est ἀγιάζων, quod subjectum proxime præcedit, neque potest ad aliud referri. Verba hæc ex Græcis interpretibus citata sunt, sed memoriter, prout etiam antea observavimus: nam apud Græcos pro ἀπαγγεῶ est δηγήσασθαι, quæ tamen eodem redeunt. Falsum est, Davidem loqui hoc in Ps. nomine suo: prædicata enim ostendunt suum subjectum, quod est, non David, sed Christus, cui soli hæc prædicata conveniunt. Et cum hic Psalmus ad vivum describat Christi passionem, non est, quod nolimus de Christo accipere. Is qui dicitur narraturus nomen Dei fratribus, facturum id dicitur, postquam clamaverit: *Deus mi, Deus mi, quare me dereliquisti?* post perfossas manus pedesque, postquam salvatus fuerit ab anima Leonis &c. ergo intelligitur is, qui crucifixus est, qui mortuus est, qui resurrexit, & qui id facturum erat post resurrectionem. Hæc autem de Davide dici nequeunt, sed de Christo convenientissime. Christus annuntiavit nomen Dei fratribus Joh. 17. 26. idque ulterius promittit se facturum verbis ἐγγέλσω. Sic Matth. 28. 10. Mulieribus post resurrectionem dicit. *Nunciate fratribus meis & Petro.* Nomen Dei est Deus, quis & qualis sit: omne enim id designat, quo Deus vel aliquid divinum nominatur. Inter alia huc spectat, quod fidelis sit & verax in promissis. Hoc modo Christus annuntiavit nomen Dei discipulis Emauntinis, ostendendo oportuisse impleri, quæ de Christo fuerant prædicta propter Dei veracitatem & fidem. Atque hoc modo narravit nomen Dei verbis: Sed & narratum est factis a Christo, ipsa ejus obedientia, morte, resurrectione, quibus patefactum est, quod Deus sit justus iudex Zelotes pro lege & gloria sua; quodque sit tamen misericors; quod sapiens, quod potens, reliquaque omnia attributa, quæ ex his Christi actionibus & passionibus elucescunt. Christus narrat nomen Dei solus κατ' ἐξοχήν, qui vidit Patrem Joh. 1. 18. Unde ἐκεῖν & ἐξηγήσατο, quod idem est cum ἀπαγγεῶ & δηγήσασθαι, quam vocem LXX hic habebant. Is solus facit, ut Deum videamus, dum videmus ipsum, & dum implendo, quæ de se prædicta fuerant, cognoscimus, quomodo sub N. T. Deus sit Deus Abra-

Abra-

Abrahami respectu fidelium non tantum ex Judæis, sed etiam ex gentibus.

Εν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.] Dies, quo Deus cum populo locutus est ad montem Sinai, dicitur, **לְקַרְתָּ יוֹם**, Dies congregationis vel Ecclesiæ, Deut. 9: 10. 10: 4. Ea ecclesia erat tantum ex Judæis, at Ecclesia Christi est ex Judæis & Gentibus. Sic laudavit Deum Christus ipse in Ecclesia Judaica, Apostoli vero nomine Christi in Ecclesia ex Judæis & Gentibus congregata. Ista narratio nominis Dei erit laudatio, quia per illam celebrabantur virtutes Dei.

Verf. 13. Καὶ πάλιν. Εγὼ ἔσμαι πεπειθὼς ἐπ' αὐτῷ. Καὶ πάλιν. Ἰδὲ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.

Καὶ πάλιν.] Vide notata ad verf. 5. cap. 1. ad eadem illa verba: Subintellige hic καὶ δὲ δι' αἰτίαν λέγει πάλιν. i. e. ad probandum illud ipsum, quod probandum susceperat, quod ἀγαθῶν & ἀγαθόμενοι sint ex uno omnes.

Εγὼ ἔσμαι πεπειθὼς ἐπ' αὐτῷ.] Grotius & Heinsius putant hæc verba desumpta esse ex Esai. 8: 17. quia ibi reperiuntur: Sed hoc non sufficit: Attendendum enim est ad loci circumstantiam, quæ non patitur, ut in illo loco ista verba sint Christi, sed sunt verba Prophetæ, qui præstolabatur Jehovam nomine suo & Ecclesiæ, atque in eo confidebat: Hic autem verba sanctificantis esse debent. Non tamen hoc ex eo colligimus, quod Apostolus hic verba versus 18. capituli 8. sejungat per voces καὶ πάλιν à prioribus: Potuit enim id fecisse, etiam si verba præcedentia essent ex verf. 17. quia novum in iis argumentum continetur ad probandam propositionem; quæ habetur verf. 15. sed id concludimus, prout dictum, ex loci circumstantia. Heinsius è contrario ex illis verbis καὶ πάλιν, in fine versus, probare conatur, quod phrasis illa idem sit, quod καὶ ἐφεξῆς & deinceps, ut sic ostendatur continua series versus 17 & 18. Esai. 8. Sed & hoc non est necessarium, ut sic accipiamus. Nec cessarium vero est: ut accipiamus pro alia citatione juxta probata. Sumpta autem sunt hæc verba ex Ps. 18: 3. sive potius prout recitantur, 2 Samuel. 23. ubi illa ipsa verba habentur apud Græcos interpretes:

pretes: Εγὼ πεπειθὼς ἔσμαι ἐπ' αὐτῷ. Hic vero in Ps. habetur: καὶ ἐλπὼς ἐπ' αὐτῷ, sensu eodem. In Hebræo hic est **וַיִּשְׁתַּחֲוֶי' וַיִּשְׁתַּחֲוֶי'** quod verbum **שָׁחָה** alibi etiam reddunt LXX. per **πεπειθέναι**. Loquitur in illis verbis Christus mysticus, id est, caput cum membris. Quia ergo & caput & membra, & sanctificans & sanctificati, tanquam unum quid, dicuntur confidere in Deum, ergo sunt unum, quia eadem est & capitis & membrorum dependentia à Deo per fiduciam, unum ergo sunt. Verba tamen illa Græca adeo late sunt sumenda, ut sub iis etiam intelligatur confugere, quamvis non ex vi Græcæ linguæ: Græci enim interpretes verbis Græcis latius sæpe utuntur ad imitationem Hebræorum & plurimi sunt Hebræismi, cujusmodi etiam reperiuntur in N. T. Id vidimus quoque superius Hebr. 1. 2. ad vocem **αἰῶνας**. Quia igitur & caput & membra confugiunt ad Deum, ergo sunt unum. Schlichtingius perperam ex his verbis colligere conatur, Christum non esse natura majorem, quam alios filios: est enim tantum dependentia æconomica, quatenus filius voluit humilem naturam assumere, cujus respectu ad Deum confugit, idque ipsi filio tribuitur per communicationem idiomatum. Heinsius hanc sententiam multis impugnat pag. 504. & sequentibus, quæ facile refutantur ex his. Dicit Psalmum 18. esse plane Davidis, prout appareat ex inscriptione. Resp. Davidis est, quia à Davide, pronunciatus fuit; dein quatenus de Davide quidem agit, sed ut typo Christi.

Καὶ πάλιν.] Sic tertio probat, quod sanctificans & sanctificati sint unum, eaque probatio desumpta est ex Esai. 8. 18.

Ἰδὲ ἐγὼ.] Versu præcedenti testatus fuerat Propheta se præstolatum esse cum discipulis Jehovam, juxta præceptum sibi datum verf. 11. & sequentibus. Nam *Jehova edixit mihi, timore istius populi ne timeatis &c. Jehova ipse sit timori vobis.* Qui non debent timere homines, sicut Judæi faciebant, jubentur præstolari: id à se factum, cum diceret Propheta nomine suo & discipulorum, adderetque, interea Jehovam abscondisse faciem suam à domo Jacobi, quod differat adventum suum, sistit se Jehova ipsi his verbis: Ecce ego &c. Est ergo prosopopœia recitans verba Christi, quæ ipse poterat dicere, vel quæ facto quasi erat dicturus, sistens se Eccle-

sia. Ultimis istis temporibus multi erant, qui expectabant consolationem Israël, id est, ut veniret is, qui esset consolator Israël apud Esaiam promissus. Talis erat Simeon Luc. 2. 15. alique, qui vers. 38. dicebantur expectare redemptionem Israël, id est, redemptorem. His sistebat se Christus, & inter illos Simeon Christum reperit in templo, & statim intellexit, Esaiam cap. 8. de Christo fuisse locutum. Hinc vers. 34. citat verba ex Esai. 8. 14. eaque Christo præsenti applicat. Ipsi Gemaristæ in glossis suis locum istum Esaiæ ad Messiam referunt. Verba autem ista sic sunt intelligenda ut quæ prolata à Christo, ut non tantum repræsentent Christum loquentem, dum ingrederetur in hunc mundum per nativitatem, sed etiam dum cælos intraret. Semper illi adsunt ipsi, quia ex uno sunt omnes.

καὶ τὰ παῖδια.] In Hebræo est **בְּנֵי**, quod significat natos. Aliquando tamen ætatem primam aut ruditatem infantilem denotat. *Παῖδια* pro famulis Græcis & Latinis sæpe accipiuntur, non vero ita vox **בְּנֵי**. Intelligit hic Christus filios suos, quo nomine post resurrectionem etiam Apostolos appellavit Joh. 21. 5. *παῖδια, μή τι προσφύγιον ἔχετε.* Spectatur hic Christus tanquam Pater eorum, quatenus est redemptor eorum, & regenerat eos spiritu & aqua.

Ἄ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.] Ut assereret in peculium, ut vindicaret. Dati sumus Filio eo ipso, quo Deus mulieri constituit semen. Dati sumus filio per æternum testamentum, eodemque ille nobis datus est Esai. 9. 5. Datio enim talis intelligitur puerorum, ex qua sequitur assumptio carnis & sanguinis & vindicatio puerorum. Non ergo intelligitur datio per fidem, vel quod volunt Sociniani datio per disciplinam, ut sic censeantur filii dati Christo, quatenus obediens eos fecerit, cum ex eo non sequatur participatio carnis & sanguinis & vindicatio filiorum. Sic iterum conficitur, sanctifican-tem & sanctificatos esse unum, quia utrique sunt geniti, quia pueri sive filii inter se invicem singulari modo uniti.

vers.

Vers. 14. Ἐπεὶ οὖν τὰ παῖδια κοινοῶν ἡκάρη, καὶ αὐτὸς ὡσαυτοῦ μετέχευεν τὸ αὐτῶν, ἵνα διὰ τῆς θανάτου καταργήσῃ τὸ κράτος ἔχοντα τὴν θάνατον, τετέσται, καὶ διάβολον.

Ἐπεὶ οὖν τὰ παῖδια.] Verba hæc *κοινοῶν* & *μετέχευεν* sic possunt distingui, ut pueri dicantur *κοινοῶν ἡκάρη* carnis & sanguinis inter se invicem, quod communem habuerint carnem & sanguinem: Christus vero dicatur *μετέχευεν* carnis & sanguinis, quatenus cum illis pueris carnem & sanguinem habere cœpit. Semen mulieris proprie, qui ex ipsa naturali generatione erant prodituri. At in prima promissione non sic considerantur, sed Semen spectatur à Deo *constitutum* sive positum, ut sic distingueretur à Semine Serpentis. Cum autem hæc acceptio satis conveniens sit rei, de qua agitur, naturæ, quidni illam admittamus?

Σαρκὸς καὶ αἱμάτων.] Significatur primario humana natura. Hanc phrasin ad id significandum, Judæis Magistris familiarem esse docet Drusus part. ult. in N. T. Connotatur etiam miseria, quæ tamen sit sine peccato proprio. Sic *ἡμέραι σαρκὸς* Hebr. 5. 7. sunt dies Christi miseriis subditi. Id utrumque & de Christo & de ejus filiis intelligendum; nam non tantum carnem & sanguinem habuit Christus, sed etiam miseriis subiectus fuit. Phil. 2.

Παραπλησίως.] Perinde, similiter utitur Demosthenes hac voce. Prorsus hic similem conditionem significat quoad speciem sanctificantis & sanctificati.

Μετέχευεν τὸ αὐτῶν.] Vis argumenti est, cum ipse sanctificans sit filius, & sanctificandi sint filii, cum sint fratres & unum quid inter se invicem; ergo debent eandem habere naturam: Sanctificandi, eo ipso dum sunt, habent naturam humanam, sine qua nihil essent. Hic vero naturam humanam assumpsit ad aliam naturam. Sic egregie progreditur Apostolus ad explicationem alterius naturæ Christi, humanæ nempe, postquam satis ostendisset excellentiam ejus naturæ divinæ. Contra hæc objicientem Schlichtingium vide refutatum apud Coccejum pag. 124.

Τὸν Διάβολον.] Sic appellatur à calumniando, illudque nomen etiam ei tribuitur, quando non respicitur, ad τὸν calumniari.

Τὸ κράτος ἔχοντα τὴν θάνατον.] Mors hic late accipitur pro omni

eo, quod mortis nomine intelligitur in scriptura, sicut in comminatione prima: *Quo die comederis &c.* quia hæc est potestas verbi istius, nec circumstantiæ repugnant. Vicerat Diabolus primum hominem & in eo omnes ejus posteros: Hinc hominis servitus, hinc Satanæ imperium in ipsum 2. Petr. 2. 19. ὃ ᾧ πρὸς ἡγήται, πᾶσι καὶ δεδούλωται; à quo quis victus est, ei etiam servit. Hinc Diabolus ad peccandum instigat homines, utens hominis prava voluntate & affectibus; unde fit ut opera data & cum delectatione faciant homines id, quod vult. An Diabolus immediate agat in voluntatem impiorum, an per sensus intermedios, vel interveniente phantasia, quæri solet: Sed res eodem redit, sive prius, sive posterius statuas: Semper enim hic est agnoscenda connexio inter talem operationem Diaboli & volitionem hominis, ut scilicet posita tali actione Diaboli, sequatur hominis volitio, quod nobis sufficit. Hoc ipsum imperium Diabolo concessum subintelligendum etiam fuit in hac comminatione: *Quo die comederis &c.* quod ex collatione hujus & aliorum locorum colligimus. Concessum enim hoc imperium est Diabolo, nihil autem concessum est ipsi, nisi id, quod meriti fuimus, ut concederetur: nihil autem meriti sumus, nisi quod erat in illa comminatione, ergo comminatio illa etiam hoc comprehendebat, quod futurum esset, ut, comedendo de fructu, subjiceremur imperio Diaboli. Est tamen Concessio sub conditione, sicut prætori conceditur in facinorosos, si sint quidam ex incolis, qui leges transgrediuntur. Postquam igitur peccassent primi homines, eo ipso obnoxii sunt facti imperio Diaboli, illudque statim in ipsos excruit, sed erepti sunt, qui pertinebant ad semen mulieris propter satisfactionem Filii. Habuit ergo imperium mortis, quatenus per mortem intelligitur omne genus mortis: Sic potest morbos & calamitates omnis generis hominibus inferre, sic potest mortem spiritualement, in quam præcipitati sunt per peccatum, augere, & indurare homines, atque ita intercedente morte corporis in mortem æternam præcipitare. Grotius ostendit, juxta Hebræos Samaëlem id est Diabolum habere imperium mortis. Doceri hoc in Thalmude Baba bathra, in libro Caphthor, in libro de morte Moïsis, apud Majemonidem in doctore dubitantium, parte III. cap. 22. Ipse vero Grotius hoc imperium mortis interpretatur tantum de accusatione eorum, qui vitiis se dederunt, facta à Diabolo.

bolo, quod ostendat, tales non excitandos ad vitam meliorem, Vitia autem contradistinguit ignorantibus. Sed ipsi Judæi ulterius hic progrediuntur. Majemonides ibidem inquit, Satanam esse, qui declinare facit hominem à via veritatis, ad viam falsitatis & erroris. Accusatio non infert imperium mortis: potest enim absolvi accusatus. Accusat quidem Diabolus quos depravavit, ut ulterius imperium obtineat, ut possit infligere pœnas, quod sine concessione divina non potest, sed ipsa accusatio non est imperium. Plus ergo infert istud imperium. Schlichtingius melius hic loquitur, & inquit, *Habuit homines obsequentissimos sibi*, modo id recte intelligeret.

[ἵνα καταργήσῃ διὰ τῆς θανάτου.] Quædam exemplaria habent διὰ τῆς θανάτου θανάτου, quod forte ex margine, in quo aliquis corrigere volens scripserit θανάτου, irrepsit. Si recipiatur hæc lectio, deberet διὰ cum accusativo constructum significare *per*: quo sensu accipi observavimus ad vers. 9. hujus capituli. Sed non videtur hæc lectio satis cohærere cum sequentibus, sed potius totum contextum turbare, unde malumus retinere communem lectionem: Ut vero istam κατάργησιν, quæ facta est per mortem Principis salutis rite intelligamus, arcessamus omnia ab origine. Deus æterno suo decreto permiserat lapsum Adami & omnium ejus posterorum in illo, adeoque sic per istum lapsum voluit Adamum subicere morti, & Diabolo dare imperium mortis, & sic hominem isti imperio subicere. Sed eodem decreto Deus etiam constituit interveniente satisfactione seminis mulieris Diabolo istam vim eripere, quod decretum nobis repræsentat Scriptura sub *Consilio pacis*, sub sponsione æterna Filii. Hæc Sponsio æterna obtinet, ut non liceret Diabolo imperium mortis exercere in eos, qui ad Semen mulieris pertinent, & pro quibus ista Sponsio est facta. Quia enim satisfactio certo erat præstanda, ob istud infallibile Patris & Filii decretum, impediabatur Diabolus, ne posset exsequi istud κατὰ τὸν νόμον mortis, quod per peccatum obtinuerat. Tenebat tamen κατὰ τὸν νόμον, donec id ipsi per mortem Christi eriperetur. Sic vero, quando venit τὸ πλήρωμα τῆς χάριτος, Christus venit & Patri satisfecit, præstando ea omnia, quæ æquivalerent illis omnibus, quæ nos præstare debebamus. Sic ereptum est Diabolo jus istud, quod per peccatum acquisiverat & quod ipsi à Deo tanquam commentariis vel